MONICA
LOVINESCU

Diagonale

MONICA LOVINESCU (1923–2008) obține licența în litere la Universitatea din București. După război deține cronica dramatică în revista *Democrația* și e asistenta lui Camil Petrescu la seminarul său de artă dramatică. Ajunsă la Paris în 1947 ca bursieră a statului francez, cere azil politic. Intră în viața teatrală pariziană și semnează regia unor spectacole de avangardă, dar situația din România îi acaparează în întregime atenția. În 1962 își începe colaborarea la Radio Europa Liberă, realizând emisiuni care se bucură de un imens ecou în țară.

20
DE ANI
HUMANITAS

Monica Lovinescu (1923–2008) a obținut licența în litere la Universitatea din București. În afara unui basm scris în copilărie, la vreo 7–8 ani, și publicat în *Dimineața copiilor*, își renegă cu vehemență debuturile literare. De pe la 15 ani publică proză scurtă în *Vremea*, *Kalende* etc., precum și un roman în mai multe numere consecutive din *Revista Fundațiilor Regale*. Le găsește pe toate sofisticate și artificioase. Imediat după război deține cronica dramatică la *Democrația* lui Anton Dumitriu. Tot atunci e asistenta lui Camil Petrescu la seminarul său de artă dramatică.

Pleacă la Paris în septembrie 1947 ca bursieră a statului francez, iar în primele zile ale lui 1948 cere azil politic. La început face parte din tinere companii teatrale și semnează regia unor piese de avangardă. Situația din țară îi reține apoi integral atenția. Colaborează cu articole și studii despre literatura română și despre ideologia comunistă în numeroase publicații: *East Europe*, *Kontinent*, *Preuves*, *L'Alternative*, *Les Cahiers de l'Est*, *Témoignages*, *La France Catholique* etc. Semnează capitolul despre teatrul românesc în *Histoire du spectacle* (Encyclopédie de la Pléiade, Gallimard). Traduce câteva cărți din românește sub pseudonimele Monique Saint-Côme sau Claude Pascal.

Colaborează și la revistele în limba română din exil: *Luceafărul*, *Caiete de dor*, *Ființa românească*, *Ethos*, *Contrapunct*, *Dialog*, *Agora* etc.

Din 1951 până în 1975, emisiuni literare și muzicale la Radiodifuziunea Franceză. Își începe colaborarea la Europa Liberă în 1962. Din 1967, emisiunile de mai mare ecou sunt *Teze și antiteze la Paris* și *Actualitatea culturală românească*.

Volume: *Unde scurte*, I (ed. Limite, Madrid, 1978 și Humanitas, București, 1990); *Întrevederi cu Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Ștefan Lupașcu și Grigore Cugler* (Cartea Românească, București, 1992); *Seismograme. Unde scurte*, II (Humanitas, București, 1993); *Posteritatea contemporană. Unde scurte*, III (Humanitas, București, 1994); *Est-etice. Unde scurte*, IV (Humanitas, București, 1994); *Pragul. Unde scurte*, V (Humanitas, București, 1995); *Insula șerpilor. Unde scurte*, VI (Humanitas, București, 1996), *La apa Vavilonului*, I (Humanitas, București, 1999), *La apa Vavilonului*, II (Humanitas, București, 2001).

Traducere din I.L. Caragiale: *Théâtre (Une nuit orageuse, M'sieu Leonida face à la réaction, Une lettre perdue)* adapté du roumain par Eugène Ionesco et Monica Lovinescu, L'Arche éd., Paris, 1994.

MONICA
LOVINESCU

Diagonale

HUMANITAS
BUCUREŞTI

Redactor: Cătălin Strat
Concepţie grafică: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Iuliana Pop
DTP: Corina Roncea, Carmen Petrescu

Tipărit la „Monitorul Oficial" R.A.

© HUMANITAS, 2002, 2010

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
LOVINESCU, MONICA
Diagonale / Monica Lovinescu. – Bucureşti: Humanitas, 2010
Index
ISBN 978-973-50-2669-1
821.135.1-92

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi Carte prin poştă: tel./fax 021/311 23 30
C.P.C.E. – CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.libhumanitas.ro

Cuvânt înainte

Ştiu că ar trebui să recitesc aceste texte înainte de a le lăsa reunite într-o carte. Le ştiu repetitive. Mai ştiu însă că nu e nimic de făcut, nici de corectat. Că repetiția provine dintr-o obsesie, din uimirea de a vedea amnezia cuprinzând peisajul intelectual din România. Desigur, zidul Berlinului nu s-a năruit cu totul mai nicăieri. Printre ruinele utopiei presărate pe multe țări şi chiar continente mai circulă încă, despletite, fantomele. Dacă există pentru acest public al uităciunii vreo sintagmă, detestabilă, „resentimentară", la limită ridicolă, este aceea a „procesului comunismului". Ea nu poate fi rostită decât la Sighet sau printre titlurile de colecție ale unei edituri excepționale sau ale unei reviste „specializate". Rareori dăm de ea sub pana unor scriitori sau publicişti. Chiar dacă n-ar fi vorba de un verdict penal, ci de unul moral cu singura pedeapsă a unei datorii de memorie, tot nu ni se „dă" voie?

Aceste comentarii irup din falia între visul „nopții de iarnă" ce ne-a surprins şi cuprins în decembrie 1989 şi inadmisibila realitate diurnă şi contrară ce s-a impus din primele săptămâni, zile, ore.

Nu-mi petrec vremea autocitându-mă. N-o pot însă evita acum din moment ce încă din martie 1992, în reacție la

primul atac împotriva lui Mircea Eliade, constatând că n-aveai dreptul să vorbeşti de rău pe scriitorii compromişi în comunism, oprobriul fiind rezervat numai celor „fascişti", notam într-un text din revista *22*[1]:

„...Îți vine să te întrebi dacă nu cumva eşti victima unei halucinații. Nu cumva România a stat o jumătate de veac sub o stăpânire legionară iar comuniştii sunt aceia care au deținut puterea doar câteva luni de zile şi apoi, băgați în închisoare de Antonescu, n-au mai ieşit decât prin 1964 din temniță?"

Nu de mult am citit, în manuscris, romanul – încă nepublicat – al unui autor care pleacă de la supoziția că Truman ar fi declarat război Uniunii Sovietice şi i-ar fi obligat pe ruşi să se retragă din Europa Răsăriteană şi Centrală. Să nu cedez totuşi ispitei de a mă juca de-a istoria chiar dacă ea râde mai departe de noi toți. Ar fi lesne să păşim pe teren ficțional şi să ducem ipoteza mai departe. Nu trăim într-o țară unde se poate scrie că Ana Pauker n-a fost „criminală", acest calificativ fiindu-le rezervat lui Eliade şi Cioran, în ultima vreme chiar şi lui Ionesco? Să ne închipuim de pildă că în temnița de la Sighet n-au murit Maniu şi Brătienii, ci Ana Pauker, Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, nesalvându-se pe la mijlocul anilor '60 decât mărunțelul ca talie, rol şi cap, Ceauşescu. Ca să iasă la lumina zilei, Siguranța (legionară firește) i-ar fi cerut să-şi denunțe tovarăşii întru suferință, ceea ce ar fi săvârşit rapid şi fără crâcnire. Centrul n-ar mai fi fost la

1. Reprodus în *Insula Şerpilor*, Humanitas, Bucureşti, 1996, p. 299.

Moscova, ci la Berlin, armatele la fel, dar situația s-ar fi ameliorat oarecum după moartea lui Hitler, căruia i-ar fi urmat „liberalul" Goebbels. Atunci, dar numai atunci, ar fi normal ca despre Ana Pauker să se traducă o carte favorabilă și, în schimb, orice apariție Cioran sau Eliade să fie precedată de amintirea păcatelor de tinerețe constituind supremul model al „huliganilor" de azi, cu toții esteți rafinați și metafizicieni.

Mai e oare nevoie să mă întreb dacă resurgența obsesiei antifasciste nu e menită a camufla crimele reale ale comunismului și a-i ascunde pe făptașii lor? Întrebare desigur retorică, răspunsul e unul singur, inevitabil afirmativ. Negaționismului de dreapta îi urmează, depășindu-l în amploare, un negaționism de stânga.

„Diagonalele" nu sunt cronici literare.[1] Ea, literatura, nu ne-a rezervat surprize majore după '89. Documentele însă – memorii, mărturii, studii – da. S-ar spune că autorii lor s-au străduit nu doar să dea seama de trecut, dar și să asigure viabilitatea unui viitor rămas fără martori.

Din moment ce memoria n-are drept de cetate, măcar să-și dobândească, într-un fel sau altul, cimitirul ei. Aceste pagini n-au altă ambiție.

Nu le recitesc, presupun că s-a înțeles acum de ce: pentru a evita să fac literatură din uimirile și indignările ce ar trebui să ne aparțină tuturor.

Paris, mai 2002

---

1. Textele au apărut, la rubrica fixă cu același nume din *România literară*, între februarie 1996 și noiembrie 2001.

1996

Istoria cu arhive sau fără

Vladimir Bukovski este – cine n-o ştie? – cel mai important disident rus după Soljeniţîn. Condamnat în 1967 la trei ani închisoare, apoi în 1972 la doisprezece ani de lagăr şi spital psihiatric, rezistenţa sa fizică şi morală atinge un atare nivel de îndârjire încât Kremlinul, somat de opinia publică apuseană să-l elibereze, nu se sfieşte să reclame, ca monedă de schimb, pe secretarul general al PC-ului chilian, Luis Corvalán. În străinătate, Bukovski nu se va mulţumi să publice cărţi (mărturii, polemici, comentarii, analize), ci, spre a trezi un Occident ce i se pare în cel mai bun caz somnolent, va înfiinţa şi o Internaţională a Rezistenţei.

Imediat după puciul de la Moscova, în 1991, se întoarce în Rusia spre a organiza un proces al comunismului. Speranţa, dezisă fireşte, stăruie în titlul recentului său volum de vreo şase sute de pagini, *Jugement à Moscou* (Robert Laffont, 1995). În cursul unei dezbateri la televiziunea moscovită cu noul şef al KGB-ului, Bukovski explică ce înţelege prin acest Nürnberg al comunismului, în care nu dorea, evident, să fie implicaţi toţi membrii de partid, nici măcar toţi informatorii. Calculând aproximativ că cel puţin un sovietic din douăzeci denunţase,

pedepsirea unui număr atât de mare de oameni ar fi însemnat – cum singur o recunoaşte – crearea „unui nou Gulag". *Răzbunarea* nefiind de dorit, Bukovski, ca mai toţi cei ce-au reclamat un atare proces, propune să fie pusă la temelia noii societăţi: *remuşcarea*. Rămânea deci – scrie el – să fie judecat sistemul cu toate crimele sale, iar de condamnat să nu fie condamnaţi decât „capii răutăţilor". Deşi primele reacţii – la nivel de putere – sunt departe de a fi entuziaste, Bukovski stăruie în nădejdea de a avea acces la arhivele KGB. Or, din ordinul lui Elţîn, arhivele redevin în 1992 „secret de stat". Nu-i mai rămâne lui Bukovski decât să se întoarcă la Cambridge cu impresia că nu mai e nimic de făcut.

Dacă istoria nu se poate scrie fără arhive, ea se manifestă la modul neaşteptat şi în cazul de faţă, chiar paradoxal. În primăvara lui 1992, fostul partid comunist, interzis prin decret de Elţîn, îi intentează un proces. Fără precedent: vechii comunişti contra celor noi, dezbăraţi de vechea doctrină, dar provenind din aceeaşi nomenclatură, judecătorii fiind ei înşişi comunişti, iar codul penal după care se judecă, aşijderea. Pentru a rupe acest cerc prea vicios, pârâţii-elţînieni fac apel la un martor fără pată, la anticomunistul prin excelenţă: Bukovski. De unde şi subtitlul actualului volum: *Un disident în arhivele Kremlinului*. Deoarece Bukovski acceptă cu o singură condiţie: să aibă acces la arhivele Comitetului Central, spre care erau transmise toate rapoartele KGB-ului. Noii stăpâni de la Kremlin acordă lui Bukovski dreptul de a consulta dosarele, de a lua note, dar nu şi de a fotocopia. Paznicii de la aparatele de fotocopiat şi arhivarii sunt seduşi de o mică

minune a tehnicii japoneze cu care s-a prezentat fostul disident: un computer de buzunar cu un scaner. În timp ce Bukovski se preface a lua conştiincios note, de fapt fotografiază cu scanerul documentele şi le introduce în computer. Până să-şi dea seama cei ce supraveghează, sute, mii de pagini de primă însemnătate sunt înmagazinate în memoria aparatului.

Bukovski se înapoiază în Occident gata să întoarcă pe dos câteva din versiunile admise ale istoriei contemporane. Trece dintr-o redacţie de ziar într-alta. Peste tot, acelaşi răspuns: „So what? Who cares?" („Ei şi? Pe cine interesează?")

De mai multă vreme mânios pe un Occident ce i se pare responsabil, prin sprijinul entuziast adus lui Gorbaciov, de eşecul tranziţiei spre democraţie, Bukovski găseşte loc principalelor piese de arhivă în această *Judecată la Moscova* scrisă într-o stare de furie atât de deplină, încât ceea ce fusese rigoare convingătoare şi umor feroce în volumele sale precedente (...*Et le vent reprend ses tours* sau *Cette lancinante douleur de la liberté*) se dezlănează aici în imprecaţii repetitive şi nu rareori sumare, în orice caz sfidând nuanţa şi cultivând amalgamul. Dar chiar atunci când ironia se transformă în ţipăt, iar analiza în verdict, *Judecata* lui Bukovski rămâne un document capital, fără de care cu greu s-ar mai putea descrie, analiza, comenta comunismul.

Istoria a fost scrisă, de pildă, aşa: Jaruzelski a declarat starea de război ca nu cumva să intervină militar Kremlinul în Polonia. Astfel s-a apărat generalul polonez şi bănuim că doar din această pricină un disident ca

Adam Michnik s-a împăcat în final cu el şi s-au prezentat braţ la braţ la televiziunea franceză (secvenţă deosebit de penibilă: au trecut vreo doi-trei ani de atunci şi tot n-am şters-o de pe retină). Reiese din dezbaterile Comitetului Central că, în nici un caz, Moscova nu pregătea vreo intervenţie militară şi că Jaruzelski o ştia: fusese deja refuzat când reclamase trimiterea de trupe sovietice. Într-una din aceste reuniuni, Andropov afirma: „Fruntaşii polonezi spun mereu că vor să facă apel la ţările surori. Noi trebuie să rămânem fermi pe aceeaşi poziţie: nu ne trimitem trupele în Polonia." La 10 decembrie 1981, cu câteva zile înaintea proclamării stării de război în Polonia, Andropov insistă la o altă reuniune a Biroului Politic: „Nu putem să riscăm. Nu suntem dispuşi să trimitem trupe în Polonia. Dacă Polonia ar cădea sub dominaţia Solidarităţii, ar fi un lucru. Cu totul altul însă, dacă ţările capitaliste s-ar năpusti asupra Uniunii Sovietice." Şi Bukovski comentează: „Iată deci că Andropov ar fi acceptat ideea unui posibil triumf al lui Solidarnosć şi chiar o retragere tactică spre a salva URSS." Fie Andropov, ştiind prea bine că Occidentul nu se va „năpusti" în nici un caz asupra Uniunii Sovietice, voia să-şi sperie colegii din Biroul Politic, fie manipulatorii din KGB sfârşiseră prin a fi manipulaţi de propriile lor fantasme.

Alte revelații

Toată lumea bănuia că partidele comuniste din lumea liberă, ca şi mişcările afiliate pentru pace, sunt susținute material de Moscova. Erau însă necunoscute, până la deschiderea primelor arhive sovietice după 1991, proporțiile extravagante ale acestui ajutor. Bukovski insistă asupra lor: „Fondul special de ajutor pentru organizațiile muncitoreşti de stânga", creat la Moscova, dispunea inițial de 16,55 milioane de dolari subvenții anuale, la el contribuind masiv şi țările satelite, până în ultimul deceniu. România vărsa la sfârşitul anilor '60, o jumătate de milion de dolari, ca şi cehii, polonezii, ungurii. În 1990, ultimul an al funcționării sale, Fondul dispunea de 22 de milioane de dolari. Occidentul întârzie să se facă ecoul unor astfel de revelații: de pildă, în Franța nici un scandal de presă n-a întâmpinat primele detalii asupra acestei înfeudări a PCF-ului. Iar în 1995, Mişcarea pentru pace (Pugwash), susținută de-a lungul anilor de Moscova, a primit, fără să se înregistreze vreun protest, Premiul Nobel pentru pace.

Tot astfel, se ştia că Moscova a sfârşit prin a renunța la proiectul lui Andropov de „gulag psihiatric" după ce Congresul Mondial al Psihiatrilor ce s-a ținut în Honolulu

a înfierat Uniunea Sovietică din pricina „represiunii psihiatrice". Soljeniţîn comparase psihiatria ca armă penală cu gazarea în lagărele naziste şi o calificase drept cea mai mare crimă împotriva umanităţii de după război. Ceea ce se ştia mai puţin era panica Moscovei în faţa condamnării de la Honolulu. Astfel, temându-se de o nouă dezaprobare internaţională, Comitetul Central renunţă să-l aresteze pe Zinoviev şi-l expediază peste graniţă: se aflase că, înainte de a deveni „disident", fusese în cură de dezintoxicare alcoolică, fiind îngrijit cu acel prilej şi pentru crize de megalomanie galopantă.

Tot soluţia expulzării o propune Andropov şi pentru Soljeniţîn în şedinţa Biroului Politic din 7 ianuarie 1974, luptând împotriva gerontocraţilor în frunte cu Brejnev (nostalgici ai epocii când nu se ţinea seama de opinia publică din Occident), care voiau să i se aplice autorului *Arhipelagului*... vechile metode: arestarea, trimiterea în lagăr etc. Retranscrierea acestei şedinţe într-un exemplar unic, „Secret-Confidenţial", ocupă un capitol din cartea lui Bukovski şi a fost cea mai comentată în mass-media pariziană din pricina renumelui lui Soljeniţîn, dar şi a grotescului acestei „dezbateri".

În ciuda faimei lui liberale, Gorbaciov nu se deosebeşte prea mult în reacţii de aşa-zişii „conservatori". Nu numai că participă la corul celor ce-l învinuiesc pe Hruşciov pentru antistalinismul său prea virulent, dar când vine în discuţie, în 1985, cererea de călătorie în străinătate a Elenei Bonner, constatând influenţa ei asupra lui Saharov, Gorbaciov exclamă „este o viperă cu fustă" şi conchide sentenţios: „Iată ce înseamnă sionismul!"

Toți exilații estici – și nu numai ruși – nedumeriți de campania lui Andrei Siniavski, odată ajuns în Franța, împotriva lui Soljenițîn, află acum o explicație dezolant de simplă și de... polițistă: Siniavski fusese „prelucrat" încă din lagăr, Andropov însuși veghind la „influențarea lui pozitivă" mai ales prin intermediul soției. Tot Andropov hotărăște eliberarea lui Siniavski din lagăr înainte de termen și plecarea cuplului la Paris. Când se întoarce în Rusia lui Gorbaciov, Siniavski pune punctul final acestei „operații" declarând: „Singurul meu dezacord cu puterea sovietică a fost de natură stilistică." Bukovski rezumă totul cu un singur epitet: „dezgustător".

Din păcate, pentru momentul când se referă și la România, Bukovski nu mai dispune de dovezi: arhivele fiind mute asupra schimbărilor din Europa de Est și de Centru din toamna și iarna lui 1989. El susține versiunea unui complot menit să înlocuiască prin „revoluții de catifea" pe șefii comuniști prea compromiși cu alții având „chip mai uman", într-un fel de perestroikă ameliorată, și notează că planul inițial n-a reușit decât... în România.

În schimb, celor bântuiți de crize identitare ce se încăpățânează să explice în România tarele prezentului prin firea de totdeauna a românului, Bukovski le pune la îndemână un alt cod, comparatist și extrem de simplu: oriunde a fost implântat comunismul a lăsat același tip de sechele. Pagini întregi asupra mentalității ruseşti actuale pot fi aplicate întocmai la noi. Constatând în Rusia o *„uitare net freudiană, asociată cu pierderea conștiinței morale"*, Bukovski ajunge la următoarea concluzie:

„Viața în Rusia pare să plece din nou de la zero, fără regrete, nici remuşcări, fără cel mai mic efort de a regândi experiența suferită. [...] Dacă vinovații nici nu simt nevoia să ceară iertare, situația e disperată. Un om nu poate renaşte fără suferință, fără o revizuire dureroasă a fostelor lui valori şi cu atât mai mult nu poate renaşte o țară care a trăit timp de atâtea decenii sub cea mai monstruoasă dintre minciuni. Nu există decât un caz în care renaşterea s-a produs: Germania după război. Nemții au devenit conştienți de greşeala lor națională. Şi asta deoarece crimele lor au fost condamnate de întreaga omenire." Fără această condamnare generală, fără procesul de la Nürnberg, insistă Bukovski, democrația n-ar fi putut triumfa în Germania şi peste un an-doi ar fi revenit la putere, mascați în democrați, foştii colaboratori, ca azi în Polonia, Ungaria sau chiar şi Lituania. Fără a-i mai număra pe cei care nici n-au plecat cu totul, ca în România. Absurditatea e totală, comunismul dispare, dar cei care l-au servit păstrează mai departe puterea.

Lumina ce s-a stins

La 22 aprilie se împlinesc zece ani de când Mircea Eliade ne-a părăsit pentru a se iniția în ceea ce, de-a lungul unei vieți şi al unei opere, sperase că va fi o *vita nova*.

Nu cu prilejul unei comemorări i-au apărut însă la Paris două noi volume. Mircea Eliade trecuse acel prag al notorietății după care opera – chiar şi în primii ei paşi sau în paginile mai mărunte – îşi reclamă cu energie supraviețuirea. Nu stau mărturie doar cele vreo 28 de teze de doctorat şi monografii repertoriate în numărul ce i-a fost consacrat de *Cahiers de l'Herne* (1978), pe când mai trăia, dar şi cărțile apărute *post-mortem*.

La Paris, în traducerea lui Alain Paruit, Gallimard scoate *La bibliothèque du maharadjah*, urmată de *Solilocvii*, primele eseuri ale tânărului bursier în India. Cu acelaşi traducător, la Editura l'Herne: *La Lumière qui s'éteint. Lumina ce se stinge*, ce a apărut, amintim, în 1934 la Cartea Românească şi e probabil primul roman din tinereasca, dar deja împlinita sa carieră, venind după succesul răsunător cu *Maitreyi*, îi lasă şi pe critici, şi pe cititori perplecşi. Mircea Eliade nota în *Memorii* că introducerea monologului interior dezorientase pe toată lumea. La limită, cartea i se pare ilizibilă şi lui.

„Numai Ion Biberi a scris un articol entuziast, căci numai el dintre criticii de pe atunci citise *Ulysses* şi fragmentele din *Work in Progress*. În ceea ce mă priveşte înţelesesem de mult că *Lumina ce se stinge* este o carte ratată şi nu o publicasem decât pentru că făcea parte din istoria experienţelor mele literare, completa universul epic pe care-l inaugurasem cu *Romanul adolescentului miop*."

În *Fragment autobiografic* publicat în *Caiete de Dor*, nr. 7, Paris, 1953, şi reluat în *Memorii*, II (Humanitas, 1991), nedumerirea ar fi fost scontată, provocată de autor:

„...bucurându-mă de foarte tânăr de ceea ce se numeşte succes literar, nu l-am dorit şi n-am făcut nimic ca să-l întreţin. Dimpotrivă, după primejdiosul succes al lui *Maitreyi*, am publicat o seamă de cărţi dure (una dintre ele, ilizibilă, *Lumina ce se stinge*), ca să-mi descurajez admiratorii."

Mircea Eliade, crezând statornic în destin, nu poate să nu se fi oprit asupra coincidenţei ce a făcut ca *Lumina* să fie o ratare editorială din pricina excesivului său modernism, iar *Forêt interdite* (Gallimard, 1955 – versiunea franceză a *Nopţii de Sânziene*) să cunoască un semi-eşec pentru că, descoperind necesitatea naraţiunii ca figură ascunsă a mitului într-o lume desacralizată, Mircea Eliade optase pentru romanul-roman.

În *Memorii*, Mircea Eliade îşi aminteşte cum îşi exprimau dezamăgirea criticii literari parizieni: „este totuşi un roman-roman, ceea ce astăzi, vedeţi..." Chiar amar, umorul nu-l putea ocoli pe autorul *Luminii ce se stinge*, respinsă din motivul contrariu. În general, Mircea Eliade nu era darnic cu mărturisirea dezamăgirilor sale. „Din fericire,

Forêt interdite nu are succes" este titlul capitolului din care am citat. Acestei „fericiri" îi datorăm metamorfoza epică a lui Mircea Eliade: nuvelele scrise direct în românește pentru soția lui și câțiva prieteni din exil. Să nu uităm însă că ea decurge dintr-o intensă decepție. De fapt, Mircea Eliade, în acest roman-frescă pe care voia să-l ferească de contaminarea cu *Război și pace*, nu oferea mai puțin României prima mare frescă – până acum și singura – a ocupației sovietice și a instaurării comunismului. El ar fi putut continua pe această cale la capătul căreia se va afla postmodernismul: narațiunea își va recăpăta drepturile și prestigiul. Dovadă romanul fluviu al fostului „modernist" scriitorul rus Vasili Axionov (*Une saga moscovite*, Gallimard, 1995), cumulând elogiile criticii și succesul popular. Anul trecut tirajele de un milion de exemplare au fost epuizate în Rusia; e singura carte de peste o mie de pagini pentru care a fost reînviat samizdatul, ea circulă în copii dactilografiate. Nu aceeași soartă a avut-o în postcomunismul românesc *Noaptea de Sânziene*, pe nedrept privită concesiv de aceiași critici ce nu contenesc să laude produse mai locale și mai vetuste.

Într-un vis, Mircea Eliade își vedea coșciugul ajungând pe malul bulgăresc al Dunării și așteptând acolo să i se dea „viză" de intrare în România. După 1989, savantul a obținut-o. Nu deplin însă scriitorul, alungat într-un fel de al doilea plan al „onorabilității culturale". Când ne gândim că prin el, ca și prin Camil Petrescu, intelectualul a ajuns să fie personaj literar în romanul românesc, ingratitudinea posterității tocmai intelectuale poate părea cel

puțin ciudată. O parte din acest „coșciug" al năzuințelor eliadești stă mai departe pe celălalt mal al Dunării.

Nu ne-am oprit însă la *Lumina ce se stinge* numai pentru că de la el până la *Noaptea de Sânziene* romancierul Mircea Eliade pre-desenează parcursul romanului contemporan, de la dizlocarea narațiunii și suspectarea personajului până la repunerea în drepturi a amândurora, cu intervenția ludicului și parodicului (Umberto Eco), sau fără (Axionov). Personajul central al *Luminii* este o bibliotecă în flăcări. Cu alte semnificații decât cea borgesiană. Mircea Eliade, care vedea semne până și-n pietre, n-a putut rămâne insensibil la momentul când „situația" din carte a devenit premoniție. Propria bibliotecă de la Universitatea din Chicago a ars în decembrie 1985. Vestea i-a înfiorat pe prietenii lui de pretutindeni, siguri că o va lua ca pe o prevestire. Peste puțin timp s-a și împlinit: Mircea Eliade n-a supraviețuit bibliotecii sale.

Și lumina s-a stins.

Reconstituirea

Cartea Doinei Jela asupra procesului de la Canal[1] intervine surprinzător în şirul, niciodată prea lung, al mărturiilor concentraţionare. Originalitatea sa este dublă.

Mai întâi, autorul nu se mai confundă cu martorul direct de până acum, el este cercetătorul mărturiilor, atât al celor scrise, cât şi al celor provenind direct din *memoria orală*. Sinteză şi studiu, *Cazul Nichita Dumitru* reprezintă probabil prima încercare de a sistematiza ceea ce victimele au dat la iveală până acum.

Dar, paradoxal, spre a fi reînviată, realitatea este tratată de Doina Jela ca o ficţiune smulsă *memoriei opace*. Mai întâi, convenţia literară se aplică unui material deja existent. Corespondenţa, comentarea ei în note, ancheta, documentele, extrasele din presa epocii deconstruiesc naraţiunea, îi sparg linearitatea, tehnică narativă curentă în proza contemporană. Apoi, alt demers familiar romancierilor din acest veac: alegerea, ca personaj central, a unui „anti-erou", mecanicul Nichita Dumitru, condamnat la moarte în procesul de la Canal şi executat. Ţap ispăşitor,

1. *Cazul Nichita Dumitru. Încercare de reconstituire a unui proces comunist (29 august–1 septembrie 1952)*, Humanitas, Bucureşti, 1995.

fireşte, ca toţi cei implicaţi în proces, el este exemplar în rolul acarului Păun. În jurul lui, ceilalţi acuzaţi din proces, evocaţi în tot atâtea medalioane, „constituind dovada că fiecare din ei a existat": dacă cei executaţi n-au avut drept la mormânt, cel puţin amintirea să le fie asigurată prin evocarea lor. Cu o singură condiţie: când un martor sau altul vrea să-şi „spele" biografia, să nu se ia în seamă astfel de „amintiri-mască", „amintiri-bandaj".

Scriitoarea, devenită cercetătoare, îl recompune pe Nichita Dumitru atât din arhive, cât şi din corespondenţa cu fiica lui, Mariana R., şi în jurul lui îşi construieşte povestea unui trecut de-a dreptul orwellian. Care-i sunt sursele?

Privilegiate, piesele de arhivă. Nu cele pecetluite, secrete, manipulabile şi manipulatoare „păzite" de SRI, ci Fondul CDMN de la Arhiva Municipiului Constanţa, conţinând peste două mii de dosare despre Canal în general. Sunt însă „documente opace". În absenţa efortului şi talentului interpretativ al cercetătorului, a imaginaţiei acestuia, vor fi incapabile să mai spună ceva într-un viitor fără martori. Autoarea reconstituie prin ele nu numai sau nu atât faptele, cât *mentalitatea* ce-a prins rădăcini în anii '50, putrezind până azi corpul social. Totul – afirmă Doina Jela – nu poate fi explicat doar prin *teroare*. Vraful de note infomative şi de denunţuri din fondul consultat i se înfăţişează drept o *literatură a delaţiunii* asupra căreia se opreşte ca într-un stop-cadru obsedant. Fenomenul delaţiunii – ale cărui premise le putem afla şi în preţioasele amintiri ale lui Ion Gavrilă Ogoranu despre rezistenţa din munţi – constituie temelia oricărui regim totalitar. Denunţul nu informează atât poliţia, cât „deformează

societatea". Când delațiunea intră în moravuri, când nu se mai izbește de pragurile conștiinței, teroarea pură poate scădea în cotidian, victima e gata condiționată.

Remarcabilă în această carte este și punerea în chestiune a noțiunilor celor mai împământenite. De pildă, „clasa muncitoare". La putere, în principiu, sub comunism, prin reprezentantul ei, Partidul. Specialiștii „socialismului real" descoperă, nu fără uimire, că în fapt suferă și muncitorii, în ciuda privilegiilor acordate. Ne plăcea să credem că sistemul comunist nu reprezintă dictatura proletariatului, ci dictatura *asupra* proletariatului. Numai în parte adevărat, intervine autoarea, dezopacizându-și documentele și încercând să înțeleagă cum de a prins printre muncitori patologia urii semănată și întreținută de comuniști. Analiza se cere citită cu toată atenția, consecințele acestei „mentalități" ivindu-se, de pildă, în teribilele imagini ale mineriadei.

Arhiva nu e singura sursă. Corespondența cu fiica lui Nichita Dumitru n-ar fi nici ea atotgrăitoare, dacă autoarea n-ar fi asimilat întreaga literatură concentraționară publicată la noi, de la Ion Ioanid la Constantin Cesianu (cu cartea sa de referință asupra Canalului, *Salvat din infern*, Humanitas, 1992). E consultată și presa vremii (îndeosebi ziarul *Canalul Dunărea-Marea Neagră*). Se dau citate dintr-un document a cărui publicare o așteptăm cu nerăbdare, dată fiind calitatea intelectuală și morală a autorului său: jurnalul* ținut de-a lungul acelor ani de

* Jurnal apărut în 1997 la Editura Vitruviu, București, sub titlul *7 ani cât 70* (n.ed.).

Pericle Martinescu. În sfârşit, scriitoare fiind, Doina Jela nu poate trece sub tăcere responsabilitatea scriitorilor atât în glorificarea muncii forţate de la Canal, cât şi a comunismului în general. Începe prin a le reproşa neconsemnarea, nici măcar pentru sertar, a celor trăite fără a fi conştientizate. Şi mai grav, învoita-nevoita complicitate cu puterea. De la Parhon la Sadoveanu şi G. Călinescu, aceşti intelectuali de prim-plan devin referinţa obligatoriu negativă pentru autoare. Fără a mai insista asupra romanului lui Petru Dumitriu, *Drum fără pulbere*, cu „efectul de palmă şi insultă" asupra victimelor şi urmaşilor lor. Totul culminând cu „vizita" Dinei Cocea şi a lui Petru Dumitriu la Canal *după* ignobilul proces.

Ca pentru a răscumpăra aceste deficienţe caracteriale, au apărut, în vremea din urmă, câţiva literaţi sau cercetători literari care, în ciuda faptului că nu avuseseră nimic de-a face nici cu istoria, nici cu sociologia, nici cu arhivistica, se străduiesc să recompună trecutul răstălmăcit. M-am mirat şi bucurat când o cercetătoare ca Smaranda Vultur a început să lucreze la o teză de doctorat asupra deportărilor în Bărăgan. Am citit texte transcrise de ea din convorbirile înregistrate cu sătenii deportaţi în anii '50: sunt de neînlocuit şi prin vivacitatea memoriei orale a ţăranilor, şi prin inteligenţa interpretativă a cercetătoarei.

Inutil să mai adaug de ce cartea Doinei Jela (cu inimitabilul ei ton de urgenţă, de patetism reţinut, aproape îngheţat) mi se pare un vrednic aport în combaterea cuplului malefic: uitare-iertare.

Crinul şi cenuşa

La editura Grasset a apărut, anul acesta, *Le Lys et la cendre* (*Crinul şi cenuşa*), de Bernard-Henri Lévy. Parisul intelectual se învolburează cu fiecare nouă carte a lui Bernard-Henri Lévy. Nu puteau face excepţie nici cei patru ani din jurnalul său *Le Lys* (emblema Bosniei) *et la cendre* (ruina de la Sarajevo, ruina Europei), ani consacraţi luptei pentru Sarajevo asediat. Mai ales că, după şocul imploziei comunismului, inteligheţia pariziană a reintrat în somnolenţa conformistă din care o treziseră, cu mai bine de un deceniu în urmă, tocmai „noii filozofi" care, coborând de pe baricadele din Mai '68, îl întâlniseră pe Soljeniţîn şi demarxizaseră vehement scena pariziană, impunându-i ca figură centrală disidentul.

Moda nouă e menită, conştient sau nu, să ferească pe intelectualii ce-şi cedaseră pana Kremlinului de remuşcări şi puneri în discuţie. Decesul comunismului e desigur înregistrat – cum să faci altfel? I se recunosc unele „erori". Cu condiţia să nu fie puse pe acelaşi plan cu „crimele" fasciste, singurele pentru care s-au cerut şi se mai cer încă tribunale.

Or, iată că semnul de egalitate între comunism şi fascism continuă să fie pus de un Glucksmann, un

Bernard-Henri Lévy, un Alain Finkielkraut. Reacția noilor conformiști e incalificabilă. Primului care s-a lansat în apărarea Croației agresate de sârbi i se spune, de pildă, Finkiel**croat** în loc de Finkielkraut.

Pe cartea lui Bernard-Henri Lévy s-a aruncat „le tout Paris". Spre a se regăsi pe sine, dar și figurile politice mai de seamă. Și într-adevăr jurnalul e o mină de dezvăluiri, Bernard-Henri Lévy fiind cel care s-a străduit să-l pună în contact pe președintele bosniac cu politicienii francezi, începând cu președintele Mitterrand. Ne aflăm deci în culisele Puterii. Bernard-Henri Lévy (care-și ratează de obicei ficțiunile) face, în schimb, din Mitterrand un personaj de roman, fascinant prin enigmaticele duplicități succesive.

Cartea este și anecdotic savuroasă. Citită deci cu pasiune chiar și de cei incriminați. Rămâne însă ca autorul să fie, dacă nu distrus – s-a dovedit indestructibil –, cel puțin minimalizat. Se vine cu argumentul de totdeauna: e prea mediatizat! E adevărat că Bernard-Henri Lévy e un familiar al televiziunii. Totul e să știi a te servi de televiziune pentru altceva decât propria-ți glorie. Or, „cauzele" lui Bernard-Henri Lévy au fost dintre cele pentru care merită să lupți, de când a apărut pe scena pariziană cu *La Barbarie à visage humain* (pe atunci se visa pe malul stâng al Senei – și nu numai – la un „socialism cu chip uman"). Nu va mai fi numit decât prin inițiale, B.H.L., dovadă de notorietate, dar și de deriziune, deoarece seamănă cu cele ale unui mare magazin parizian BHV (*Bazar de l'Hôtel de Ville*). Ridicolul e menit să ucidă. Nu izbândește însă

dincolo de micul cerc sarcastic al demolatorilor săi din breaslă.

Deoarece B.H.L. (ca şi alţi colegi de risc – i-am mai numit) conferă angajamentului un alt statut decât cel sartrian şi degradat, al intelectualului de stânga ce se înşală sistematic, dând călăului ceea ce ar trebui să aparţină doar victimei. Pentru o inteligenţia ce preferă, din nou, să fi „greşit alături de Sartre decât să fi avut dreptate cu Raymond Aron", exemplul pe care-l dă B.H.L. pare intolerabil. Obsedat de destinul lui Malraux şi de mitul Brigăzilor Internaţionale din timpul războiului civil din Spania, el înţelege dintru început că solidaritatea prin cuvinte se cere completată de una a riscului fizic. La 25 de ani, pleacă, la apelul lui Malraux, să lupte în Bangladesh. În timpul agresiunii sovietice în Afghanistan, trece clandestin frontierele păzite de Armata Roşie spre a aduce combatanţilor afgani emiţătoare de radio. Şi de-a lungul conflictului din Iugoslavia, se duce de 13 ori la Sarajevo, spre a face un film, *Bosnia*, menit să trezească Occidentul din letargiile-i vinovate. Prezenţa în teatrele de război nu împiedică nici acţiunea petiţionară, nici manifestaţiile, nici, gest pe care-l va regreta, alcătuirea unei liste electorale la referendumul pentru Maastricht, insistând asupra datoriei Europei de a ajuta real, şi nu doar prin convoaie umanitare, victimele din noile lagăre de concentrare instalate sfidător în plină Europă. Alain Finkielkraut începuse, fără el, să susţină Croaţia, victimă a naţionalismului de sorginte comunistă al lui Miloşevici, lui B.H.L. displăcându-i să aibă de ales între două naţionalisme şi intrând

în joc şi pe rol doar pentru Bosnia, ce-i pare tărâmul prin excelenţă al cosmopolitismului.

Pentru unul, ca şi pentru altul, important este mai ales ca angajamentul să nu te ducă niciodată alături de călău. A fi de partea victimei – la limită, oricare i-ar fi natura – i se părea, pe bună dreptate, lui Camus, o garanţie în sine.

Aici pot interveni „esteţii", ocupanţii „turnului de fildeş", amintindu-ne doct de lecţia lui Julien Benda din *Trădarea cărturarilor*. Cum ar putea însă să ne impresioneze când cel care găsea degradantă orice implicare în luptele cetăţii, Julien Benda el însuşi, se trăda pe sine sfârşind prin a deveni unul dintre cei mai înrăiţi propagandişti stalinişti?

Peste cinci sute de pagini de jurnal, după un lung metraj şi patru ani de neobosită activitate în dublul rol de „ambasador de ocazie" şi de „mercenar intelectual" (cum singur se numeşte), spre a propune un nou stil de angajament. În care, riscul fizic trebuie să-l dubleze pe cel al cuvintelor. Deoarece există, pentru cele mai nobile dintre cauze, şi riscul cuvintelor mari. Pe care B.H.L. nu-l evită. Dovadă, printre motivările acţiunii sale la Sarajevo, B.H.L. nu şovăie, în final, să adauge „dorinţa de a salva onoarea". Exact aşa. Ca la Victor Hugo sau, mai aproape de B.H.L., ca la Malraux. Citâm din nou în încheiere:

„Ne era ruşine de Europa. Deci ne era ruşine de noi înşine. [...] Trebuia cu orice preţ, şi chiar dacă nu servea la nimic, să ieşim din rândurile ucigaşilor şi complicilor acestora. Ce scriu acum pare emfatic, dar ce să fac dacă am impresia că aici sălăşluieşte adevărul?"

Fibra bolnavă

Pe cei care n-au deschis încă mărturia lui Ion Gavrilă-Ogoranu (*Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc*, Editura Marineasa, Timişoara, 1993–1995) şi a lui Liviu Antonesei (*Jurnal din anii ciumei: 1987–1989*, Editura Polirom, Iaşi, 1995) i-am putea îndemna, cu folos, să le citească una după alta. Astfel ar măsura probabil mai exact deosebirea dintre starea de spirit a primilor rezistenţi (cei din munţi în cazul de faţă) care se miră de denunţ, când el se iveşte, şi disidenţii de la sfârşitul anilor '80, care se uimesc de solidaritate, când ea se produce. Între aceste două date, sau trepte, sau etape, omul cel vechi şi-a trăit metamorfoza.

„Omul nou e printre noi", exclama Liviu Antonesei într-o vreme când noi, de departe, socoteam că el este doar fructul imaginaţiei apocaliptico-baroce a lui Zinoviev. Referindu-se la criza societăţii româneşti, Liviu Antonesei prevedea sumbru: „Şi ea (criza, n.n.) nu poate fi vindecată în câţiva ani [...], ci va fi nevoie de câteva generaţii. Fibra noastră morală este bolnavă până în măduva oaselor."

„Fibra morală" era nevătămată la rezistenţii din munţi a căror amintire Ion Gavrilă-Ogoranu o readuce benefic printre noi. Dârzenia acestei rezistenţe – prima de un atare

gen şi de asemenea proporţii în tot Estul cotropit de Armata Roşie – ar putea vindeca unele complexe si obloji câteva răni ale defăimării sistematice de sine ca neam sau ca destin. Autorul, el însuşi luptător în munţii Făgăraşului, condamnat la moarte în contumacie de comunişti, în ciuda exemplului dat de el şi de cei care, ca şi el, au preferat moartea fizică celei morale, nu e totuşi blând cu seminţia sa. Atunci când un grup sau altul e prins de Securitate în urma unui denunţ sau unui agent infiltrat, el pune în chestiune firea românului: „există în ţara noastră mai multe cozi de topor decât topoare". Şi i-am da crezare dacă, pe de o parte, „excepţia" celor ce luptă în munţi, ca număr, curaj şi durată, n-ar fi prea mare pentru a confirma o regulă a turnătoriei ca trăsătură de caracter la români. Iar pe de alta, orice regim autoritar sau de ocupaţie, favorizând tot ceea ce în om este mai josnic, mai abject, poate ajunge la rezultate asemănătoare. În Franţa, în timpul ocupaţiei naziste, Gestapoul se vedea debordat de numărul de denunţuri anonime. Ion Gavrilă-Ogoranu îndulcind, cu sau fără voie, severitatea judecăţii sale nu uită să evoce ceea ce i se putea întâmpla unui ţăran ce adăpostea sau favoriza, într-un fel sau altul, un fugar: în cele mai multe dintre cazuri îi împărtăşea soarta: arestare, schingiuire, ani grei de temniţă. Nu încerc să apăr „celula românească", s-o dezvinovăţesc, o face mai deplin autorul însuşi, prin exemplul dat de toţi cei cărora le restituie biata lor îndârjire fără rod nici imediat, nici aparent, care s-ar cere însă păstrată într-un fel de muzeu al curajului aşa cum îl concepea Simone Weil: adevăratul curaj, spunea ea, nu e să lupţi *cu* speranţă, ci *fără*.

N-au fost cuvinte în vânt, la Londra în timpul ultimului război, Simone Weil, aflând de rațiile alimentare famelice din lagărele naziste, a hotărât să le respecte şi ea din solidaritate cu victimele. Şi a plătit-o cu viața.

Din anii '50, când „brazii" nu se îndoiseră încă prin munți, trecem cu Liviu Antonesei în 1987–'89 şi ne înscriem în ceea ce el numeşte „şcoala de comunismologie" de la Iaşi. Şi Liviu Antonesei se miră. Dar nu de denunțuri, ele stând în firea omului „nou", ci de „solidaritatea" ce se naşte în jurul lui când trece pragul disidenței active. Cu Dan Petrescu, Al. Călinescu, Liviu Cangeopol şi chiar „apoliticul" Luca Pițu (având curajul să vorbească la telefon cu Europa Liberă), Iaşul acelor ani devine un fel de cetate din ce în ce mai asediată de Securitate. Dar disidenții, chiar dacă sunt mai numeroşi decât în alte colțuri ale țării, rămân minoritari. Nu mai puțin primejdioşi, din momentul în care Dan Petrescu semnează un apel pentru nealegerea lui Ceauşescu la Congres şi adeziuni îi vin şi din alte oraşe. Liviu Antonesei face şi el ultimul pas după ce a citit câteva pagini ale lui N. Steinhardt ce propunea *trei soluții* pentru a te sustrage unui sistem concentraționar, înfrângându-ți frica. Alege una şi se simte liber să acționeze. Cu speranța de a-l vedea căzând pe Ceauşescu, dar fără iluzia că „fibra morală" va putea fi vindecată uşor, întru atâta s-a atomizat şi deteriorat societatea română. În fond, se mai putea, se mai poate vorbi de o societate?

De data asta la Bucureşti, Cluj, Iaşi, disidența e cu adevărat minoritară, confirmând regula supuşeniei generale.

Comunismul n-a lucrat cu oamenii, ci *asupra* lor, obținând doar în acest domeniu rezultate fără precedent.

N-am impresia (dar nu ajung până la Paris toate ziarele din România) că s-a insistat îndeajuns asupra unei *premiere absolute*. În întrevederile sale cu Stelian Tănase (*Sfidarea memoriei*, Editura DU Style, 1996), Alexandru Paleologu explică – şi nu scuză – „pactul lui cu diavolul". Un fragment din aceste convorbiri apărute în 1990 în revista *Contrapunct* ne dezvăluise faptele în sine: Alexandru Paleologu acceptase înainte de a fi eliberat din închisoare să devină informator. „Informațiile" pe care le-a dat erau suficient de anoste şi anodine pentru a nu pune pe nimeni în pericol. Nu e de ajuns pentru conştiința vinovată a lui Alexandru Paleologu. „O greşeală mărturisită e o greşeală iertată. Nu, nu e suficient." Şi insistă: „...deşi conştiința mea nu e apăsată de materialitatea rezultată din acest pact, e apăsată de pactul însuşi, că el a existat". În 1990, speranța era atât de generalizată încât cine să mediteze asupra unui caz izolat? Acum, Alexandru Paleologu recidivează şi acordă mai multe capitole obsedantului „pact".

Au trecut şase ani şi nici un zbir, nici un călău, nici un turnător de anvergură din cei care au trimis oameni prin închisorile unde alții schingiuiau, băteau, nu rareori ucideau, n-a recunoscut, nu şi-a cerut public iertare. Revine, insistând, cel mai uşor de deculpabilizat dintre cei căzuți în capcană (cedarea lui fără consecințe ținând mai curând de un moft dizgrațios) şi declară public că nu se iartă încă pe sine, fără ca gestul lui să provoace o epidemie de confesii? Încă o dovadă că fibra este mai departe bolnavă.

A fi sau a nu fi... intelectual

Periodic se relansează în presă dezbateri asupra rolului intelectualilor în viața cetății. Discuțiile ar fi şi mai utile dacă s-ar ține seama de câteva date de neocolit.

Ar merita mai ales amintită originea relativ recentă a termenului „intelectual".

Într-un pamflet înflăcărat şi acid, *La France intellectuelle* (1970), sociologul francez Jules Monnerot făcea o precizare egală cu o revelație, chiar şi pentru o bună parte dintre intelectualii astfel vizați: termenul de *intelectual*, ca substantiv, şi nu ca adjectiv, datează de la prima *petiție* scrisă de scriitori, artişti, universitari pentru revizuirea procesului Dreyfus, apărută în ziarul *L'Aurore*, al cărui director era Georges Clemenceau. Titlul, „Manifestul intelectualilor", i-ar aparține de altminteri acestuia din urmă, după părerea ambasadorului Maurice Paléologue, citat de Monnerot. Semnatarii, insistă Monnerot, nu se pot cu toții încadra în categoria astfel formată. Unii dintre ei sunt scriitori, ca Proust, teoreticieni dezinteresați, ca Georges Sorel, sau umanişti, ca elenistul şi omul politic Victor Bérard. Dar prima petiție de „stânga", purtând semnături prestigioase, este lansată împreună cu termenul cel nou: „intelectual". Pentru Monnerot, peiorativ. Îi este

de ajuns să sublinieze că nu-i poți găsi corespondent în greaca veche, pentru ca să-i devină de-a dreptul suspect. Căutarea adevărului, cultivarea înțelepciunii îi par lui Monnerot total străine de definiția pe care o dădea, la 14 ianuarie 1898, Brunetière noului termen promis răsunetului pe care-l știm:

„Singurul fapt că a fost creat acest cuvânt «intelectual» spre a desemna, ca într-o castă aristocratică, pe cei care trăiesc în laboratoare și biblioteci ne dezvăluie una din trăsăturile cele mai ridicole ale vremii noastre: pretenția de a ridica scriitori, savanți, profesori, filologi la rangul de supraoameni."

„Pretenția" s-a bucurat de un atare succes în istoria contemporană – și nu numai în cea a ideilor – încât orice atac filologic, filozofic, sociologic, împotriva termenului ar însemna timp și energie cheltuite în zadar. L-am adoptat deci cu toții și suntem nevoiți în continuare să ne slujim de el. Cunoscându-i însă povestea.

Când Lenin voia să transforme „intelectualul" într-un „bacil revoluționar", el știa că nu-i cere imposibilul. Într-adevăr, cei mai mulți dintre intelectualii occidentali s-au situat, din 1917 și până la implozia comunismului, la stânga, de preferință la extrema-stângă.

Înainte de a continua pe acest traseu de erori univoce, n-ar fi inutil să facem deosebirea esențială dintre intelectualii occidentali care alegeau liberi comunismul și cei cărora acest comunism le era impus. Primii, intelectualii occidentali, au fost, evident, mai culpabili (au intrat în totalitarism ca într-o religie de bunăvoie), în timp ce colegii lor din Est erau nevoiți să-l suporte afișând însemnele

unei false credințe. Nu e mai puțin adevărat că un intelectual din Apus nu putea controla în cotidian aplicarea utopiei, el prosperând la adăpostul iluziei și al potemkiniadei, pe când cel răsăritean se simțea mereu dezmințit în discursul lui de realitatea imediată. În acest al doilea sens, mai vinovat s-a dovedit intelectualul trăitor în regimul comunist, deși Gulagul ar fi trebuit să vorbească conștiinței tuturor, chiar de la distanță.

Inițial intelectualul din Franța și mai apoi din tot Occidentul nu a fost altceva decât un petiționar al absolutului pe care voia să-l coboare în cetate. Or, promisiunea Paradisului terestru a aparținut mai ales extremei-stângi și din 1917 îndeosebi Rusiei, a cărei „revoluție" a ajuns, pentru credincioșii săi laici, tărâm de sacralitate. Intelectualul de stânga a devenit nu doar revoluționar, dar și agent de legătură cu profesioniștii subversiunii, uneori direct cu comisarii și spionii.

Nu demult a apărut în traducere franceză studiul profesorului universitar american Stephen Koch *La fin de l'innocence*. Cartea a produs o oarecare vâlvă chiar și în Franța, unde totul părea scris și știut mai de mult. Dar acum când arhivele sovietice și-au întredeschis porțile se poate verifica – și Koch o face – teza legitimă după care legătura dintre intelectualul „inocent" (așa erau desemnați tovarășii de drum) și agenții Cominternului – cel mai important și cu destinul cel mai tragic rămâne Münzenberg – nu reprezenta doar o figură de stil. Era una din armele privilegiate în lupta aparent antifascistă, de fapt prostalinistă.

În numele acestui antifascism chiar după război, când fascismul fusese învins, anulat, stânga procomunistă a

exercitat la Paris o micro-teroare intelectuală căreia îi pot sta martori toți esticii refugiați pe malurile Senei: la cel mai mic semn de anticomunism, se vedeau tratați drept fasciști.

Cea mai perfectă victimă a „dictaturii" pariziene de stânga a fost Monnerot însuși: s-a văzut izolat și în jurul lui s-a țesut tăcerea. La începuturile carierei, în epoca interbelică, era de stânga, alături de Georges Bataille și Roger Caillois la Collège de Sociologie. În timpul războiului a luptat în Rezistență (ceea ce s-a întâmplat cu prea puțini dintre teoreticienii stângii postbelice, cu Sartre în frunte). Cu masivul său studiu *Sociologie du communisme*, din 1963, tradus în mai multe limbi, Monnerot devine o autoritate în sovietologie. *Sociologie de la révolution*, lucrare capitală din 1969, e tradusă doar în italiană. Nu se scrie despre ea. Cred chiar că Monnerot n-a fost invitat la nici un microfon în afara celui de la Europa Liberă, unde i-am consacrat o emisiune de 50 de minute. Între timp, Monnerot cumulase adversitățile, nu doar printre stângiști, ci și printre gaulliști. Rezultatul? E probabil fără precedent: numele său e absent din dicționarele franceze, iar moartea lui, nu demult, a trecut aproape neobservată.

Totuși, dreptatea rămâne de partea lui: așa cum prevăzuse nu prea vom avea cu ce să ne mândrim la centenarul „nașterii intelectualului" în 1998 și vom lăsa probabil să treacă această comemorare fără a o sărbători. Chiar dacă n-avem ce face și ne slujim cu toții de denumirea cu trecutul pătat. Până a afirma, fără teamă de tăgadă, că Monnerot a fost unul dintre cei mai însemnați „intelectuali" ai secolului XX în Franța!

Sfârşitul inocenţei

Sub acest titlu[1], traducerea franceză a lucrării universitarului american a fost întâmpinată cu rezerve stingherite în presa de stânga. Materia totuşi nu este nouă şi nu lipsesc lucrările de referinţă asupra rolului tovarăşilor de drum în „anestezierea" opiniilor publice din Occident şi în răspândirea unei imagini radioase a comunismului moscovit. Termenul „Inocenţii" nu-i aparţine autorului, ci principalului manipulator al intelectualităţii apusene interbelice, Willi Münzenberg. Apropiat de Lenin în Elveţia, spartakist, creator al Partidului Comunist German, figură de prim-plan în Comintern, el este însărcinat cu transformarea antifascismului în armă de propaganda comunistă. „Inocenţii" le spunea el ironic celor aleşi printre personalităţile culturale de prim-plan spre a-i transforma în propagandiştii potemkiniadei moscovite. Oferta era imensă, unul dintre adjuncţii săi definise mediul cultural din Apus drept „o crescătorie de iepuri", într-atâta se înmulţeau candidaţii la iluzie. Münzenberg pare a fi ştiut, printre

1. Stephen Koch, *La fin de l'innocence. Les Intellectuels d'Occident et la tentation stalinienne. 30 ans de guerre secrète*, Grasset, Paris, 1955. Cartea *Sfârşitul inocenţei* s-a tradus între timp în româneşte, Editura Albatros, Bucureşti, 1998.

primii, pe ce pedală trebuie apăsat: nu banii, ci vanitatea, viciul cardinal al scriitorilor şi artiştilor. Din nenumăratele exemple date de Stephen Koch, n-am alege decât pe unul suficient de transparent, fiind vorba de doi mari scriitori: Gide şi Malraux. În timpul campaniei pentru Dimitrov (acuzat de Hitler de a fi dat foc Reichstagului), organizată de Münzenberg, adjunctul său, Otto Katz, îi convinge pe Gide şi Malraux să meargă cu jalba direct la Hitler, asigurându-i că Goebbels îi aşteaptă. Nimic nu fusese însă aranjat cu Berlinul. După ce presa făcuse titluri mari cu evenimentul: doi reprezentanţi de frunte ai conştiinţei europene se duc până în bârlogul tiranului (Hitler) spre a salva un inocent (Dimitrov), imediat ce trenul spre care fuseseră conduşi cu tot alaiul a părăsit gara de Est, tumultul s-a potolit. La Berlin nici Gide, nici Malraux n-au întâlnit pe nimeni (naziştii de seamă erau reuniţi la un congres la München), au rămas singuri la hotel şi s-au resemnat să lase o scrisoare către Goebbels.

Dacă istoria „tovarăşilor de drum" era destul de bine cunoscută (uneori povestită de „inocenţii" înşişi), astfel de detalii ucigătoare rămân greu suportabile pentru conştiinţele încărcate sau urmaşii încă nevindecaţi pe deplin. Se scriu mai departe romane şi se fac filme, de pildă, despre maccharthysmul american şi barbar în Hollywoodul „Războiului Rece". Autorul nu-l justifică, nici măcar nu-l pomeneşte, dar paginile consacrate infiltrării de comunişti şi agenţi în cercurile hollywoodiene sunt atotgrăitoare. Printre faptele diverse sentimentale, autorul notează că Otto Katz, însărcinat cu „infiltrarea",

era chiar amantul Marlenei Dietrich. Tot astfel pe malurile Tamisei, descrierea mediului universitar, din care au provenit cei mai iluştri spioni sovietici, demonstrează că nu exista în acest gen de activitate hotar statornic între simpatizanţi, membri de partid, agenţi de influenţă, agenţi pur şi simplu şi... spioni. Astfel, Stephen Koch e printre primii care, insistând asupra cinismului şi cultului minciunii ce-l caracterizau, îl numeşte pe Brecht „un aparatcic privilegiat". Primul, iarăşi, fără nici o iluzie asupra lui Hemingway, stăruind în schimb asupra atitudinii ceva mai demne a lui Dos Passos şi elogiindu-l pe Thomas Mann pentru a fi rupt, printre cei dintâi, firul oricărei colaborări. Münzenberg însuşi e un exemplu tipic al acestei ştergeri a graniţelor: acţionând în numele Cominternului, acest mare organizator de congrese antifasciste şi fronturi populare îndeplinea, în acelaşi timp, sarcini staliniste şi NKVD-iste.

Dar lucrarea lui Stephen Koch n-a provocat discuţii şi iritare doar prin această extremă responsabilizare a intelectualilor apuseni. Deşi scrisă înainte de eseul capital al lui François Furet (*Trecutul unei iluzii*), pare a-l completa prin dezvoltarea a două teme greu de admis în cercurile văduvite de marxism, dar frecventând încă spectrul acestuia. Teza centrală: comunismul şi nazismul nu sunt doar cele două totalitarisme egale în nocivitate ale secolului XX, dar a existat, cu mult înainte de pactul germano-sovietic, o colaborare tăinuită între serviciile secrete ale celor două ţări (vezi şi bine cunoscutul caz al mareşalului Tuhacevski), un fel de complicitate nutrită de ură, admiraţie şi invidie între cei doi tirani. Autorul,

care nu numai că a putut consulta arhivele Kremlinului, dar a luat şi un foarte lung interviu văduvei lui Münzenberg, urcă pe firul acestei complicităţi până la „noaptea cuţitelor lungi" (când Hitler şi-a măcelărit aliaţii din S.A.), ce l-ar fi întărit pe Stalin în ideea epurărilor şi a marilor procese. Tot pe linia lui Furet, Stephen Koch insistă şi asupra rolului unor campanii antifasciste ce nu erau decât pretexte pentru propaganda sovietică.

Totuşi, în ciuda acestor adevăruri-ghilotină şi a disprețului său fără nuanțe față de intelectualii astfel incriminaţi, lucrarea lui Stephen Koch nu e nici un pamflet, nici o polemică, şi nici doar istorie pur şi simplu. Ci şi un roman fascinat parcă de eroul său negativ Münzenberg. Care nu era... un „inocent". Autorul ni-l arată privind pe şantier munca sclavagistă de la Canalul Volga-Moscova. Având deci revelaţia Gulagului, dar continuându-şi misiunea ce consta în a-i face pe ceilalţi să *nu* ştie şi să *nu* înţeleagă. Din momentul în care Stalin îşi asmute serviciile secrete şi împotriva lui, hăituitul Münzenberg încearcă să acţioneze cu aceeaşi inteligenţă şi aceeaşi eficacitate împotriva mitului lui Stalin, pe care contribuise să-l clădească. Dar îl ridicase atât de trainic, încât mitul rezista.

E primul lui eşec. Fugind în 1940 din lagărul francez unde este internat ca refugiat german, Münzenberg e găsit spânzurat într-o pădurice din apropiere. Asasinat de NKVD? Sinucis? Suntem în domeniul ipotezelor, cel fără de arhive, ci doar cu ucigaşi. Cum se cuvine, poate, acestei istorii de sânge şi minciună care a fost comunismul.

Tot despre „inocenți"

Încercând să prezint lucrarea lui Stephen Koch *Sfârșitul inocenței* mi-am dat seama cât de mult un rezumat schematic desfigurează substanța însăși a unei cărți. Nu puteam să nu insist asupra esențialului și anume rolul jucat de „tovarășii de drum", intelectuali din Occident manipulați de una dintre figurile centrale ale Comin-ternului, Willi Münzenberg, pentru ca antifascismul lor să slujească propagandei sovietice, devenind un instru-ment al acesteia.

Lucrarea lui Koch nu este însă doar un studiu istoric, îmbogățit de deschiderea – chiar limitată – a arhivelor sovietice, nu numai o polemică, încă vie, cu toți cei care refuză să pună pe același plan nazismul cu comunismul (fiind copiii, vitregi sau nu, ai acestuia din urmă), dar și un fel de roman punând în scenă pe „inocenții" lui Münzenberg (tovarășii de drum pe care-i manipula). Dat fiind rolul în epocă al celor mai mulți „inocenți", „romanul" însuflețit de figuri celebre, aparținând nu doar istoriei comunismului, ci și istoriei literare, nu e mai puțin inte-resant decât eseul în care se inserează.

Dar de ce lucrarea lui Koch se intitulează *Sfârșitul ino-cenței*? Deoarece există un prag care, odată trecut, anulează

noțiunea de inocență. E pragul marilor procese de la Moscova. S-ar spune, constată Koch, că prin caracterul lor nemaiîntâlnit (victima acoperindu-se cu păcate fabulos imaginare), Stalin inventează o minciună de tip nou. Şi mai-nainte regimul îi fusese întemeiat pe minciuna ideologică. Acum însă, sfidând aparența însăşi de credibilitate, Stalin creează *minciuna totalitară*, fără nici o legătură cu verosimilul, impunându-se doar prin teroare.

Pentru un astfel de scop demențial, nu mai e de ajuns să dispui de „inocenți" în exterior şi de scriitori supuşi în interior. Cazul cel mai grăitor rămâne Gorki. După ce avusese probleme de conştiință şi de umanitarism sub Lenin, odată întors triumfal în imperiul lui Stalin, Gorki se „manipulează" singur, ajungând să fie primul scriitor glorificator al călăului în dauna victimei din întreaga literatură rusă. Mai mult, el antrenează un grup de scriitori sovietici ce vor vizita lagărele împreună cu el şi vor ridica în slăvi Gulagul într-un volum antologic, a cărui prefață o scrie. Mai jos nu se poate coborî – la acest nivel, aproape subteran, a dispărut până şi umbra vreunei „inocențe".

Totuşi, Stalin nu e liniştit. Până azi nu se ştie cu siguranță dacă el a pus să fie omorât Gorki sau scriitorul s-a stins fără ajutorul Kremlinului. E sigur însă că la moartea fiului său, socotindu-l răpus de Iagoda, Gorki s-a trezit din letargie şi a început să scrie *împotrivă*, lăsând şi un manuscris pentru recuperarea căruia NKVD-ul şi-a cheltuit toate rezervele de şantaj.

Gorki se află deci mai mult sau mai puțin pe patul de moarte. Mai mult sau mai puțin deoarece, fiind înconjurat doar de funcționari ai NKVD-ului şi, dintre scriitori,

de preasupușii Ehrenburg și Kolțov, nu poate comunica nimănui ce-i stă pe suflet. Despre ei doi, Koch scrie că practicau „politica-patului-de-moarte" dorită de Stalin: a face din decesul marelui „realist-socialist" un eveniment național și, în același timp, a împiedica orice contact între el și o ureche „occidentală".

Ședințele publice la marile procese fuseseră deja programate pentru septembrie. Era mai înțelept să nu înceapă înainte de decesul lui Gorki, care, între timp, cerea să-l vadă neapărat pe Gide. În mai 1936, Gorki e în agonie. Alertat de Ehrenburg, Gide – la ora aceea cea mai reprezentativă figură a culturii occidentale – își face în grabă valizele. Telefon de la Ehrenburg: călătoria se amână, Gorki și-a mai revenit, dar nu trebuie obosit, îl va putea desigur vedea în iunie. Evident, Koch nu crede în hazard: călătoria lui Gide (primirea cea mai triumfală rezervată până atunci unui scriitor străin) coincide cu funeraliile lui Gorki.

Iată-l deci pe Gide la Hotel Metropol. Suntem în 19 iunie 1936. Lângă el, doar Pierre Herbart. Lui Romain Rolland NKVD-ul îi trimisese o femeie, pentru Gide se căutau băieți din anturajul lui – deși Herbart s-a dovedit, după un stagiu de formație în Rusia, un propagandist recalcitrant, mai curând i-a întărit criticile lui Gide, decât i-a suscitat adeziunea. În orice caz, în seara aceasta, Gide își pregătește discursul pe care-l va ține a doua zi, alături de Stalin, la funeraliile naționale ale lui Gorki. Ideea centrală a discursului i-a fost sugerată de Kolțov. Și curios, adoptată fără rezerve de Gide: scriitorii care au drept datorie în țările capitaliste să meargă împotriva curentului trebuie

în Uniunea Sovietică (țara Revoluției) să fie în sensul curentului, nemairămânând loc pentru nici o opoziție. Traiectul a fost ilustrat de Gorki însuși. În chiar momentul în care Gide glosează pe tema dată, cineva bate la ușă: Buharin, viitoare victimă a marilor procese, care are ceva urgent, precis, să-i spună lui Gide. Surprins în plină redactare a necrologului, Gide i-l rezumă lui Buharin, căutându-i aprobarea. Buharin, privind spre Herbart, îi cere lui Gide „o întâlnire strict particulară". „Nu, nu – răspunde Gide –, puteți vorbi și în fața lui, tovarășe *Bunin*."

Ivan Bunin era marele scriitor al emigrației ruse, primind în această calitate Premiul Nobel pentru Literatură în 1933. Doar trei ani trecuseră de atunci și Gide uitase, dacă știuse vreodată.

Buharin tace și surâde. Cu un dispreț suveran – va nota mai târziu Herbart. Surâde și pleacă imediat. Nu unui asemenea ignorant, mituit nu cu bani, ci cu glorie, avea să-i încredințeze zvonul ce începuse să circule printre vechii bolșevici despre marea teroare în pregătire. I-a explicat oare Herbart lui Gide imensa gafă pe care o făcuse? N-o vom ști niciodată. Ne-ar plăcea însă să presupunem că la baza *întoarcerii din URSS*, text cu totul contra curentului, deci și împotriva propriului său discurs la funeraliile lui Gorki, se va fi aflat amintirea gafei de atunci și umbra unei remușcări.

Astfel de scene joacă în reconstituirea mentalității intelectuale a unei epoci un rol tot atât de însemnat ca un tratat de istorie. Cum ele abundă în lucrarea lui Koch, ni s-a părut normal să ne oprim măcar la una dintre ele.

Arhivele şi adevărul

Cele câteva reacţii – din păcate prea rare – la felul în care o editură specializată, Vremea, înţelege să publice documente de arhivă ale câtorva din marile procese comuniste pun unele întrebări esenţiale pentru memoria colectivă.

În ceea ce ne priveşte, n-am avut acces decât la un singur volum: cel al procesului reeducării de la Piteşti şi Gherla. Ne-a fost de ajuns însă pentru a da dreptate lui Banu Rădulescu, care în două numere ale revistei *Memoria* (nr. 15 şi 17) pune în discuţie nu atât veracitatea proceselor-verbale de anchetă cât temeiul (dacă nu chiar sensul ascuns) al publicării lor fără comentarii. Explicaţiile lui Nicolae Henegariu de la Editura Vremea, publicate ca „drept la replică" în *Memoria* (nr. 17), judicios adnotate de Banu Rădulescu, nu merită altă replică. Nu lipsa de spaţiu tipografic te poate obliga să acorzi documentelor Securităţii 783 de pagini şi mai puţin de o sută confesiunilor unor supravieţuitori, şi nu „stresul" te poate îndemna să faci publice doar versiunile oficiale.

Observaţia nu priveşte numai procesul Piteşti, ci şi procesul Lucreţiu Pătrăşcanu. Într-un interviu acordat *Dilemei* (nr. 177, 31 mai–6 iunie 1996), Lena Constante,

ea însăşi condamnată în acest lot, afirma că documentele sunt „ca şi atunci când au servit la condamnare – aberante". Şi continua astfel: „Acum chiar mai mult, pentru că nu se pomeneşte deloc, nici măcar în nişte note de subsol, cum s-au smuls mărturiile în care acuzaţii se autoincriminează, uneori în *stilul Piteşti.*"

Doar modul în care au fost smulse declaraţiile celor anchetaţi îngăduie să desluşim falsitatea sau veracitatea lor. A trece sub tăcere „contextul" echivalează cu a intra în logica perversă a călăului de ieri, străduindu-se azi să stabilească un fel de echidistanţă între el şi victimă, ca şi cum s-ar fi înfruntat într-un duel cu şanse egale.

Nicole Zand scria în ziarul *Le Monde* din 11 noiembrie 1993, prezentând cartea de o factură aparte a scriitorului rus Vitali Şentalinski *Cuvântul reînviat. În arhivele literare ale KGB-ului*[1]: „Iată o carte scrisă cu sensibilitate în care arhivele nu ne sunt date în goliciunea lor, ci, dimpotrivă, [...] adnotate cu inteligenţă, făcându-te să înţelegi funcţionarea diabolică a acestei «justiţii» de maniaci."

În lucrarea lui Şentalinski, demnă de a deveni un model al genului, şi ale cărei personaje principale sunt, sub tortură, Babel, Pilniak, Mandelstam, Pavel Florenski sau, doar cu manuscrise „arestate" şi „torturate", Bulgakov şi Platonov, autorul surprinde cu precizie momentul când cerneala roşie a depoziţiei se preschimbă în sânge adevărat, pragul acela de pe care anchetatul se ia la întrecere cu anchetatorul spre a inventa scenarii cu minciuni cât mai

1. Vitali Şentalinski, *La parole ressuscitée. Dans les archives littéraires du K.G.B.*, Robert Laffont, Paris, 1993.

enorme. Cartea ar putea avea drept motto un document excepțional care vede lumina tiparului pentru prima oară: o scrisoare adresată lui Molotov de Meyerhold, înainte de a fi împuşcat în 1940. După ce descrie torturile ce-l făceau să „plângă şi să urle" de durere, marele regizor al avangardei ruseşti dezvăluie starea de spirit a unui anchetat după schingiuire:

„Eul mi se scindase în două. Unul căuta crimele şi când nu le găsea al doilea le inventa. În acest domeniu, anchetatorul era eficace, mă ajuta şi inventam împreună, în duet. Când fantezia mea se epuiza, veneau câte doi anchetatori ca să aranjeze procesul-verbal (unele au fost scrise de câte patru ori). Simțurile îmi erau ca amorțite din pricina sabiei lui Damocles suspendată deasupra capului meu. Anchetatorul mă amenința în continuare: «Dacă nu scrii te vom bate din nou. Nu-ți vom lăsa nevătămate decât capul şi mâna dreaptă. În rest, nu va rămâne bucățică de carne pe tine neînsângerată, netocată.» Şi atunci, semnam, semnam orice." (Într-o paranteză fie spus, nu e bine să uităm că Lucrețiu Pătrăşcanu a fost singurul fruntaş comunist din Europa satelizată care a rezistat torturii şi n-a recunoscut nici una din crimele imaginare ce-i erau imputate.)

Numai cu un astfel de preambul, un cititor, mai mult sau mai puțin informat, ajunge să înțeleagă de ce Isaac Babel a fabulat, mărturisind acte imaginare de spionaj cu Malraux, sau de ce Mandelstam a ajuns să scrie o *Odă pentru Stalin*, el, care fusese arestat pentru a fi compus un poem *împotriva* tiranului de la Kremlin. Tot astfel cum, în Ungaria, Páloczi Hórváth şi Ignotus recunoscuseră

că făcuseră spionaj în favoarea Franței printr-un mare scriitor de mult decedat – Anatole France, dacă-mi amintesc exact –, închipuindu-şi că o astfel de enormitate nu va putea trece la procesul public. S-au înşelat. Tribunalele de-a lungul comunismului făceau şi ele parte din aceeaşi demonie a falsificării sistematice.

Ar mai trebui adăugat că această investigație exemplară e mai ales opera unui om, poetul – nu de prim-plan – Vitali Şentalinski, care a obținut, cu mari eforturi, să fie creată în 1989 la Uniunea Scriitorilor sovietici o „comisie federală pentru moştenirea scriitorilor victime ale represiunii". După aceea, noi străduințe mult mai anevoioase spre a obține deschiderea arhivelor de la Lubianka, apoi lunga muncă de cercetare şi de alegere a documentelor brute, ce nu deveneau grăitoare decât dacă ştiai să desluşeşti contrariul a ceea ce pretindeau că spun.

În încheiere, o întrebare: de ce în timp ce foarte conformista Uniune a Scriitorilor sovietici (din care o treime pierise de altminteri sub marea teroare) inițiia o astfel de comisie, Uniunea Scriitorilor români, ce se pretinsese – uneori şi fusese – o citadelă a opoziției „estetice", nu a făcut nimic din 1990 încoace pentru a obține acelaşi lucru? Chiar nimeni la noi să nu-şi fi pus întrebarea ce l-a frământat pe Şentalinski: „De ce poporul nostru a fost capabil să devină în acelaşi timp sclav şi călău?"

Toamna Malraux

În toată Franța, toamna i-a aparținut lui Malraux. Sub acest titlu, „toamna Malraux", publicațiile literare, și nu doar literare, anunțau colocvii, expoziții, dezbateri, premii, campanii de afișaj, filme, emisiuni de radio și televiziune, studii, conferințe a căror simplă enumerare ar ocupa de trei-patru ori spațiul acestui capitol.

Printre ele să reținem o „biografie" aparte, de culoare ficțională, scrisă de filozoful francez al postmodernismului Jean-François Lyotard, *Semnat Malraux*, în care limitele genului sunt supuse unei explozii fidele spiritului lui Malraux, ce-și intitulase memoriile *Antimemorii*. Și, pe 23 noiembrie, la douăzeci de ani de la moartea sa, ceremonia de la Panteon, unde i-a fost solemn transferat sicriul.

Filozoful Pierre Nora avea dreptate să scrie că Malraux nu a intrat doar acum în Panteon, că-i era predestinat de când lumea. De când „lumea" lui. Deoarece Malraux a inventat o planetă pe care omul să poată înfrunta ideea morții atât prin acțiune sau mai curând prin iluzia lirică a unei acțiuni, cât și prin creația artistică a Muzeului Imaginar.

Fără îndoială, printre cei care-au definit mai explicit dublul demers al lui Malraux, îl găsim pe Bernard-Henri Lévy

(îl admiră atât de deplin încât a ajuns să semene şi fizic cu fotografiile tânărului Malraux) întrebându-se: „A-şi scrie viaţa şi a-şi trăi opera nu a constituit oare adevăratul proiect al traficantului de sine însuşi, Malraux?" Prin această îngemănare inversată între operă şi autorul ei, Malraux n-a avut predecesori şi rămâne fără urmaşi, în ciuda cetei de scriitori tiranizaţi de exemplul său, în frunte cu Sartre, care s-a vrut, fără a o mărturisi pe faţă, un Malraux în acţiune şi un Céline în scris. Prin această răsturnare de vocaţii – viaţa scrisă, literatura trăită – cazul Malraux e unic. În rest, predecesorii se îngrămădesc în jurul său. De la neantul lui Pascal până la verbul lui Chateaubriand, fără a uita de statura celui care şi-a dominat secolul, Victor Hugo, nici unul nu-i este străin lui Malraux.

Cel mai straniu este modul în care-i reactualizează pe fiecare în parte. Pe Chateaubriand, atunci când renunţă la limbajul romanelor sale (un stil „în galop" cum nota Jean-François Lyotard) şi îşi apostrofează secolul său, al XX-lea, cu flamura şi reverenţa unor veacuri revolute, în nesfârşite litanii despletite de propriul lor exces.

Pe Victor Hugo, străduindu-se şi reuşind să-şi scrijelească pe scoarţa vremii lui numele ca o „cicatrice". Şi cum l-am putea omite pe Michelet din pasiunea tardivă, dar acaparatoare a lui Malraux pentru Franţa?

Pe Pascal, mai deplin decât pe toţi ceilalţi, prin angoasa în faţa neantului pe care îl dedică lui Dumnezeu, pe când Malraux, pe drept cuvânt definit drept un „orfan al sacralităţii", trăind în veacul „morţii lui Dumnezeu", nu poate opune morţii măcinătoare de sens decât antidestinul formelor din imaginarul său Muzeu?

Față cu acest destin aparte, nu o dată contradictoriu, cine nu s-a întrebat astă-toamnă *care* André Malraux intră la Panteon?

Tânărul extravagant (*Royaume Farfelu*) editor de lucrări rare, îmbătându-se cu estetisme într-un Paris prin care circula deja ca o personalitate, deşi nu-şi trecuse încă bacalaureatul (nici nu l-a trecut vreodată)? Tânărul ce transformă dandismul în „mărunțiş de absolut" (expresia îi aparține tot lui Lyotard)? Sau cel care condamna cu duritate etapele modernității parcurse în viteza modelor? (Suprarealismul cu dicteul său automat? O „estetică imbecilă". Psihanaliza? „Ceea ce numim noi inconştient mi se pare a se confunda cu confuzia însăşi".)

Cel ce însufleţea cu patimă retorică congresele antifasciste pentru eficacitatea cărora refuza să vadă adevărata față a comunismului? Şeful singurei escadrile de aviație de care a dispus Spania antifranchistă în timpul războiului civil, fără ca atenția să-i fie reținută de lichidarea troţkiştilor şi anarhiştilor încăpuți pe mâna NKVD-ului la Barcelona? Cel care nu descrie şi nu participă decât la revoluțiile sortite eşecului, surprinse în chiar clipa acestui eşec, când revoluționarii sunt pe cale de a se transforma în victime predestinate, de la *Les Conquérants* până la *L'Espoir* (în ciuda titlului), trecând fireşte prin *La Condition humaine*?

Sau cel care redescoperea națiunea în timpul Rezistenței, devenind colonelul autoproclamat al Brigăzii Alsace-Lorraine sub numele unui personaj din romanele sale, Berger, iar după sfârşitul războiului, în 1945, denunța

ambiția Partidului Comunist Francez de a face din Franța o „democrație populară"?

Cel care în revoluție căutase o „poetică a revoltei" sau cel ce atrăgea atenția asupra primejdiei sovietice în Europa postbelică? Admiratorul lui Mao sau ministrul generalului de Gaulle?

Metafizicianul, agnosticul ispitit de religie sau mitomanul, inventându-și biografii celebru-imaginare și ocrotindu-și angoasele sub eternitatea operelor de artă?

Răspunsul e atât de simplu încât te rușinezi să-l mai sugerezi: cu toții laolaltă, locuind într-o vecinătate conflictuală pe aceeași planetă-Malraux.

De la ceremonia din fața Panteonului nu lipsea decât un anume Malraux, acela care, în decembrie 1964, rostea elogiul funebru al lui Jean Moulin, șef în Rezistența franceză, căruia Gestapoul nu reușise să-i smulgă mărturisirile în ciuda torturilor. Malraux îl întâmpina cu inimitabilele sale cadențe tremurat-oratorice. Cei care l-au ascultat atunci au rămas cu impresia că Malraux riscase să fie ridicol și nu reușise decât să devină sublim.

„Intră aici, Jean Moulin, cu întregul tău cortegiu [...]. Biet Rege al umbrelor martirizate, privește-ți poporul de umbre ridicându-se în acea noapte înstelată doar de tortură. [...] Intră aici ca toți cei născuți din umbră și dispăruți odată cu ea, oh, frații mei din tagma Nopții!"

Nimeni, în afară de Malraux, nu-l putea primi cum se cuvine pe Malraux la Panteon.

1997

Semnat Malraux

Când filozoful francez al postmodernismului, Jean-François Lyotard, îşi subintitulează recenta carte despre Malraux, *biografie*, termenul nu poate fi luat decât drept o provocare. N-a fost oare „biografia" condamnată de Malraux însuşi atât în *Antimemoriile* sale cât şi prin dezgustul de atâtea ori exprimat pentru „mizerabila grămăjoară de secrete" ce constituie materia obligatorie a oricărei existenţe?

Demersul lui Lyotard este dezvăluit de titlul cărţii, *Semnat Malraux*[1], implicând nu o ordine cronologică, ci alegerea acelor secvenţe din opera *trăită* sau din existenţa *scrisă* pe care Malraux şi-a pus pecetea. Ele nu mai aparţin cotidianului, întâmplării, şirului de forme ale hazardului, ci au fost alese, inventate sau transfigurate de Malraux spre a mărturisi despre propria sa legendă.

Lyotard preciza într-un interviu: „Credeţi c-am introdus calul troian al biografiei în universul antibiografic prin excelenţă al lui Malraux? Voiam să sfidez prostia conţinută în proiectul biografic obişnuit ce caută în viaţă motivările operei. Dacă există vreun cal troian, acela este

1. *Signé Malraux*, Biographie, Grasset, Paris, 1996.

al lui Malraux însuşi: în loc să interzică biografia, i-a preschimbat sensul, făcându-şi o operă din existenţă. Un eveniment brut n-are nici o valoare pentru el, nici nu există atâta timp cât nu este *semnat*, asumat, pus în scenă. De-abia atunci devine un «fapt poetic», iar viaţa lui Malraux trebuie citită ca o culegere de legende."

Legenda Malraux va fi deci tratată de Jean-François Lyotard ca un roman unde ficţiunea se vede înlocuită de alegerea cât mai inspirată a episoadelor pe care Malraux a binevoit să le „semneze". Reuşita excepţională a lui Lyotard cu această carte-eveniment constă, fără îndoială, şi în faptul că Malraux s-a gândit pe el însuşi dintru început ca un personaj de roman. Nu o „legendă a secolelor" ca la Victor Hugo, ci un „roman al secolului XX" cu tot ceea ce presupune inovaţie în angoasa de a nu mai putea opune morţii un orizont religios.

Nu e singura provocare a lui Lyotard. Din primele pagini el face apel la o psihanaliză răsucită, deşi ştie – şi o scrie – că Malraux disprețuia această pretinsă ştiinţă. Lyotard se opreşte şi la termenul de „hypobiografie". Ceea ce e jos, dedesubt, sub pământ. Copilul André asistă la înmormântarea fratelui său şi vede în pământul ce-şi aşteaptă sicriul asaltul de târâtoare şi insecte ce vor pune stăpânire pe acela care a fost un om şi a crezut că îşi croieşte un destin. Singurul destin este însă moartea. Scena îi este sugerată lui Lyotard de obsesiile recurente ale lui Malraux: „Păianjenul din coşmarele noastre este unul dintre cele mai vechi animale de pe acest pământ." Sau: „Visăm aceleaşi caracatiţe şi păianjeni ca cei din Babilonia." Imemorialului coşmar al neantului, civilizaţiile

anterioare au ştiut să-i găsească un răspuns, religia, oblojind astfel rana primordială. Singularitatea veacului nostru stă în faptul că „civilizaţia cea mai puternică, cea mai savantă din câte au existat" este incapabilă să ne spună pentru ce trăim, care este sensul vieţii noastre.

În faţa acelui mormânt deschis, îl obligă deci Lyotard pe copilul Malraux să descopere neantul împotriva căruia va pune de strajă, ca într-un anti-destin, „poporul său de statui". Dar tot acolo va desluşi şi chipul Mumelor. Pluralul nu duce cu gândul doar spre al doilea Faust (deşi referinţa e obligatorie), ci aparţine şi banalei biografii. Tatăl lui André Malraux îşi părăsise soţia (se va sinucide când Malraux va fi ajuns la maturitate), iar André rămăsese înconjurat de femei. Nu doar mama, ci şi mătuşa care ţinea o băcănie la Bondy, într-un târg de provincie unde Malraux şi-a petrecut copilăria şi adolescenţa. Nu din snobism sau mitomanie şi-a şters Malraux din toate biografiile această perioadă – susţine Lyotard –, ci dintr-o teamă sau repulsie de ordin metafizic, terorizat fiind de Mumele ce-şi conduc copiii spre gura de neant a mormântului. Îi nasc ca să-i îngroape. Din aceeaşi repulsie fascinată se trag, după Lyotard, lipsa cvasitotală a personajelor feminine din romanele lui Malraux şi imposibilitatea, nu o dată proclamată, de a descifra psihologia femeii, fiinţă aparte, din alt regn. Femeia, cu o singură excepţie semnificativă, nu este semnată-contrasemnată într-o operă dominată de „fraternitatea virilă".

Fraternitatea virilă l-a dus pe calea revoluţiilor. Dar numai a celor eşuate. „Valorizarea eşecului revoluţionar" e vizibilă încă din *Les Conquérants* şi Lyotard are dreptate

să insiste asupra acestei meniri a revoluției la Malraux de a fi mereu înfrântă, solidaritatea lui manifestându-se doar față de învinși. Când părăsim însă opera pentru scena istoriei, îl găsim pe Malraux, de-a lungul perioadei interbelice, străduindu-se să nu desluşească, să nu privească, să nu vadă chipul adevărat al Rusiei staliniste. Pe bună dreptate, Lyotard judecă cu asprime traiectoria ce l-a dus din antifascism nu doar spre Troțki, ci şi spre asasinii săi stalinişti. Chiar dacă, după război, Malraux a lansat în partidul generalului de Gaulle alarma anticomunistă, traiectoria aceea a existat şi nu e spre gloria lui.

Presupunem că din acest motiv Malraux este aşa de puțin apreciat la noi. „Condiția" lui „umană" este citită la lumina tragică a experienței totalitare de o jumătate de veac. Când a apărut însă în 1933, prea rari au fost aceia ce prevedeau evoluția sinistră a „iluziei lirice". În orice caz, culoarea „revoluționară" din *La Condition humaine* n-a împiedicat un spirit atât de frenetic opus comunismului ca E. Lovinescu să prefațeze traducerea romanului în limba română.

Lyotard are însă dreptate să sublinieze că angoasa centrală la Malraux este pascaliană, şi nu istorică. Dintr-o astfel de perspectivă ni se pare că ar trebui înțeles Malraux chiar şi de cei care au suferit de pe urma unei aşa-zise „revoluții", metamorfozată în totalitarism. În groapa cu neant pătrunseseră, de data asta, păianjenii şi coropişnițele ideologiei. Iar Malraux a sfârşit totuşi prin a le denunța viermuiala.

Nepocăiții

Deschiderea arhivelor nu pune probleme doar în țările ieşite din comunism. Şi nu numai istoricilor ce au de făcut față celui mai mare volum de informații secrete de când există arhive şi arhivari. Dar şi acelor foşti comuniști occidentali neconvertiți încă la adevăr (sunt puțin numeroşi), sau foşti simpatizanți rămaşi fără idoli şi nostalgici ai trecutei credințe (sunt o mulțime). Primii pentru a-şi ascunde culpabilitatea, ceilalți, pentru a-şi întreține, dacă nu iluziile, cel puțin dreptul de a le fi avut, sunt iremediabil opuşi documentului de arhivă ce le demitizează eroii şi statuile.

O spectaculoasă dovadă a acestei stări de spirit a fost prilejuită la sfârşitul anului trecut la Paris de apariția cărții istoricului ceh Karel Bartošek *Arhivele mărturisesc.*[1] Polemica născută în jurul ei a ținut două luni bune şi a ocupat numai din ziarul *Le Monde* vreo opt-nouă numere. Articolului de atac al lui Alexandre Adler, surprinzător prin tonul de rechizitoriu aproape stalinist, i-au răspuns douăzeci de istorici francezi într-o scrisoare deschisă, alții în articole separate, de partea lui Adler situându-se

1. *Les aveux des archives (Prague-Paris-Prague, 1948–1968)*, Seuil, Paris, 1996.

inevitabila Lily Marcou. „Inevitabilă" deoarece îşi aminteşte obsesiv cum, copil fiind, în România, un ofiţer al Armatei Roşii ocupante a luat-o pe genunchi şi a mângâiat-o. Mângâiere care, fidelizând-o lui Stalin până la apariţia lui Gorbaciov, a ocultat pentru ea realitatea sovietică şi suferinţa din jur. Nu ne-am oprit în trecere la ea decât spre a arăta, o dată mai mult, cum în Vest se transformă în analişti „obiectivi" ai comunismului atâţia stalinişti nepocăiţi din Est.

Alexandre Adler se şi laudă cu trecutul său comunist. La o emisiune a lui Bernard Pivot consacrată studiului capital al lui François Furet, *Trecutul unei iluzii*[1], acest gazetar specializat în comunism recunoştea că s-a înscris în partid imediat după intervenţia tancurilor sovietice la Praga, tocmai când începea hemoragia de cadre intelectuale stârnită de zdrobirea primăverii cehoslovace. După această afişat-insolentă lipsă de orice regret pentru pasul făcut atunci (ai fi spus chiar că se făIea cu el), era probabil în firea lucrurilor ca, la emisiunea lui Pivot, să fie singurul din cei patru interlocutori ai lui Furet care să refuze orice semn de egalitate între nazism şi comunism, ultimul având scuza scopului ce i se pare mai departe lui Adler „nobil". Această prestaţie televizată nu ne pregătea totuşi pentru vehemenţa rechizitoriului împotriva lui Karel Bartošek. Istoric ceh, fost comunist şi el în tinereţe, după ce a participat activ la Primăvara de la Praga şi la *Charta 77*, Bartošek a fost condamnat la câteva luni de închisoare. Încă din anii '70, conştient de dramaticele dimensiuni

1. În traducere românească la Humanitas, Bucureşti, 1996.

ale Răului, Bartošek începuse să-şi alcătuiască o arhivă secretă cuprinzând mărturiile unor foşti deţinuţi politici. În 1982, se refugiază în Franţa, intră la Centrul Naţional de Cercetare Ştiinţifică (Institutul de Istorie a vremii noastre) şi e redactor-şef la o revistă consacrată tot comunismului, *La Nouvelle alternative*. A doua zi după „revoluţia de catifea", se repede la Praga, unde, pentru el, arhivele se deschid imediat.

Cartea rezultând din studierea arhivelor nu doar la Praga, ci şi la Moscova, dezvăluie legăturile Partidului Comunist Francez cu cele două capitale. De fapt, tot Estul Europei (chiar şi noi românii) îl finanţează – lucru îndeobşte cunoscut, dar care n-a stârnit aici nici un val de indignare. Bartošek insistă mai ales asupra felului în care procesele împotriva şefilor comunişti din lotul Slansky au ocultat în opinia occidentală marea represiune începută din 1949 împotriva necomuniştilor. Mai mult, cei implicaţi în aceste procese, îndeosebi foştii membri ai Brigăzilor Internaţionale din timpul războiului civil spaniol, furnizaseră cadrele cele mai solide poliţiei politice cehe cu consultanţii ei sovietici cu tot. Bartošek se opreşte îndelung la Arthur London, deoarece cartea acestuia, *L'Aveu*, inspirând şi un film realizat de Costa Gavras cu Yves Montand în rolul lui London, s-a bucurat în Franţa de un succes mai mare decât toate studiile şi mărturiile legate de tragedia comunistă în Cehoslovacia. Motivul e foarte simplu. După eşecul parizian al lui Mai '68 şi intervenţia sovietică la Praga, romanul – apărut în 1968 la Paris – reabilitează figura comunistului-erou, cel care, trecând peste „incidentele de parcurs", este menit să reclădească un „socialism

cu chip uman". Spre a demistifica pe acest „erou exemplar" care a rămas London în Franța, fără a-i nega suferințele din lagărele naziste și mai ales din închisorile pragheze, Bartošek îi dezvăluie, cu piese de arhivă, trecutul legat de poliția politică. În Spania, London a colaborat cu consilierii sovietici pentru a epura partidul comunist catalan. Mai târziu, în calitate de viceministru de externe va face același lucru la Praga. Tot arhivele dezvăluie felul în care London își recruta agenții în Franța și construia rețele de spionaj. Bartošek merge mai departe și susține că *L'Aveu*, în care London își trafichează și camuflează trecutul, ar fi constituit chiar o manipulare comunistă.

Alexandre Adler nu răspunde, ci vociferează. Apoi amenință. Cine îndrăznește să se atingă de eroii comunismului? Forțele stângii, azi încă eterogene, mâine precumpănitoare și unite, vor salva o dată mai mult Franța de pericolul fascist (azi personificat de Le Pen). Dar, ca fiecare campanie antifascistă, și aceasta trebuie să servească în primul rând cauza comunistă. Deci, negând arhivele, expulzându-l mental pe Bartošek, neacordând drept de cetate istoricilor din școala lui Annie Kriegel, trebuie revenit la figurile legendare, spre a reînvia utopia destrămată.

Ni se pare că istoricul și universitarul Jean-Jacques Becker pune un adecvat punct final acestui scandal, din nou ideologic, atunci când scrie tot în *Le Monde* (28 decembrie 1996): Adler „a ridicat o statuie comunismului, așa cum l-a visat probabil și îl mai speră încă, dar care n-a existat. Adevăratul comunism – acela care a existat – se răzbună prin... arhivele sale".

Arhivele mărturisesc

Una din marile edituri pariziene, Seuil, şi-a deschis o colecţie, „Arhivele comunismului", având programatic ambiţia de a rescrie istoria comunismului după arhivele deschise cercetării.

Cei doi istorici ce coordonează colecţia, Stéphane Courtois şi Nicolas Werth, îşi justifică această ambiţie arătând că accesul la arhivele comunismului constituie un eveniment fără seamăn. În introducerea pe care o semnează la cartea lui Karel Bartošek, *Les aveux des archives*, ei arată de ce „evenimentul" este „total inedit" reprezentând „o adevărată revoluţie documentară". Numai în arhivele sovietice sute de milioane de pagini aşteaptă să fie cercetate. Această cantitate incredibilă se explică prin structura însăşi a regimului comunist.

Încă din 1917, Lenin întemeiază bolşevismul pe *conspiraţie* (e termenul cel mai frecvent în discursul lui), pe *secret*. Tot sistemul funcţionând de atunci şi până la implozia finală, după legile secretului, istoricii nu se puteau folosi decât de versiunea oficială, propagandistică, impusă de Putere. Societatea sovietică a fost şi una a *raportului* („o civilizaţie a raportului", cum o definesc cei doi istorici). Cea mai mică mişcare, deplasare, executare a poruncii,

presupunea o pagină-două-trei de arhivă, stenografia oricărei şedinţe se cerea şi ea transcrisă şi încuiată în sertarul dosarelor „strict secrete".

Într-adevăr, niciodată istoricii nu s-au aflat în faţa unei asemenea cantităţi de informaţii. Decenii nu vor fi de ajuns cercetătorilor pentru a le parcurge. Nu numai istoria comunismului depinde de ele, ci şi istoria pur şi simplu a secolului XX. Bernard Guetta, gazetar de renume, specializat în problemele comunismului, avea dreptate să scrie într-o cronică despre cartea lui Bartošek: „Fără luarea cu asalt a Palatului de Iarnă n-ar fi existat nazismul, nici gând de China Populară sau de Yalta, de Război Rece şi de competiţie între Est şi Vest. Din 1917 până în 1989, absolut totul se poate reduce la comunism, la acest straniu şi neaşteptat mesianism care a pus în mişcare milioane de oameni pentru a zdrobi alte – şi mai multe – milioane."

În primul rând arhivele trebuie deci deschise acolo unde nu sunt încă, deoarece prelungirea „secretului" cu încă patruzeci de ani ca în România corespunde cu o neantizare a trecutului. În privinţa aceasta, exemplul occidental nu este relevant. Statele democratice au o cantitate limitată de „secrete", informaţia circulă liber, istoricii din aceste ţări îşi pot îngădui să aştepte câţiva ani pentru o precizare sau alta. La noi însă, unde totul a fost dosit, unde vieţile ne deveniseră piese de arhivă, este de o necesitate vitală ca fiecare individ să aibă acces la propriul său dosar, iar istoricii, direct la Arhivele Statului, ca şi la cele ale decedatului Partid şi ale fostei Securităţi. Arhivele să nu fie date cu picătura, cu învoire de „sus", fără numele informatorului, anchetatorului, călăului. Liberul acces al

istoricului la toate dosarele se cere asigurat. El să aleagă, El să cearnă. El să-şi aducă aminte. Într-adevăr, pentru ca „arhivele să mărturisească" precum în cartea lui Bartošek, e bine ca primii istorici ce le deschid să fie ei înşişi martori. Ştiind să descifreze procesele-verbale de anchetă şi să vadă îndărătul cuvintelor pumnul, cizma, porunca, schingiuirea fizică şi psihică, nopţile nedormite, lanţul ce-l trage pe anchetat spre acel tărâm unde Minciuna domneşte fără tăgadă. Studiind diferitele tipuri de „mărturisiri" astfel obţinute, Bartošek aminteşte că Annie Kriegel (cea mai competentă dintre istoricii Partidului Comunist Francez tocmai pentru că a fost, în tinereţe, cea mai fanatică) îşi îndemna colegii şi discipolii să consacre studii şi refuzului de a mărturisi, *le non-aveu*. Printre comuniştii de vază implicaţi în marile procese ale Estului, singurul care a refuzat să-şi recunoască o culpabilitate imaginară a fost Lucreţiu Pătrăşcanu. Cât timp nu se găsesc istorici români care să studieze această excepţie majoră, n-avem voie să ne plângem că străinii nu ţin seama de ea.

Dacă martorii au fost direct implicaţi şi în rezistenţa la opresiune ca Bartošek în Cehia, sau Bukovski în Rusia, analiza istorică nu mai poate să-şi menţină rigoarea, răceala, planul, precizia. Când Bukovski lucrează în arhivele Comitetului Central, cartea pe care ne-o oferă, *Jugement à Moscou*, este o învolburare, un tumult, o împroşcare cu documente, idei, ţipete. Când „arhivele mărturisesc", Bartošek nici nu mimează detaşarea savantului. Cartea lui e barocă, iar autorul se include în naraţiune, denumindu-se singur „Istoricul". El cumulează într-un singur volum cele mai opuse dintre ziceri: documentul

brut (fotocopiile ne stau la dispoziție în anexe), alături de interviul cu un condamnat în procesele anilor '50 care-şi descrie celula ca pe lăcaşul predestinat al descompunerii. O pagină antologic de sinistră este aceea în care deținutul se bucură, în singurătatea ucigătoare a celulei sale, de tovărăşia a douăzeci şi şapte de muşte ivite din senin, înțepându-l de cum se lungeşte în pat. Pierduse simțul spațiului şi timpului, muştele îl salvează reînnodând, fie şi prin pişcături, contactul cu realul. Unul dintre comentatorii lui Bartošek a scris că Praga este ea însăşi personaj în carte şi că barochismul stilului vine din cel arhitectonic. Nu ni se pare evident, proza lui Bartošek n-are ceea ce se cheamă stil. Dacă o Pragă este prezentă şi respiră printre rânduri, este aceea a Marii Frici, a Represiunii, a Terorii.

Istoricul de azi, încă martor, e bine să aibă cel dintâi acces la dosare pentru a scrie, pe fiecare filă, subtextul fără de care istoricii viitorului riscă să nu mai descifreze ceea ce s-a întâmplat cu oamenii veacului XX. Un veac în care „mărturisirea" a devenit sinonimă cu „deşănțarea minciunii". Thierry Maulnier scria în momentul procesului intentat cardinalului Mindszenty la Budapesta: „În fața unui tribunal de democrație populară, Antigona ea însăşi ar fi mărturisit că a mințit. Antigona nu mai are acum dreptul să fie Antigona."

Un atare drept poate fi – şi trebuie – recucerit prin deschiderea, într-un cadru legal, a arhivelor.

Revel sau imperfectul subjonctivului

Apariția la Paris a memoriilor[1] lui Jean-François Revel a reprezentat, firește, un eveniment pe măsura reputației sale. Autor a peste douăzeci de studii mergând de la eseistica literară până la cea politică și de la analiza istorică la pamflet, Revel a ocupat și scena mediatică trecând prin cele mai importante redacții și ajungând să conducă timp de vreun deceniu săptămânalul *L'Express*. Campaniile duse acolo împotriva nu doar a Partidului Comunist Francez, dar și a tovarășilor de drum se înscriu pe fundalul unor pamflete ca *La cabale des dévots* sau *La tentation totalitaire*.

E normal deci ca Parisul literar să deschidă cu febrilitate aceste memorii spre a vedea cum e din nou examinat prin lupa implacabilă a lui Revel. Nici o decepție din acest punct de vedere. Numai că memoriile lui Revel nu sunt doar o oglindă mărită a păcatelor ideologice de pe malul stâng al Senei, ci și o pildă de luciditate critică.

Impresionează în primul rând nonconformismul stilului. Azi, când scriitorii caută cel mai adesea să-și asume

1. *Mémoires. Le voleur dans la maison vide*, Plon, Paris, 1997.

discursul oral, vocabularul străzii, Revel îndrăzneşte să construiască lungi fraze (demne de autorul eseului *Sur Proust*), respectând cu stricteţe concordanţa timpurilor şi având suprema insolenţă de a se sluji de abandonatul imperfect al subjonctivului, ce sună pentru o ureche modernă a secol trecut şi a intolerabil clasicism. Într-un bagaj de avangardă şi-a găsit loc neapărat şi o ghilotină-miniatură împotriva acestui aristocratic imperfect al subjonctivului. Se poate spune „Revel sau imperfectul subjonctivului" într-atât uzanţa acestui timp (foarte, foarte caduc) e simbolică nu doar pentru proza lui Revel – ce-şi oferă astfel luxul provocării –, dar şi pentru atitudinea sa. Nonconformismul acesta gramatical este, în acelaşi timp, şi unul existenţial: Revel a cultivat totdeauna, neostentativ, un singur cod al onoarei: a cinsti adevărul. Nu s-a rupt de conformism pentru a face din anti-conformism un nou conformism, ca alţii, cazul cel mai grăitor fiind probabil acela al Simonei de Beauvoir, care nu s-a revoltat împotriva familiei sale, şi deci a burghezie, decât pentru a-şi clădi o celulă opacă în mânăstirea progresismului cu orice preţ (preţul fiind mereu plătit de alţii).

Dacă provocarea lui Revel, de fapt refuzul sistematic de a susţine în faţa unei mese albe că ea ar fi neagră, nu mai miră pe nimeni, proza sa nu ne obişnuise cu discretul sentiment de zădărnicie din aceste memorii, ca o presimţire de rămas-bun, prezent încă din titlul cărţii: *Le voleur dans la maison vide* (*Hoţul din casa pustie*), ce trimite spre înţelepciunea budistă (Revel are un fiu călugăr budist). Arătoasa casă în care pătrunde hoţul, încrezător că prada îi va fi îmbelşugată, e de fapt goală. Comparaţia cu viaţa

omului atâta vreme cât se lasă pradă iluziei e la îndemână. Revel nu-şi însuşeşte cu totul metafora budistă deoarece nu crede că lumii noastre îi poate fi opusă o alta, invizibilă şi purtătoare de sens. Sentimentul de irealitate decurge la el doar din constatarea că orice existenţă e – cum singur spune – facultativă:

„Tot ceea ce a fost ar fi putut să nu fie şi tot ceea ce n-a fost ar fi putut să fie."

Vom regăsi în ultima frază a cărţii acelaşi gust de cenuşă. Înşirând pe vreo două-trei pagini imagini mărunte care nu şi-au aflat loc în naraţiunea centrală, Revel adaugă, ca pentru a-şi netermina concluzia şi a evita, sau reteza, punctul final:

„Revăd, revăd... şi ceea ce revăd nu e decât o picătură de apă pe pământul uscat, unde – spune tot proverbul – întârzie o clipă, apoi dispare."

Titlul se mai poate raporta şi la secolul XX în care omenirea a pătruns închipuindu-l darnic cu toate bogăţiile intelectuale, spirituale şi morale şi din care va ieşi mult mai săracă decât intrase.

Revenim deci spre ţinta majoră a criticilor lui Revel: comunismul. Şi comuniştii. Nu doar de ieri, ci şi de azi. Comuniştii, foştii tovarăşi de drum, simpatizanţii, progresiştii, stângiştii, adică acei intelectuali din Occident refuzând să tragă concluziile ce se impun după catastrofa comunistă, îi apar ca nişte moştenitori confortabili ai necinstei intelectuale ce devenise sub comunişti o lege.

„În faţa ruinelor dezastrului cultural de care au fost responsabili sau la care în orice caz s-au făcut complici, aceşti intelectuali rămân de gheaţă. Mai mult chiar, prostia

lor de ieri parcă le-ar da azi şi mai mare încredere în ei, iar pe deasupra, un spor de agresivitate faţă de ceilalţi."

Revel se mai ridică şi împotriva acelor intelectuali din Apus care, după implozia comunismului, atribuie dispariţiei lui războaiele şi incendiile etnice, haosul şi mizeria din teritoriile de pe care s-a retras noroiul totalitar. De regresiunea din aceste regiuni singurul responsabil este comunismul. Reacţia occidentală e un contrasens deoarece:

„Nu căderea comunismului a aruncat Europa în haos, ci instaurarea lui."

„Viaţa-casă" a lui Revel numai goală de sens n-a fost. Ce va rămâne însă din tot acest tumult, din atâtea cărţi, pasiuni, lupte şi abnegaţii? Întrebarea nu e obsesivă în litera cărţii, dar în fundalul ei zvâcneşte semnificativ: „Dacă n-ar fi pentru a lupta contra unui sentiment de dispariţie, s-ar mai scrie oare memorii?"

Sau despre starea de spirit ce l-a dus la această „reconstituire":

„M-a apucat dorul de trecut, cum te apucă dorul de ţară."

*

Aceste *Memorii* ale lui Jean-François Revel reprezintă un model de pamflet responsabil. Dezbărat de orice conotaţie scandaloasă, pamfletul permite doar lucrurilor să fie spuse până la capăt. Ca de obicei la Revel, până şi pamfletul este supus unui cod al onoarei. Viaţa fiecăruia îi aparţine. Nu vor apărea pe scena pamfletului decât acele deformaţii, măşti şi grimase induse de ideologie şi vizibile ca un stigmat.

Pe urmele lui Raymond Aron, primul care a studiat în *L'Opium des intellectuels* ravagiile pricinuite de epidemia comunistă în rândurile intelectualității franceze, Revel constată că nici inteligența, nici știința, nici cultura, nici măcar spiritul critic nu constituie anticorpi tămăduitori. S-ar spune că dimpotrivă. Privind spre „autostalinizarea" generației sale, Revel află pe un Alain Besançon (odată trezit va deveni unul dintre cei mai originali sovietologi francezi), pe un Emmanuel Le Roy Ladurie (îi va trebui istoricului francez un volum pentru a se întreba ce i s-a întâmplat).

„Aceste cazuri eminente de autostalinizare mi-au arătat că fascinația malefică a totalitarismului poate arunca într-o noapte temporară sau definitivă și spiritele superioare și pe cei abrutizați, și conștiințele cinstite și pe scelerați."

De aceştia din urmă, Revel nu se prea ocupă. E mai puțin interesat de slugarnicii de pe la curțile comunismului (îi numește, inspirat, „surmenații plecăciunii") decât de semenii lui întru cultură și cinste intelectuală. Revel se întreabă ce s-ar fi întâmplat cu el dacă de-a lungul deceniului mai aprig al contagiunii n-ar fi fost îndepărtat de focarul parizian, predând literatura franceză la Florența și apoi în Mexic: ar fi evitat oare să cadă în plasa de prejudecăți a stângii franceze?

„Nu se va ști niciodată câte laşități au fost comise de francezii noştri doar din frica de a nu părea destul de la stânga", spunea Péguy.

Tradiția de stânga și apoi stângistă este – cine n-o știe? – un curent vechi de două secole, născut din Revoluția franceză. De atunci, visând mai mult la baricade decât

ridicându-le, stânga franceză – cum scrie Revel – este o „mare specialistă a revoluției prin procură".

De stânga Revel a fost, dar niciodată n-a crezut în comunism. În partid s-a înscris în studenție doar pentru că nu-i putea întâlni pe Langevin și Joliot-Curie decât la o ședință de celulă. Și-a luat carnetul de partid și l-a rupt a doua zi. Pe timpul când stânga era în opoziție, i s-a întâmplat să fie și pentru Mitterrand – căruia îi rezervă rânduri sclipitor-ironice –, pentru că se temea de deriva „monarhistă" a lui de Gaulle.

Revel găsește că ideile de stânga țin mai ales de un tip de relație tribală, nereprezentând nici un fel de metodă de acțiune spre a îmbunătăți condiția umană. Nu puțini sunt intelectualii care știu acest lucru. Le e frică s-o recunoască deoarece mai știu din experiență și altceva: „a fi clasat de stânga nu-ți barează accesul la presa de dreapta, în schimb, a fi clasat de dreapta îți închide ermetic accesul la presa de stânga".

Revel n-a împărtășit aceste temeri și nu a respectat tabuurile și ipocrizia de rigoare. De fapt, el își permite, dintr-un punct ce nu este situabil nici la stânga, nici la dreapta, să atace statuile și să corecteze viziunile idilizante.

Ajunge un citat din Sartre pentru a-i îndreptăți sentința: „Sartre a fost întruparea supremului dezastru cultural de după război." Într-adevăr, iată ce răspundea acest admirator al lui Mao, al lui Fidel Castro și al bandei Baader, într-un interviu acordat în 1973 revistei *Actuel*:

„Un regim revoluționar trebuie să se dezbare de un număr de indivizi care-l amenință și nu văd alt mijloc decât

moartea. Dintr-o închisoare poți să și ieși. S-ar putea ca revoluționarii din 1973 să nu fi ucis destui oameni."

Pe pictorii mexicani Diego Rivera și Siquieros (al doilea fiind implicat în primul complot pentru asasinarea lui Troțki) îi expediază astfel: „de naționalitatea stalinistă".

Lui Aragon îi reproșează „toate abjecțiile staliniste", dintre care pledoaria pentru literatura realist-socialistă nu este cea mai mică.

Lacan a transformat „în bufonerie puțina seriozitate care mai exista în psihanaliză". Scena în care Lacan, la un seminar al său, calcă în picioare, în plină criză de isterie, cartea lui Revel *Pourquoi des philosophes* rămâne antologică.

Un capitol aparte îi este consacrat lui Raymond Aron cu portretul cel mai viu și mai contrastant ce i-a fost făcut vreodată. Revel surprinde la el „un amestec de amor-propriu și de indecizie făcându-l să dorească a i se cere sfatul cu toate prilejurile și a nu-l da niciodată". „Calitățile sale morale – continuă Revel – nu începeau să se manifeste decât acolo unde se încheiau căile acțiunii. Dar atunci, ele erau cu adevărat mari." Un detaliu destul de savuros pentru raporturile celor doi care au lucrat împreună la aceleași reviste: și Aron în *Memoriile* sale se ocupă de Revel. Spre a-l acuza – ceea ce este culmea venind de la un anticomunist ca Raymond Aron – de „anticomunism visceral".

Mai tot Parisul este trecut prin sita acestei critici radicale, respectând însă legile duelului cu floreta inteligenței.

Cum Revel își oferă rareori luxul patetismului, ni se pare cu atât mai revelator elogiul pe care îl aduce, în

finalul *Memoriilor*, disidenților acum când în Occident moda lor a trecut, iar în Est s-ar spune că nici n-a existat.

„Disidenții Răsăritului s-au dovedit cu atât mai eroici cu cât n-au fost doar amenințați cu exterminarea de regimurile lor, dar și calomniați de stânga occidentală. Faptul că acești bărbați și aceste femei, crescuți, închiși în sistem, și-au putut păstra inteligența și au îndreptat-o împotriva mașinii menite s-o zdrobească, în timp ce erau părăsiți, repudiați de intelectualii ce-ar fi trebuit din Occident să le sară în ajutor, acest fapt, împreună cu energia și luciditatea lor, răscumpără orbirile și lașitățile noastre și dovedesc că specia umană merită poate totuși să supraviețuiască."

Până şi Orwell...

În revista literară de stânga *La Quinzaine littéraire* (716/16–31 mai), Maurice Nadeau pune capăt – lucid şi oportun – uneia dintre cele mai ignobile campanii de calomnii duse de ziare britanice şi franceze împotriva lui George Orwell. Anarhist de stânga, Orwell nu a rămas doar autorul celei mai acute analize a fenomenului comunist, sub acoperământul unei contra-utopii, *1984*, dar şi una din conştiinţele exemplare ale secolului nostru. Or, iată că pe baza unei convorbiri cu o prietenă care lucra la Ministerul britanic de Externe despre scriitorii stalinişti cărora nu li se poate acorda încredere, se vede acum înfierat drept denunţător şi chiar „rasist". După ce trece sub lupa critică afirmaţiile fără nici un temei, Maurice Nadeau analizează motivele acestei campanii de dezinformare. Şi conchide: „Cum calomnia a fost una din metodele stalinismului, iată că stalinismul, fie el defunct, ne-a lăsat descendenţi."

Tot Maurice Nadeau nu uită să amintească cu prilejul comemorării oficiale a lui Aragon (centenarul naşterii) că „a acoperit prea multe crime". De fapt, cel care are acum în Franţa casă memorială inaugurată de un ministru de dreapta este acelaşi care versifica arzătoarea necesitate

a unui GPU (aşa se intitula pe atunci poliţia secretă sovietică) în Franţa pentru a o dezbăra de duşmanii de clasă.

În acelaşi context pot fi incluse şi unele luări de poziţie la recentele alegeri din Franţa, dezvăluind agravarea confuziei mentale în cercurile intelectuale unde Partidul Comunist Francez devine odată cu căderea zidului de la Berlin (mai trebuie oare subliniat cât de ruşinos e un astfel de paradox?) o dovadă a lipsei de nocivitate actuală a comunismului. Două exemple printre cele mai năucitoare. Politologul Emmanuel Todd, după ce a scris *La chute finale* (unul dintre rarisimele studii de prospectivă anunţând drept iminentă implozia comunismului), după ce a participat la campania prezidenţială a lui Chirac, a anunţat că va vota cu Partidul Comunist Francez! Julia Kristeva, ale cărei negre amintiri din Bulgaria comunistă se treziseră în ceasul al unsprezecelea, transformând-o într-o foarte tardivă disidentă, a asistat, nu demult, la al XXIX-lea Congres al Partidului Comunist Francez.

Lumea pe dos, lumea în jos.

Dar – s-ar putea replica – ce ne interesează pe noi, românii? Ne interesează deoarece – aşa cum bine o arăta Dan C. Mihăilescu în *22* (nr. 14) – o undă de şoc a acestei deresponsabilizări a comunismului a ajuns şi în România, unde principalii „vinovaţi" au devenit acei scriitori interbelici surprinşi într-o fază (fie ea foarte trecătoare) de extremă dreaptă. Mai precis, Eliade şi Cioran, iar nu, Doamne fereşte, G. Călinescu sau Sadoveanu. S-a găsit chiar un istoric literar de primă mână specializat în păcatele anilor '30 care să deplângă în scris publicarea unei cărţi în care era atacat G. Călinescu. Pentru aşa ceva,

pretindea el – brusc cenzorial –, n-ar fi trebuit să se găsească, pe piața actuală, editor.

La urma urmei, o asemenea mentalitate conform căreia partidele comuniste vinovate de unele „erori" nu mai reprezintă acum o primejdie este, dacă nu scuzabilă, cel puțin explicabilă în democrațiile occidentale, ce n-au cunoscut decât invazia hitleristă și sistemul totalitar nazist. De altminteri, o asemenea delăsare nu a fost oare înlesnită de acele țări din Est care, după ce au trăit o jumătate de veac sub teroarea comunistă, au îngăduit neocomuniștilor fie să se mențină la putere (ca în România până anul trecut), fie să revină, prin alegeri libere (Ungaria, Bulgaria, Polonia)? Nu era oare pentru occidentali o dovadă că aceste populații nu au avut de suferit pe cât s-a pretins de pe urma comuniștilor, din moment ce îi menținеau în posturi de conducere sau îi realegeau?

Ar mai putea să se ivească o replică. Faimoasă: „nu e momentul". N-ar fi deci momentul să numărăm petele din democrația apuseană, acum când tocmai ne pregătim să „intrăm în Europa". E într-adevăr vital pentru noi să ne integrăm într-un ansamblu democratic de tip occidental. Luând însă democrația drept ceea ce este, după butada lui Churchill: „cel mai rău sistem de guvernământ, dacă le excludem pe toate celelalte". În plus, democrația e singurul regim care-și îndreaptă critica și împotriva lui însuși. N-are sens să prezentăm democrația ca pe un paradis, ca pe un model utopic, ea constând, dimpotrivă, în lichidarea orizontului utopic (lucru greu suportabil tocmai pentru intelectuali – așa cum prevedea și François Furet

în *Trecutul unei iluzii*), limitându-se la gospodărirea, mereu reformabilă, a cetății.

În plus, Apusul își poate îngădui până și capricii ale relei-credințe, învinovățind doar fascismul, deoarece dispune de instituții bine implântate, de care noi, cu fragila noastră tranziție, ducem cu totul lipsă. A ne preface că ieșim azi dintr-o jumătate de secol de fascism (singurul culpabil de crime), nu de comunism, ce n-ar fi comis decât biete „erori", ar însemna a ne clădi viitorul pe o nouă iluzie.

Relativ recent au apărut în Germania două numere din revista lui Ion Solacolu, *Dialog* (iulie 1995–februarie 1996), consacrate unei culegeri de studii ale Ilenei Vrancea, *Un minimum obligatoriu*, însoțită de comentarii ale editorului sub titlul *Inconfortul lucidității*. Ileana Vrancea e obișnuită cu scandalul pe care-l pricinuiește nonconformismul ei sistematic. Când i-a apărut studiul critic despre G. Călinescu, *Între Aristarc și Bietul Ioanide*, a fost supusă unui linșaj ideologic venind de la „noua dreaptă" ceaușistă și antisemită (Mihai Ungheanu și Eugen Barbu cu sateliții lor). Circumstanțele nemaifiind aceleași, campania nu are sorți să se repete. Ar fi de dorit publicarea acestor studii în România deoarece nu numai că ele dezvoltă, cu o extremă coerență, teza îngemănării celor două totalitarisme – o aflăm deja la Hannah Arendt, mai recent a ilustrat-o magistral și François Furet –, dar demonstrează cum a provocat și cultivat comunismul paranoia fascistă. Actualizând radiografia, autoarea descrie și felul în care Ion Iliescu și Petre Roman s-au slujit de „pericolul fascist" spre a-și exporta onorabilitatea.

Va fi deci pentru noi „un minimum obligatoriu" să revenim asupra acestor studii scrise sub semnul inconfortului intelectual.

*

Inconfortul lucidității a provocat deci scandal printre neo-proletcultiştii ceauşişti şi, paradoxal, pare să reducă la tăcere pe comentatorii de azi, când analiza implacabilă a „tranziției" pervertite de dezinformare s-ar cuveni să fie primită cel puțin cu interes.

Ceea ce izbeşte în primul rând în diagnosticul Ilenei Vrancea este extrema sa coeziune şi radicalitate. Desigur, teza centrală – asemănarea dintre comunism şi fascism – nu are cum să fie inedită şi nici autoarea n-o dă ca atare. Original ni se pare însă modul în care este aplicată cazului românesc. Nemulțumindu-se să cerceteze premisele (adoptarea de către partidul comunist a unor elemente caracterizate din doctrina legionară), Ileana Vrancea analizează felul în care Ceauşescu, ajutat de „ambasadorul" său în Statele Unite, Moses Rosen, s-a slujit de un imaginar pericol fascist spre a se face acceptat de comunitatea internațională ca unică pavăză împotriva antisemitismului genetic al poporului român, pe care doar comunismul îl poate ține în frâu.

Firește, orice teoretizare prea coerentă provoacă şi unele întrebări. Să fi fost oare Garda de Fier dintre toate mişcările fasciste cea mai apropiată de leninism? De ce, mai ales, să fi avut nevoie de acest influx de „naționalism" Partidul Comunist Român, când doctrina importată fusese aplicată şi verificată prin decenii de teroare în Uniunea

Sovietică? Ceea ce devine evident sub Ceauşescu nu pare aplicabil epocii marii terori, din 1947 până la ultimul val de arestări din 1958. Este, de altminteri, şi concluzia autoarei, ce arată că politica şovină a comuniştilor români provenea din experienţa sovietică şi din diversionismul aplicat de bolşevici: numirea unor evrei sau unguri în posturile cele mai vizibile spre a putea face apoi din ei ţapi ispăşitori. Doar din 1962 urmăreşte Ileana Vrancea înlocuirea sloganelor staliniste prin cele de conotaţie legionară.

Sub Ceauşescu orice nuanţă dispare. Nu doar sloganele combină cele două extremisme, dar, aţâţând de sus atât antisemitismul, cât şi antimaghiarismul, Ceauşescu se prezintă ca singurul baraj împotriva lor. Marea operaţie de dezinformare e clădită pe o dublă minciună ale cărei ecouri se mai aud şi azi: 1. n-a existat o tradiţie democratică românească; 2. dacă ar beneficia de libertăţile unei democraţii de tip occidental, românii, funciarmente antisemiţi, s-ar deda la pogromuri.

De-a lungul argumentării sale fără falie, Ileana Vrancea susţine contrariul: comunismul este acela care a lichidat o democraţie în stare de funcţionare. Tot ea insistă asupra faptului că, în România, antisemitismul a dus la acţiuni represive doar atunci când a fost iniţiat de „sus" (legislaţia antisemită sub Goga–Cuza, pogromurile din timpul rebeliunii legionare, noua legislaţie, ca şi lagărele din Transnistria sub Antonescu).

Şi mai „inconfortabilă" se dovedeşte autoarea atunci când implică în această campanie de dezinformare şi personalităţi ca rabinul Moses Rosen. El a dobândit pentru

Ceauşescu „clauza" pe care Ileana Vrancea o numeşte „clauza dictatorului celui mai favorizat". În tot acest timp în *Revista cultului mozaic* se vedeau lăudaţi ca mesageri ai înfrăţirii tocmai reprezentanţii noii drepte ceauşiste: Adrian Păunescu, Paul Anghel, Dan Zamfirescu.

Personalităţi de frunte din Israel s-au lăsat contaminate. De pildă, fostul ambasador israelian la Bucureşti, Aba Geffen, prefaţând, în 1988, un omagiu lui Ceauşescu tipărit în limba engleză la Tel Aviv. Ileana Vrancea pune în chestiune şi pe intelectualii de la Institutul Yad Vashem care primesc în vizită pe nişte „iubitori de evrei" cunoscuţi tocmai prin atitudinea lor şovină. Sau cercetători ca Leon Volovici ferindu-se să insiste asupra democraţilor care, în perioada interbelică, au scris şi au luat poziţie împotriva antisemitismului şi extremei drepte.

Şi mai explozivă devine analiza Ilenei Vrancea când se aplică avatarurilor postdecembriste. Îl regăsim pe Moses Rosen continuându-şi rolul pe lângă un Iliescu care scoate din panoplia ceauşistă armele neruginite ale diversiunii. Astfel, Iliescu îşi poate permite să treacă drept un moderator al extremismului, neferindu-se să se fotografieze la Lugoj alături de Iosif Constantin Drăgan, care tocmai scrisese că politica lui Hitler faţă de evrei a fost cea justă. Petre Roman se vede şi el implicat în încurajarea *României Mari*, fără a mai pomeni de organul FSN, *Azi*, pentru care fascişti erau doar studenţii din Piaţa Universităţii sau foştii disidenţi. Trei generaţii de comunişti, Brucan, Iliescu, Petre Roman, au dat tonul campaniilor de calomniere a liderilor democraţi ce supravieţuiseră prigoanei, în timp ce printre evreii de frunte sunt daţi uitării cei care au

împărtăşit convingerile şi soarta fruntaşilor democraţiei româneşti, închisoare sau exil: Filderman, Zissu, Jean Cohen şi ultimul şef rabin ales, Şafran.

În acest timp, la Cotroceni erau primiţi nu numai Adrian Păunescu, dar şi Corneliu Vadim Tudor, iar publicaţia lui, *România Mare*, mustind de campanii defăimătoare şi de îndemnuri la violenţă împotriva ungurilor, evreilor şi intelectualilor democraţi, primea premiul pentru patriotism acordat de Ministerul de Interne.

Acesta este contextul în care Federaţia Evreilor din România l-a sprijinit pe Iliescu. Ileana Vrancea conchide: „O asemenea sprijinire a unor forţe guvernamentale implicate în instigarea antisemită este unică în istoria comunităţilor evreieşti din România."

Culegerea de studii a Ilenei Vrancea ar trebui să-şi găsească grabnic un editor în ţară sau cel puţin, în aşteptare, să fie discutată în presă, constituind după cât am încercat – schematic – să arătăm un foarte necesar manual de demistificare.

Închisoarea-muzeu

La apariția celui de-al treilea volum din mărturia lui Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, constatând raritatea reacțiilor, îmi intitulasem un comentariu din ianuarie 1993 *Uitarea noastră cea de toate zilele*. Acum când s-a împlinit ciclul prin publicarea volumului V am fost ispitită să mențin titlul. Nu sosesc până la Paris toate ziarele din țară. Destule însă pentru a constata că „recepția" nu este la înălțimea evenimentului. Deoarece de „eveniment" este vorba şi încă de unul pe care l-am numi constitutiv. Nu numai că Ion Ioanid ne oferă – cum remarca un critic – o „enciclopedie" a închisorilor româneşti, dar ea ni se pare a sta la baza celorlalte, prin obiectivitatea, măsura, modestia autorului ce se vrea – şi reuşeşte să fie – purtător de memorie colectivă. Nu înseamnă că alte cărți au o valoare scăzută: de la N. Steinhardt la Paul Goma, închisoarea a devenit la noi capitol de istorie literară. Numai că Ion Ioanid îi dăruieşte cotidianul ei, o surprinde în timp, ne restituie caracterul ei de frescă a suferințelor, lucrând cu migală, ca zugravii de biserici, la cele mai mici detalii. Şi se străduieşte, ajutat de o memorie excepțională, să nu uite pe nimeni. Mai puțin importante sunt întâlnirile cu figurile celebre, deşi cititorul

probabil le privilegiază, cât smulgerea din uitare a prizonierului „anonim", a cărui numire aici îi va fi şi unica piatră de mormânt. Deşi Ion Ioanid e foarte reticent cu superlativele, măsura din el revărsându-se asupra cuvintelor „mari", noi nu le putem evita când stăruim asupra întâietăţii pe care o acordă solidarităţii cu ceilalţi, punându-se mereu pe un plan secund, ca o semnătură ascunsă în fundalul unui tablou.

Desigur, nu există nici memorie exhaustivă, nici obiectivitate desăvârşită. Dar ceea ce se apropie cel mai mult de aceste cerinţe dintâi se numeşte *Închisoarea noastră cea de toate zilele*. Poate că societatea românească nu-şi va reveni în fire – o fire sucită şi răsucită timp de o jumătate de secol – înainte ca o astfel de carte să intre în programul şcolar. Cum nu se ivesc semne că aşa ceva se va întâmpla curând, cel puţin semnalarea insistentă a apariţiei la Editura Albatros a ultimului volum din fresca lui Ion Ioanid s-ar fi cuvenit generalizată.

Deşi „uitarea" rămâne marea problemă a societăţii româneşti, noul titlu ne-a fost oferit de însuşi autorul care pomeneşte în final de „închisoarea-muzeu". În sensul precis în care în închisoare au dăinuit criterii de valoare ce dispăruseră din societatea românească din afara gratiilor.

„...Închisoarea a fost un fel de muzeu în care s-a păstrat o parte din mentalitatea societăţii româneşti, cu calităţile şi defectele ei, aşa cum s-a închegat în perioada dintre cele două războaie. Pusă la adăpost după gratii şi între zidurile «muzeului», n-a suferit aceleaşi deteriorări ca partea rămasă expusă intemperiilor de afară."

Pe vechea scară de valori, omul de caracter rezuma calitățile, licheaua, defectele. Numai că în închisoare, turnătorii-lichele erau disprețuiți de deținuți și izolați, pe când în societatea zisă liberă făceau parte din țesutul aproape normal. Legea morală mai avea curs în închisoare, afară rămăseseră doar vestigii. Din acest punct de vedere, ni se pare esențial capitolul consacrat contactului unui deținut cu lumea exterioară, după eliberarea din 1964.

„Statuia omului de caracter pe care o admirasem afară a rămas intactă și în închisoarea-muzeu, unde nouă, deținuților, ne-a servit în continuare drept model. Cei de afară, în lupta lor pentru supraviețuire, păreau să fi optat pentru un alt model, mai puțin rigid, mai suplu, al omului care știe să se «orienteze», care se descurcă, încurcându-se și rătăcindu-se, totodată, pe drumul plin de meandre pe care și l-a ales."

Revelatoare sunt paginile în care Ion Ioanid, după primele decepții când se întâlnește cu prietenii dinainte, preferă compania foștilor co-deținuți, iar visele i se inversează: în închisoare se vedea în lumea lui liberă de altădată, acum din nou în solidara închisoare unde nu s-au încurcat încă limbile și n-a dispărut noțiunea întemeietoare „om de caracter". Indiferent de clasă socială sau afiliație politică, acesta rămâne singurul criteriu de valoare pentru Ion Ioanid.

„...Nu mi-am judecat niciodată camarazii de închisoare în funcție de categoria socială, de credința lor religioasă sau politică. [...] Adevărata solidaritate în închisoare au realizat-o numai oamenii de caracter căutându-se individual unul câte unul, găsindu-se și stându-și alături, indiferent de originea sau apartenența lor la vreo categorie."

Revelatoare, cum spuneam, aceste pagini deoarece, de la jumătatea anilor '60, a început să se deseneze configurația societății românești sub Ceaușescu, acel stil de convieţuire silnică, dar pe alocuri acceptată, cu o putere pe care o crezi imperisabilă. O societate de supravieţuire şi nu de vieţuire, din care a dispărut speranța ce dăinuise aproape până la capăt în închisori.

„Speranța noastră – scrie Ion Ioanid în prezilele eliberării – se maturizase, nu se mai lupta ca la început cu nerăbdarea."

Chiar răbdătoare, speranța a fost dezisă. Din acel moment începe să dispară din limbajul curent sintagma „om de caracter". Şi îşi mai pierde din conotația peiorativă un alt termen, „lichea". De la tatăl său, Ion Ioanid învățase că „toleranța față de slăbiciunile oamenilor are o limită. Nu trebuie acordată lichelei."

Pentru a-şi regăsi public toată încărcătura negativă trebuie să aşteptăm 1990 şi *Apelul către lichele* al lui Gabriel Liiceanu. Dar de-a lungul „tranziției" ne vedem obligați să constatăm că specia nu e pe cale de dispariție, ci doar de camuflare. Şi nu credem a ne înşela când legăm cvasi-indiferența cu care a fost primit acest volum al lui Ion Ioanid de perpetuarea speciei. La urma urmei, nu ni se adresează Ion Ioanid în numele tuturor „oamenilor de caracter" care au trecut, au dispărut, s-au stins în arhipelagul M.A.I.?

Urmaşul lui Petru

Spre sfârşitul lunii august, Parisul a adăpostit, în cadrul Zilelor Mondiale ale Tineretului, o întâlnire între tineri – unii veniți din colțurile cele mai îndepărtate ale lumii – şi Papa Ioan Paul al II-lea. Erau aşteptați, în previziunile optimiste, două sute cincizeci de mii de pelerini. La prima ceremonie de la Champ de Mars asistau cinci sute de mii. A doua zi, pentru veghea de pe hipodromul de la Longchamp, nouă sute de mii, iar la mesa pontificală de duminică 24 august, tot acolo, un milion o sută de mii. Televiziunea transmitea pe mai multe din canalele sale ceremoniile în direct şi, văzând această mulțime fluturându-şi drapelele şi bucuria de a trăi, cântând şi aplaudând, dar ştiind să îmbine gravitatea cu voioşia, râsul cu reculegerea, în opoziție totală cu publicul dezlănțuit al concertelor de rock, oricine putea să se întrebe cum stăm cu atât de des proclamata descreştinare a Occidentului în general şi a tineretului îndeosebi. Mai ales că cei prezenți la Paris în acele zile caniculare nu aveau în față un Papă-star, supermediatizat, cum au pretins câțiva anticlericali scoşi dintr-o cămară mucegăită a secolului al XIX-lea (a fost la Paris şi o contramanifestație de vreo mie de laici, opuşi milionului de credincioşi). Nu mai era nici

măcar un Ioan Paul al II-lea aşa cum l-am văzut la prima lui vizită la Paris, a cărui formă fizică coincidea cu intransigenţa morală. Ci un bătrân de-abia mişcându-se, acumulând după atentatul împotriva lui, după alte boli şi operaţii, toată suferinţa lumii, asumând-o şi parcă reprezentând-o. Doar o forţă spirituală ieşită din comun putea să-i îngăduie a suporta un program atât de încărcat sub o caniculă ce ameţea până şi pe unii adolescenţi.

Acest Papă, purtând veşmântul suferinţei, nu lăsase slăbiciunea fizică să-i macine intransigenţa poziţiilor doctrinare şi morale. Parcă dimpotrivă, le accentuase. Mass-media din cele patru colţuri ale lumii ne propune periodic sondaje şi discuţii asupra reacţiilor negative la poziţia Papei împotriva avortului şi practicilor contraceptive. Şi iată că în toridul august parizian, dezminţirea s-a impus de la sine. Papa a stat faţă-n faţă cu tineretul lumii, aşa cum îl descria André Frossard, în cartea sa de dialoguri cu Sfântul Părinte, la prima lui apariţie în public, pe când profera, într-o Europă încă pe jumătate robită comunismului, acel legendar „Nu vă fie teamă"! Pentru nimeni din mulţimea în care unii plângeau de bucurie nu mai exista umbra vreunei îndoieli: creştinismul, al cărui mormânt părea definitiv pecetluit, avea să renască. „Acest Papă va fi cel al reînvierii creştine. Nu un Papă tradiţionalist, cum vor pretinde unii, ci un Papă de dinainte de tradiţie, pe linia primilor apostoli, irupând cu crucea sa în mijlocul aceloraşi păgâne imperii de pe vremuri, divinizându-se doar pe ele însele şi adorând te miri ce. [...] Acesta este Papa. Actele apostolice, mulţimile şi ziarele îl numesc Ioan Paul al II-lea. Dar numele pe care i-l dă Hristos este: Petru."

La Longchamp, mulțimea cuprindea catolici, dar nu numai. Spre a pune ceremoniile sub un semn ecumenic, fuseseră invitați pe estrada de onoare, înconjurându-l pe Papă, reprezentanții altor confesiuni: protestanți, ortodocși, rabini, imami. Toate religiile Cărții.

Câteva drapele românești, fluturate pesemne de delegați din țară sau poate din exil, ne-au readus de la iluzia consensului ecumenic la trista realitate. Papa e cinstit de marile figuri ale celorlalte religii chiar fără legătură directă cu creștinismul, doar ortodocșii răsăriteni pun între ei și Vatican bariera relei-credințe. Vizita Papei în Rusia n-a putut avea loc. Nici cea în România de care se zvonise*. O ierarhie dominată de un Patriarh ca Teoctist – ultimul care l-a ridicat în slăvi pe Ceaușescu, dând Cezarului ceea ce nu aparține decât lui Dumnezeu –, în loc să-și ceară iertare pentru rolul jucat de Biserica ortodoxă în persecutarea și apoi suprimarea Bisericii greco-catolice, continuă să se opună restituirii locurilor de cult smulse samavolnic. Dacă îndârjirea comuniștilor avea drept explicație – nu și scuză bineînțeles – voința de a rupe orice legătură cu Occidentul –, pentru ierarhia ortodoxă această violentă luare în posesie a unui bun spiritual răpit vecinului întru credință va rămâne un păcat ce nu va putea fi iertat înainte de a se cere – cum se cuvine – iertare. Acest gest ar fi trebuit să se producă în primele zile de libertate. Biserica s-a opus însă restituirilor cu atâta viciată patimă, încât legea n-a mai îndrăznit să facă dreptate. Votată recent, e adevărat că nu mai pomenește decât de

* Vizita Papei Ioan Paul al II-lea în România avea să se petreacă în zilele de 9–11 mai 1999 (n.ed.).

bisericile greco-catolice din... sate, sectorul urban al țării urmând să fie ferit de epidemii... romane? Suntem obișnuiți de șapte ani încoace cu acest refuz de a schimba în profunzime lucrurile, de a repune în drepturi și memorie victimele. Dimpotrivă, domină dorința de a conviețui cu gâdele și comisarul. Machiem, ne ascundem, potemkinizăm. Dar în cazul bisericilor prădate, Răul s-ar putea să fie și de altă natură: nu și-a pus oare nici o mărime a ortodoxiei întrebarea dacă nu cumva la ușa lor bate acum – să spunem, de ce nu? – Isus pentru a i se deschide întru dreptate și toleranță?

La asta mă gândeam auzindu-l pe Papă rostind o frază în românește și privind drapelele fluturate de tineri români ce au înțelepciunea de a înțelege ceea ce refuză să priceapă Biserica ortodoxă prin reprezentanții ei de frunte: că dorința de „sens" poate lega între ei oameni de confesiuni diferite și că, în absența toleranței ecumenice, ne pândește fundamentalismul.

Printre pancartele cu inscripții de la Longchamp, una se înalța parcă pe deasupra celorlalte cuprinzând fraza pe care Malraux pretinde că n-a spus-o niciodată, deși îi seamănă și prin stilul oracular, și prin propria-i nostalgie sacralizantă: „Secolul al XXI-lea va fi religios sau nu va fi deloc."

După decesul ideologiilor pustiitoare din cenușa cărora nu ne-am ridicat de-a binelea și în previziunea ivirii vreunui alt flagel de idei, singura speranță stă în buna vecinătate a religiilor aducătoare de sens. Și în toleranța datorită căreia poți cere și primi acest sens, după cum îl poți refuza.

Cred că în acest scop s-au reunit peste un milion de pelerini spre a-l întâlni pe urmașul lui Petru la Paris.

Sindromul amânării

Citind al doilea volum din documentele culese de scriitorul rus Vitali Şentalinski din arhivele KGB[1] privind represiunea împotriva oamenilor de cultură din Uniunea Sovietică, nu putem să nu ne dăm seama că altfel se va scrie istoria după această explorare până în străfundurile cruzimii şi suferinţei. Cum să nu ne întristăm o dată mai mult văzând cum, la noi, scriitorimea se mulţumeşte cu *cât* şi *ce* ni se livrează de sus prin acele „Cărţi Albe" conţinând, prin iscusită selecţie, versiunea oficială, unicul punct de vedere al procurorului comunist. Victimă i-a fost întregul corp social, şi nu doar personalităţile culturale. Dacă ne-am oprit asupra lor este din pricina studiului lui Vitali Şentalinski despre care un tânăr istoric francez, Nicolas Weil, avea să scrie:

„De vreo zece ani, arhiva a dobândit în multe domenii – şi îndeosebi în cel literar – o importanţă centrală, aş spune chiar iniţiatică."

Ne vedem astfel „iniţiaţi" în biografia nu numai a scriitorilor persecutaţi, ci şi uneori în opera lor (în arhivele KGB a fost descoperit de pildă *Romanul tehnic* al lui

1. *Les surprises de la Loubianka*, Robert Laffont, Paris, 1996.

Platonov inedit sau o copie după Jurnalul lui Bulgakov, originalul fiind ars de acesta din urmă de teama perchezițiilor). Alături de memoriile excepționale ale văduvei sale[1], dosarul de la Lubianka al lui Mandelstam, comentat cu o insistentă precizie de Șentalinski, îi luminează nu doar traseul existențial, ci și poezia. Tot astfel Boris Pilniak, Isaac Babel, Meyerhold față-n față cu torționarii lor își dobândesc o altă statură.

Acest al doilea masiv volum cuprinde preludiul la exilul lui Berdiaev, ca și un mare capitol despre Marina Țvetaeva. Întoarsă din emigrația pariziană în Uniunea Sovietică (iunie 1939), ea s-a spânzurat după ce soțul ei, Efron, și cu fiica sa, amândoi agenți sovietici, au fost arestați de același NKVD ce se slujise de ei la Paris (primul a fost executat, a doua trimisă în lagăr). În biografia publicată, în 1987, la Paris, Véronique Lossky, cunoscută specialistă a poetei, scria că adevărul asupra lichidării lui Efron nu va putea fi aflat niciodată. Iată-l, zece ani mai târziu, smuls din niște arhive ce-au conservat cu demențială minuție dovezile sadismului comunist. Astfel, pentru prima oară, peripețiile moștenitoarei lui Tolstoi sub bolșevism devin capitol de istorie literară. Istoriei pur și simplu, îi aparține, în schimb, un fapt doar în aparență divers: capturarea și sechestrarea lui Lenin de către o bandă de răufăcători care nu-și dădeau seama că, în acea zi de 6 ianuarie 1919, țineau, de fapt, în mâinile lor destinul însuși al Rusiei.

---

1. Nadejda Mandelstam, *Contre tout espoir* I-II-III, Gallimard, Paris, 1972–1974–1975.

Exemplele ar putea fi înmulțite (toate sunt semnificative), nu aveam însă inițial intenția de a ne ocupa de acest volum apărut în traducerea sa franceză la sfârșitul anului trecut. În atâtea rânduri insistasem asupra problemei arhivelor a cărei nerezolvare răpește unei întregi țări un obsedant trecut, încât oboseala, dacă nu și resemnarea (cum să te resemnezi văzându-ți semenii loviți de amnezie?), pusese stăpânire pe pagina albă ce se cerea umplută cu semnele memoriei.

Din această cvasi-amorțeală culpabilă ne-au trezit recentele discuții din jurul adoptării sau nu a legii asupra accesului la dosare. Brusc, am realizat că a trecut destul timp de când problema fusese redeschisă de Gabriel Liiceanu în cursul unor emisiuni de televiziune. De pus fusese pusă mai de mult de Asociația Foștilor Deținuți Politici și de Ana Blandiana, iar proiectul de lege fusese depus acum vreo cinci luni de Ticu Dumitrescu. Nu ne închipuiam că nu va fi imediat adoptat. Dacă pe plan economic, încetineala reformei putea avea scuza lipsei de mijloace materiale, pe plan moral, orice încercare de justificare a unei vinovate amânări pălea.

Or, în cursul discuțiilor parlamentare, s-au auzit argumente cu atât mai neverosimile împotriva accesului la dosare cu cât unii dintre cei care le emiteau aparțineau noii majorități, falsa dezbatere prelungindu-se până și în Convenție. Chiar ministrul (liberal!) de Justiție, Valeriu Stoica, în principiu favorabil legii, și-ar fi exprimat temerea ca o consultare generalizată a dosarelor, depășind cadrul confidențial, să nu provoace cumva „tulburări".

Trăim oare într-o atât de totală izolare, încât să nu privim la cei care au pornit în 1989 din acelaşi punct mort ca şi noi? E prea departe Germania răsăriteană, unde accesul la dosare n-a produs nici o „tulburare"? (Ştiind exact cine, din jurul tău, te-a „turnat" încetezi să-ţi suspectezi retrospectiv tot anturajul. În afară de răsunetul dobândit de cazul unei cunoscute disidente care fusese „dată" de însuşi soţul ei, nu s-a iscat nici un mare scandal, dimpotrivă, atmosfera s-a destins considerabil.). În Cehoslovacia, aplicarea – ca să spunem aşa – a punctului 8 de la Timişoara a adus la putere doar politicieni neşantajabili cu darea pe faţă a dosarului de către resturile poliţiei secrete. Şi rezultatele pot fi constatate de toţi cei care îşi închipuie că înfrumuseţarea „imaginii României" se poate obţine doar prin vorbe, promisiuni şi bune intenţii, iar nu, prioritar, prin fapte.

Primul dintre ele, la îndemână imediat după ultimele alegeri, ar fi putut fi votarea grabnică a unei legi ca aceea a accesului la dosare fără consecinţe economice.

Dar noi, românii, suferim de un adevărat sindrom al amânării. Nici nu acceptăm, nici nu refuzăm. Amânăm orice gest chirurgical. Am ieşit din marele spital al totalitarismului, neoperaţi, încă nevindecaţi, purtători mai departe de germeni, contaminatori şi contaminaţi laolaltă, într-un nefiresc amalgam. Accesul la dosare pe plan individual, consultarea arhivelor de către cercetători ar risca să ne indice febra, iar nouă ne place să ne credem convalescenţi, şi, pentru a perpetua iluzia, pur şi simplu nu ne luăm temperatura. Nu încă. Amânăm.

Procese şi procese

În Franța, toamna aceasta a fost şi continuă să fie învolburată de procesul Papon. Acuzat de crimă împotriva umanității pentru a fi semnat ca înalt funcționar, la ordinul regimului de la Vichy, un act de deportare a evreilor din Bordeaux, Maurice Papon, la cei 87 de ani ai săi, se află în boxa acuzaților când nu este sub îngrijire medicală (a suferit nu demult un triplu pontaj cardiac). Numai dovezile aduse de acuzare vor putea determina dacă da sau nu acest fost demnitar francez, pe care marii baroni ai gaullismului l-au recunoscut drept fost rezistent (au venit să-l apere şi acum la bară), acest participant la mai multe guverne postbelice, acest fost prefect al Parisului, este sau nu vinovat (asta, în cazul când starea sănătății, mai mult decât precară, nu-l va împiedica să asiste la propriul proces). În aşteptare, se simte mai curând țap ispăşitor – există şi țapi ispăşitori culpabili –, condamnarea sau achitarea lui angajând sau dezangajând răspunderea directă a Franței. S-ar mai răspunde astfel, încă o dată, la obsesiva întrebare: în ultimul război, Franța a fost cea de la Londra, cu de Gaulle, sau cea de la Vichy, cu Pétain?

Nu procesul propriu-zis ne preocupă aici (în acest început de noiembrie nici nu ştim cum şi cât timp se va desfăşura) şi nici ecourile pasionale din clasa politică franceză. În atmosfera astfel creată, vrem să reţinem câteva reacţii implicând şi ideea, în România complet abandonată, de judecare a crimelor comuniste. Astfel, Alain Finkielkraut în *Le Monde* (14 octombrie), fără a-l apăra fireşte pe Papon şi fără a pune în chestiune utilitatea procesului, remarcă totuşi:

„Nu numai exterminarea evreilor, dar şi alte măceluri colective, alte crime împotriva omenirii au fost comise în acest secol, chiar dacă n-au avut aceeaşi amploare (numai naziştii hotărâseră să şteargă de pe faţa pământului un întreg popor). Asta nu înseamnă însă că alte represiuni au fost mai puţin îngrozitoare. Or, nu li s-a intentat nici un proces. Crimele comunismului n-au fost judecate. [...] La sfârşitul războiului s-a proclamat: niciodată nu vom mai îngădui aşa ceva, promisiunea a fost trădată, iar trădarea ei se camuflează în dosul repetitivelor procese împotriva nazismului."

Fără legătură directă cu procesul, dar în aceeaşi atmosferă, Edgar Morin, pe trei mari pagini din *Libération* (11 septembrie), încalcă unul dintre tabuurile majore ale postcomunismului: interdicţia de a pune pe acelaşi plan crimele comunismului cu cele ale nazismului. Recunoscând, fireşte, legitimitatea luptei împotriva uitării, Edgar Morin reproşează co-religionarilor săi o derivă semantică:

„Pentru a se sublinia unicitatea martiriului evreiesc, s-a trecut de la termenul genocid, aplicabil şi altor popoare,

la Holocaust, existând în toate limbile, spre a alege, în final, termenul ebraic Shoah. Astfel singularitatea devenea absolută. Se ajunge deci la un iudeocentrism (pe drept deplâns de Yehudi Menuhin), îngăduind să fie daţi uitării nu doar ţiganii cărora naziştii le rezervaseră o soartă asemănătoare, dar şi nenumăraţii persecutaţi printre neevrei, deportaţi şi ei. Trece astfel pe un plan secund şi enormitatea hecatombelor din Gulagul stalinist, sunt ocultate şi trăsăturile comune ale totalitarismelor nazist şi comunist, insistându-se asupra deosebirilor ideologice dintre ele şi sfârşind prin a face din crima antisemită o monstruozitate unică şi absolută din istoria omenirii"...

De partea sa, la sedinţa de redeschidere a Institutului Franţei, cunoscutul sovietolog Alain Besançon, elogiind memoria evreilor, păstrătoare implacabilă a arhivelor Holocaustului, nu insistă mai puţin asupra necesităţii de a pune un semn de egalitate între represiunile nazistă şi comunistă. Este de altminteri titlul textului său, publicat şi el în *Le Monde* (22 octombrie): *Nazism şi comunism egali în criminalitate.*

„Amnezia comunismului întăreşte memoria nazismului şi invers, pe când memoria cea dreaptă, cea evidentă, condamnă şi pe unul, şi pe celălalt. Vaga remuşcare ce însoţeşte trecerea comunismului pe planul al doilea al criminalităţii se vede compensată de o vigilenţă, de o concentrare extremă a atenţiei asupra a tot ceea ce a fost în relaţie cu nazismul, cu Vichy, sau astăzi cu ideile perverse din unele grupuscule de extremă dreaptă."

Faptul cel mai enigmatic pentru un observator străin nu este că în Occidentul ce n-a cunoscut opresiunea

comunistă ea nu se află prioritar pe banca acuzării, ci că în țările ce au avut de suferit direct de pe urma unui astfel de sistem timp de șaptezeci de ani, pentru Rusia, și cincizeci pentru Europa vasalizată, nici o sală de tribunal nu adăpostește încă inevitabilul, pe termen lung, proces al fărădelegilor comuniste.

Alain Besançon constată carența și caută s-o explice (nu s-o și scuze). Reconstituirea culpabilității a fost dusă în Germania postbelică până la capăt deoarece țara fusese învinsă, sub ocupație aliată și îndeosebi americană, văzându-se obligată să stea față-n față cu ororile naziste. Comunismul, în schimb, a implozat singur, cine să-l citeze la un Nürnberg internațional?

Trebuie ținut seama și de diferența duratei istorice: vreo cinci ani de supremație internațională pentru nazism, șaptezeci pentru Rusia și cincizeci pentru coloniile sale. Cât să distrugi orice societate civilă. În plus, și Alain Besançon este – credem – primul care insistă asupra acestei trăsături: nazismul se străduia să te supună doar fizic, pe când comunismul te obliga la conversiune. De unde duplicități și compromisuri ale unei societăți pătate de colaborarea cu călăul.

De data aceasta, am privilegiat citatul, deoarece ni se pare simptomatic că intelectuali din Occident sunt obligați, mai departe, să gândească în locul nostru. Pe plan local a ajuns – nu-i așa? – să ne fie chiar rușine de o sintagmă ca aceea de „proces al comunismului".

Cartea neagră a comunismului

De abia încheiasem textul cu discuțiile în curs la Paris asupra echivalării în criminalitate a comunismului şi nazismului, că izbucnea, confirmându-mă şi amplificându-mi prevederile, scandalul *Cărții negre a comunismului*. Scrisă de şase tineri istorici[1], *Cartea neagră* dezvăluie, ținând seama de noile date ale unor arhive deschise sau întredeschise, după cum o anunță subtitlul, „crimele, teroarea, represiunea", ca date constitutive ale comunismului, oriunde s-ar fi instalat el. Cifrele nu pot fi precise, ele variază, în stadiul actual al posibilităților de cercetare, între optzeci şi cinci şi o sută de milioane de victime ucise în URSS şi pe toate meridianele unde Kremlinul îşi exportase metodele şi anexele.

Fapt fără precedent: cartea îşi epuizează primul tiraj într-o zi şi jumătate, înainte deci ca scandalul să fi izbucnit şi ca cele vreo opt sute cincizeci de pagini ale compactului volum să fie citite. La originea unei explozii, cum Franța

1. Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartošek, Jean-Louis Margolin, *Le livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression*, Robert Laffont, Paris, 1997. În româneşte, Humanitas, Bucureşti, 1998.

intelectuală nu mai cunoscuse de douăzeci de ani şi mai bine, de la întâlnirea cu Soljeniţîn, se află cifra victimelor şi prefaţa lui Stéphane Courtois. Numărul asasinaţilor îi smulge directorului celui mai influent săptămânal de stânga, lui Jean Daniel de la *Le Nouvel Observateur*, o întrebare înfiorată: „Acest secol să fie doar acela al nazismului proclamat ca Răul absolut şi unic? Sau acela al comunismului care i-a făcut o atare concurenţă?"

Chiar renunţând la ceea ce Courtois numeşte în prefaţă „macabra aritmetică a comparaţiei" (cele vreo sută de milioane de victime ale comunismului contra celor vreo douăzeci de milioane ale nazismului), întrebarea ni se pare ciudat de tardivă. Imediat după al Doilea Război Mondial, Hannah Arendt stabilise caracteristicile totalitarismului, aplicându-le la două regimuri politice, şi numai două: comunismul şi nazismul. Diferenţele constând nu doar în doctrină, ci şi în metode (oribil de ştiinţifică în cazul nazismului: camera de gaz; oribil de barbară în cazul comunismului: Siberiile gerului, torturile, foametea organizată, teroarea generalizată). De-a lungul anilor '70 Soljeniţîn trezise din somnolenţa conştiinţelor pe intelectualii francezi. Problema părea teoretic rezolvată. Straniu, ea se redeschide după implozia comunismului când se reactivează parcă amintirea crimelor naziste împotriva umanităţii spre a le trece sub o tăcere vinovată pe cele ale comunismului. În finalul lucrării sale magistrale *Trecutul unei iluzii*, François Furet prevăzuse că intelectualul de stânga occidental şi îndeosebi cel francez, sensibilizat de tradiţia sa revoluţionară, nu se va mulţumi multă vreme cu orizontul domestic al democraţiei şi nici

nu va renunța ușor la „iluzia" unui paradis terestru. Or, prefața lui Courtois la această „carte neagră", dedicată tocmai memoriei lui François Furet, e lipsită de politețe, nu respectă tabuurile: pe de o parte, aplică sistemului comunist diferitele definiții ale „crimei împotriva umanității", pe de alta, extinde vinovăția morală și asupra celor care din Occident au susținut și glorificat acest regim de esență criminală.

Dacă Furet nu putea fi pus în discuție din pricina reputației sale, faptul de a vedea ivindu-se o nouă generație de istorici dând dovadă de aceeași insolență a adevărului a părut atât de intolerabil stângii franceze încât, din lumea ideilor discuția a trecut în cea politică. Somat, în numele acestei *Cărți negre*, de opoziția parlamentară să explice de ce are în guvernul său miniștri comuniști, prim-ministrul socialist, Jospin, a avut o replică a cărei pată ar trebui să rămână indelebilă în analele politice: a spus că e „mândru" de această participare comunistă la guvernul său. Scandalul nu s-a încheiat însă cu această gafă parlamentară, zi de zi, spiritele continuă a se înfrunta în mass-media.

Întru ce-l poate interesa o atare învolburare pe cititorul român? Mai întâi pentru că în capitolul consacrat Europei de Centru și de Sud-Est de către cehul Bartošek, România nu e prezentată decât în trecere cu închisoarea de la Sighet și mai îndelung cu fenomenul Piteşti, reproducându-se în chenar o pagină din studiul lui Virgil Ierunca, publicat în traducere franceză de Editura Michalon tocmai cu o prefață de Furet. Nimic despre rezistența în munți, de pildă. De ce? Pur și simplu din lipsă de documente în limbi străine. Nu cu broșuri de propagandă, nu cu „imaginea"

propulsată de un minister, ci pur şi simplu cu documente şi studii istorice asupra formelor pe care le-a luat comunismul la noi ar trebui să inundăm piaţa străină. Până în momentul când vom începe să le vorbim cu adevărat noi despre noi înşine străinilor, ni se va putea mereu imputa această tăcere. Principalul argument al celor care atacă sau minimalizează *Cartea neagră* e simplu: nu va fi fost chiar atât de criminal comunismul din moment ce în Estul Europei nu sunt chemaţi în faţa unui tribunal pentru crime împotriva umanităţii marii responsabili. Jean Daniel o spune cu bună-credinţă: „De-a lungul foametei organizate în Ucraina, a măcelurilor din Cambodgia, a crizei alimentare din China, să nu fi existat nişte Himmleri, nişte Eichmanni, niscaiva Klaus Barbie, ci doar un mizerabil Ceauşescu şi un blestemat Pol Pot?"

Cei de rea-credinţă, universitari şi cercetători foşti de stânga, actuali de stânga, viitori de stânga, se servesc ca de un argument decisiv de faptul că România şi-a păstrat, prin alegeri libere, şase ani la putere un preşedinte comunist, iar în Polonia, Ungaria, Bulgaria, comuniştii au revenit la un moment sau altul, fie şi sub forma lor autentic reformistă.

Ce e de răspuns la întrebarea-cheie asupra absenţei în Est a oricărui proiect de proces al crimelor comuniste? Cred că înainte de a putea reproşa Occidentului orbirea sa, ar fi bine să reflectăm puţin şi asupra daltonismului nostru naţional.

1998

Reabilitare?

Din cartea Doinei Jela *Această dragoste care ne leagă*, în curs de apariție la Humanitas, şi anume din manuscrisul pe care autoarea a avut bunăvoința de a mi-l trimite înainte de publicare, am aflat o veste pentru mine incredibilă. Mama mea, Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, căreia îi este consacrată această lucrare, arestată în 1958 la şaptezeci de ani, condamnată în 1959 la optsprezece ani pentru „discuții duşmănoase" şi moartă în 1960 în închisoare fără cea mai mică îngrijire medicală, a fost „reabilitată" la 23 iunie 1997, în cursul unui recurs în anulare.

Vestea mi se pare uluitoare: nu numai că n-am cerut o astfel de reabilitare, dar nici măcar n-am fost anunțată. Procedura cere să fie înştiințați foştii inculpați, iar dacă – cei mai mulți – au murit, li se trimite anunțul la domiciliu, ce importanță are dacă sunt decedați sau nu? În cazul când fostul condamnat s-a „mutat" în lumea de dincolo, avizul se afişează pur şi simplu pe uşă. În ceea ce mă priveşte, mi se pare totuşi ciudat ca nimeni de la Curtea Supremă, de la Consiliul Avocaților, de la Securitate să nu fi ştiut că stau la Paris şi să nu se fi gândit a-mi cere adresa la editura unde am publicat din 1990 încoace mai multe cărți. Presupun că astfel ştirea mi-ar fi parvenit mai

sigur decât afişând o înştiinţare pe uşa apartamentului redobândit acum de mine prin lege, dar al cărui stăruitor şi revoltător chiriaş ar fi făcut parte, după cât se spune, din Tribunalul Militar ce mi-a condamnat mama. După sentinţă s-ar fi instalat în apartamentul celei de care se dezbărase. Numai el ar fi avut deci dreptul să afle că a condamnat-o pe nedrept, că victima sa fusese, de fapt, inocentă, ceea ce probabil că ştia el şi fără „aviz".

Vestea mai este şi... tardivă. Deoarece aflând din timp, aş fi refuzat această reabilitare. Ştiind prea bine că mama mi-ar fi aprobat hotărârea. Reacţia ei nu e nevoie să mi-o imaginez, e cuprinsă şi în sfatul dat unei codeţinute, mult mai tânără, o fiinţă de o uimitoare curăţenie sufletească, Varvara Florea, a cărei mărturie va apărea tot în cartea Doinei Jela: „Să nu ceri nimic când ieşi şi, dacă se dă, să refuzi orice recompensă. [...] Pot să-ţi deie ei cât ţi-ar da, nu merită. *Pentru chinurile astea nu merită.*"

„Chinurile" nu trebuie reduse doar la ceea ce se întâmpla atunci în închisorile din România, ci şi la şantajul exercitat asupra ei: să mă îndemne a deveni agenta regimului contra îngrijirii medicale. Cum a refuzat cu indignare, şantajul a fost pus în aplicare: chiar şi după ce s-a trezit la morgă urlând printre cadavre şi a fost dusă la spitalul închisorii, n-a primit nici un medicament. Este – şi nu numai după părerea mea – un asasinat comis în condiţii de aparentă legalitate.

Cu aceasta, trecem de la particular la general. Deoarece presupun că cei care m-au ascultat sau citit, fie şi în trecere, ştiu că nu prea am obiceiul să dau cuvântul

persoanei întâi, oricât de rănită, îndurerată sau indignată ar fi ea.

Exemplul de mai sus confirmă însă regula. Pe care, până acum, par a fi înțeles-o doar cehii care au declarat *ilegală* jurisprudența comunistă de la instaurarea regimului încoace și în felul acesta au anulat *toate* sentințele date în procesele politice. Nu de la caz la caz și de la cerere la cerere. Chiar cu bune intenții, chiar reclamate pe drept de familii, astfel de reabilitări particulare, pe loturi sau indivizi mai servesc și la distrugerea dosarelor penale, lipsind de arhive istoria viitoare (cea prezentă tot nu dispune de ele)!

Or, tocmai acest regim comunist trebuie învinovățit, iar nu victimele sale dezvinovățite. A proceda ca acum înseamnă doar a recunoaște drept legal sistemul juridic comunist. De fapt, aceste procese izolate de reabilitare înlocuiesc și desfid marele, singurul proces care își așteaptă mai departe ceasul (și orice spirit cât de cât casandric poate presupune că nici nu va suna): procesul comunismului.

Real sau numai simbolic este singurul care, prin câteva exemple alese cu obiectivitate, ar oferi societății piatra ei de temelie: certitudinea că răul va fi pedepsit și binele recunoscut. Fără de care orice torționar, avându-și, printr-o întâmplare sau alta, victima la îndemână, o poate căsăpi, orice criminal, dându-și seama că ești condamnat inevitabil pentru o singură crimă, dar de la zece mii încolo domnești în tihnă asupra unui partid sau unei țări, își poate ideologiza asasinatele. Lipsa oricărui reper riscă să ia proporțiile unui cataclism social.

Nu de semne ducem lipsă. Cum s-ar explica altfel că în noaptea de Crăciun, la Patriarhie, unde slujea însuși

Teoctist, în prezența Regelui Mihai și a Președintelui Constantinescu, deci într-un cadru solemn și cât se poate de oficial, niște măicuțe, unele foarte bătrâne, îndrăznind să protesteze împotriva menținerii în fruntea Bisericii a ultimului om gudurându-se cu laude pe lângă Ceaușescu după represiunea de la Timișoara, au fost bătute violent de niște gealați (ai poliției de Stat, ai Patriarhiei?) care au dat năvală în biserică, fără să se înregistreze în toată asistența vreun protest. Un fapt, deloc divers, aducând dimpotrivă o adiere de mineriadă, imediat comentat de mass-media din Apus.

Într-un registru desigur mai puțin grav (dar toate se țin), cum să propui modele de demnitate tinerilor scriitori, când ei văd felul în care criticii (cu rare excepții, cea mai notorie fiind Gheorghe Grigurcu) pun pe același plan al elogiului pe scriitorii care au rezistat (uneori chiar au murit de pe urma celor suferite în închisoare, ca Vasile Voiculescu) cu cei care au servit, cu mai multă sau mai puțină veselie, cu sau fără circumstanțe atenuante, stricta propagandă a regimului? În ultima vreme s-ar zice chiar că omagiul se îndreaptă mai curând spre aceștia din urmă.

O apă și un pământ? Adică noroi.

Iată de ce refuz reabilitarea mamei până ce o astfel de măsură va privi pe *toți* deținuții politici din fostele închisori comuniste. Fără excepție.

Restituiri

Răspunzând în *22* (nr. 3/98) la o întrebare asupra recentei şi excepţionalei sale cărţi *Anatomia mistificării. Procesul Noica–Pillat*, apărută la Humanitas, Stelian Tănase afirma, printre altele: „Genul *non-fiction* este în mare deficit în România. Normal ar fi să recuperăm acest spaţiu. Asta explică într-un fel deprecierea romanului după '89 care mie mi se pare naturală." Există într-adevăr un fel de încăpăţânare dogmatico-livrescă acordând doar ficţiunii dreptul de a pătrunde în citadela literaturii. Ducând până la ultimele consecinţe acest apriorism, politicul este evacuat aproape total – nu aduce cu el o încărcătură inadmisibilă de real? Unui simplu străinut i se permite a fi analizat şi descris de-a lungul mai multor pagini din moment ce aparţine unui personaj fictiv, pe când durerea, schingiuirea, atrocitatea se văd excluse atunci când au fost suferite de un personaj în carne şi oase. O astfel de părere, rezumată aici oarecum caricatural, nu este mai puţin curentă în breasla literatorilor dispuşi doar la ananghie să facă, pentru mărturiile apărute în număr destul de mare după '89, câte o rară excepţie (Cine ar îndrăzni de pildă să susţină că *Jurnalul fericirii* al lui Steinhardt nu aparţine literaturii?)

Ceea ce e un drept din când în când admis martorului direct n-a fost până acum concedat scriitorului exterior

dramei ce urmează a fi reconstituită. Poate pentru că au fost şi rarisime cazurile în care un scriitor să se fi lăsat ispitit de un astfel de demers, în sine epuizant şi conţinând în plus şi riscul evocat mai sus: a-l situa în afara literaturii. Nu ştim să-l fi înfrânt decât Doina Jela, autoarea reconstituirii procesului de la Canal[1] şi, în curs de apariţie, a unui volum privind procesul mamei mele, Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, despre care, din păcate, o minimă decenţă mă va obliga să nu scriu, deşi – sau tocmai fiindcă – îl găsesc exemplar. Şi acum, Stelian Tănase. Amândoi deschid o cale nouă în literatura noastră pe care am vrea să sperăm că vor fi urmaţi: aceea a romanului ne-ficţional. Demersul le este diferit, participativ la Doina Jela, de scriitură albă la Stelian Tănase, rezultatul dovedindu-se însă acelaşi: adevărul asupra unei epoci, unui moment, unui personaj reconstruit prin adunarea tuturor dovezilor încă la îndemână. Pe scheletul falsificat al arhivelor oficiale este astfel recompus trupul cu ţesutul, muşchii, nervii: fiinţa în toată concreteţea ei.

Prin rigoare şi îndelungată trudă de scriitor şi politolog, Stelian Tănase a alăturat pieselor oficiale din arhive, documente grăitoare: interviuri cu cei încă în viaţă, cu prietenii şi rudele lor, episoade din cărţile martorilor, jurnale intime, ca acela al lui Alice Voinescu (apărut zilele trecute la Editura Albatros), fragmente din ziarele epocii etc. El a reuşit să instaleze în contextul ei politic, dar şi istoric operaţia de lichidare a ultimelor elite intelectuale desfăşurată

1. *Cazul Nichita Dumitru...*, Humanitas, Bucureşti, 1996.

cu scop precis şi strategie sălbatică din 1958 până prin 1960 şi ceva.

Anatomia mistificării ar merita să figureze în manualele şcolare. În aşteptarea acestui atât de puţin previzibil eveniment, cartea trebuie neapărat citită. Nu doar pentru că ne redă, cu o inegalabilă autenticitate, o fâşie determinantă de trecut, nu numai fiindcă se aşază ca o piatră (fireşte, de hotar) în calea publicării arhivelor, aşa cum s-a produs până acum, cu documentele necomentate vehiculând teza puterii comuniste, dar şi în măsura în care multe din păcatele şi metehnele vieţii noastre publice de azi se datorează distrugerii sistematizate a ultimelor elite româneşti[1]. Cei 23 din lotul Noica–Pillat sau din procesele publice Miliţa Petraşcu şi Mihail Andricu erau printre ultimii care păstraseră din epoca interbelică un anumit fel de a fi şi de a se purta. Condamnarea lor, cu pretexte ubueşti, era şi un semnal pentru ceilalţi, deja traumatizaţi de ne-intervenţia Occidentului în revoluţia maghiară. Disidenţa avea să se manifeste doar individual (singura excepţie fiind mişcarea Goma) şi prea tardiv. Rămasă fără modele, societatea civilă, deja decimată prin valurile de teroare din 1949 şi 1952, avea să se destrame de-a binelea. Originea tarelor de azi o aflăm în aceste urme de ieri.

Şi aceia care socoteau a cunoaşte bine acest ultim mare val al persecuţiei (mă număram printre ei) vor avea surprize descoperind, de pildă, că versiunea unanim admisă a sinuciderii lui Mihai Rădulescu în închisoare e pusă în discuţie nu numai de fratele lui sau că un om de carte

1. Asupra acestei reactualizări va insista şi Gabriel Liiceanu, la lansarea cărţii (*cf. 22*/3–1998).

ca Petru Manoliu avea să se rânduiască printre acuzatorii lui Noica. Iar lungul interviu luat lui Pavel Țugui ne îngăduie să urcăm în ierarhia responsabilităților până la Leonte Răutu (decorat după proces) și Gheorghiu-Dej.

Mai paradoxal, Noica însuși este apărat în această carte de mărturia pe care o dădea despre el însuși în *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*. Îl aflăm acolo rugându-se pentru mântuirea gâdelui, și nu a victimei, sau studiindu-l în celulă cu hărnicie și ditirambi pe... Marx. În cartea lui Stelian Tănase îl găsim din mărturiile codeținuților în cu totul altă postură: ferm și inflexibil la proces, măcinat doar de o singură vinovăție, aceea de a fi antrenat din vina lui (ca în cazul lui Mihai Rădulescu, ale cărui scrisori a refuzat fie să le distrugă, fie să i le restituie), sau fără de vină, pe atâți prieteni în închisoare. Nesupus propriilor sofisme, Noica își redobândește aici o statură purificată de compromisuri: cea de la proces.

Am spus că Stelian Tănase, în scurtele sale comentarii, se ferește de o implicare directă. Lipsa de epitete, neadjectivarea nu sunt însă semnele unei neutralități între bine și rău (binele stând la temelia întregii construcții), iar stilistic reprezintă o capcană. Deoarece autorul și-a pus cunoscutul său talent de romancier nu în stil, ci în alcătuirea acestui puzzle de adevăruri care, chiar atunci când se suprapun, nu par repetitive, într-atât de strânsă și severă se dovedește arhitectura cărții.

Cele douăzeci și trei de personaje ale acestui tragic episod și-au găsit în sfârșit autorul. Dată fiind anvergura lor și atrocitatea celor suferite de ele, ar fi fost o injustiție ca fila aceasta din destul de recenta noastră istorie să nu fie citită corect. Stelian Tănase a îndreptat-o.

Nu e momentul?

O fericită acumulare de jurnale, mărturii, studii, apărute la sfârşitul anului trecut înseamnă o preţioasă materie primă pentru reconstituirea trecutului. Desigur, din 1990 încoace, nu e prima oară când asistăm la astfel de evenimente editoriale. Până acum erau mai ales memorii din închisoare sau procese. De data aceasta numai două dintre cărţile recente aparţin acestui domeniu: studiul lui Stelian Tănase (procesul Noica–Pillat) şi primul manuscris al lui Belu Zilber asupra procesului Pătrăşcanu ce-i fusese furat de Securitate în 1970 şi n-a fost redat familiei decât după moartea sa. Belu Zilber recompusese o parte din text, apărut după 1990 sub pseudonimul său interbelic (Şerbulescu). Humanitas are dreptate să publice acum documentul integral[1] deoarece autorul ne redă aici o versiune mai amănunţită a desfăşurării anchetei în procesul Pătrăşcanu pe care nu mai avusese forţa sau curajul autocritic s-o reanalizeze în detaliu, date fiind şi oboseala, descurajarea, conştiinţa vinovată a rolului pe care-l jucase în scenariul învinuirii fostului său mare prieten. Document

1. *Actor în procesul Pătrăşcanu*, Humanitas, Bucureşti, 1997.

de neînlocuit şi pentru o figură posibilă a unui Rubaciov[1] român.

Ne oprim însă azi la alte priviri, cele de dincolo de zăbrele, spre a reconstitui cotidianul coşmarului comunist. *Telejurnalul de noapte* al Doinei Jela[2] ne redă cu intensitate, din 1979 până în 1989, un trecut mai apropiat. În schimb, atât *Jurnalul* postum al Alicei Voinescu[3], cât şi – aş spune, mai ales – acela al lui Pericle Martinescu îngăduie retrăirea etapă cu etapă a instalării comunismului, cu metodele şi agenţii activi sau figuranţii lui. Persecuţiile de zi cu zi, cenzura de clipă cu clipă, militanţii nocivi şi rudimentari ca Vitner sau tot atât de nocivi însă inteligenţi ca Paul Georgescu şi Tertulian, ca să nu mai pomenim de marile figuri ale răului precum, la un grad superior, Leonte Răutu, întreagă această radicală schimbare de decor şi actori devine vizibilă la scenă deschisă. Datorită nu doar talentului şi culturii lui Pericle Martinescu, dar şi profundei sale familiarităţi cu lumea intelectuală şi artistică, suntem invitaţi să retrăim fără patos, dar cu înfiorare genocidul cultural pe care comuniştii l-au pus la cale. E cu atât mai important să-l surprindem de la primele sale măsuri, cu cât lunga domnie a lui Ceauşescu tinde să înlocuiască, în mintea contemporanilor, faza dintâi a comunizării: rusificarea forţată, de-a lungul căreia cultul nu doar al lui Stalin, ci şi a tot ceea ce venea din Rusia sfida orice concurenţă. Trebuie să insistăm asupra faptului că am fost mai întâi *colonizaţi* şi, doar după

1. Personajul central din *Zero şi infinitul* de Arthur Koestler.
2. Editura Polirom, Iaşi, 1997.
3. Editura Albatros, Bucureşti, 1997.

ce teroarea redusese la inerție societatea civilă, lăsați pe seama inițiativelor locale. Minuțioasa restituire a persecuției din această primă perioadă (1948–1954) face din jurnalul lui Pericle Martinescu corespondentul a ceea ce a reprezentat pentru cei mai mulți comentatori jurnalul lui Mihail Sebastian. Nădăjduim să fie primit cu același interes pasionat ce l-ar îndemna poate pe autor să ne restituie integral aceste însemnări de sertar și de curaj.

În același timp, am citit în *22* (nr. 6) o pagină din *Jurnalul infidel* al lui Bujor Nedelcovici. A asistat la o ședință de la Centrul Cultural Român din Paris la care participau scriitori veniți special din țară pentru a comemora centenarul lui Tudor Vianu. În corul omagial și fără a nega justificarea elogiului pe plan profesional, Bujor Nedelcovici a îndrăznit să remarce că dacă esteticianul sărbătorit post-mortem rezistă prin cărțile publicate înainte de comunism, din strictul punct de vedere al oportunismului și carierei, lucrurile se vădesc mai puțin impecabile. Și mi-am amintit cum tot aici la Paris, Tudor Vianu a semnat și publicat prin 1960 în cadrul UNESCO-ului un opuscul în limba franceză și intitulat *Permanences de la littérature roumaine*. Francezii erau invitați să ia contact cu o literatură dominată de A. Toma și din care lipseau, printre atâția: Iorga, Hasdeu, Maiorescu, Mateiu Caragiale, Ion Barbu, Vasile Voiculescu, Hortensia Papadat-Bengescu și mai toți scriitorii de valoare pentru a face loc proletcultiștilor zilei în frunte cu Mihai Gafița și Boris Buzilă. Bujor Nedelcovici nu se referea exact la acest episod, ci-și punea doar întrebări asupra deosebirii dintre om și operă. Răspunsul prompt dat de bunii noștri scriitori

veniți din România – dar și de unii din Paris – e exemplar nu doar pentru limbajul, ci și pentru gândirea de lemn: NU E MOMENTUL. Să lăsăm judecata pe seama generațiilor viitoare. De ce datoria de a face ordine în arhivele literaturii române le-ar reveni lor mai curând decât nouă?

E momentul de a pune în chestiune întreaga operă literară și științifică a lui Mircea Eliade întinzându-se pe vreo șaizeci de ani – și cam tot atâtea scrieri – din pricina a vreo zece sau douăzeci de articole publicate de-a lungul unui an sau doi.

Nu e însă momentul de a ne ocupa de cei care au făcut propaganda regimului comunist în timp ce închisorile țării gemeau de nevinovați, iar cultura românească era decapitată?

E momentul să-l acuzăm pe Cioran de genocid moral fiindcă în bine-cunoscutele sale elanuri excesive de negare, alături de Dumnezeu, de sfinți, ca să nu mai pomenim de propria-i țară, a avut și nihilisme fasciste, pe care le-a regretat ulterior.

Nu e însă momentul să analizăm, cu decență, nuanțe și durere – fără a le nega „opera" – și pe oportuniștii de vază? De la Tudor Vianu, ni se replică insistent, au învățat tinerii ce este estetica. Dar, în același timp, au mai învățat și cum poți practica duplicitatea și ignora etica. De fapt, nu cu profesorul nostru mă războiesc eu acum – l-am admirat ca toți studenții săi –, ci cu cei care cred că-i rămân fideli potemkinizându-i existența și camuflând crizele de conștiință pe care îl jignim crezând că le-a evitat.

Cărțile acestea de pe masa mea de lucru vin să-mi aducă aminte ceva pe care mi se pare că l-am știut dintotdeauna și fără ajutorul nici unei catedre: pentru responsabilitate și adevăr este mereu momentul...

Christinel Eliade

Există şocuri şi stări sufleteşti cărora, dacă nu le aşterni imediat pe hârtie, rişti să le risipeşti impactul şi să-ţi rămână apoi numai forma lor goală, la limită, convenţională.

Aşa mi s-a întâmplat cu vestea morţii soţiei lui Mircea Eliade, Christinel. Ştiam că pentru ea însemna mai de mult calea dorită, cea bună, singura pentru a întâlni pe cel care „plecase" (nu spunea niciodată „murise") înaintea ei, că între această perspectivă pentru ea binecuvântată (credea în viaţa de apoi) şi imposibilitatea de a-şi mai părăsi patul de suferinţă (îşi rupsese colul femural) ar fi ales sigur moartea. Totuşi vestea că se sfârşise m-a paralizat. Mai dispărea încă o fâşie de trecut, o imagine mai luminoasă din ceaţa exilului. Desigur, săgeata intelectuală ne ducea direct spre Mircea Eliade, cea afectivă trecea însă prin amândoi, cuplu exemplar, vase comunicante surâzătoare, uşă şi inimă deschise în acelaşi ritm şi cu aceeaşi omenie.

Generozitatea lor ar fi meritat să devină paradigmatică de nu ar fi avut şi calitatea cumulativă: discreţia absolută. Şi cum la moartea ei nu s-a manifestat nici unul dintre beneficiarii – numeroşi – ai mărinimiei celor doi, nici unul să mulţumească, mărturisească, plângă pe binefăcătoarea

lui, țin să pun eu pe hârtie acest omagiu, tocmai pentru că nu m-am aflat vreodată în situația de a le cere ceva.

Nu era de altminteri nevoie să le ceri. Un exemplu, deoarece n-am de gând să stabilesc liste cu operele lor de caritate. Un tânăr mai mult sau mai puțin indianist, fugit din România în speranța de a ajunge până pe malul Gangelui, vine la „maestru", căruia îi comunică acest vis irealizabil. Imediat Mircea Eliade – care avusese la Paris destul timp să fie el însuşi sărac – se interesează de prețul biletului de avion dus-întors şi i-l oferă. N-ar fi ştiut nimeni nimic dacă discipolul n-ar fi prins gust de locurile lui sfinte şi, întârziindu-şi întoarcerea ce-i fusese asigurată pe alte căi, nu i-ar fi trimis înapoi lui Mircea Eliade costul biletului retur. Eram la ei acasă în seara zilei când primiseră plicul şi prima lor reacție a fost: „Printre nou-veniți dați suma asta celui care găsiți voi că are cel mai mult nevoie. Fără a spune că e de la noi." Am dat-o, dar am spus de unde provine. Fără consecințe, fiindcă insul a primit banii, dar n-a găsit de cuviință să le dea un telefon de mulțumiri sau să le scrie două-trei rânduri. De-ale României valuri, cu care Mircea şi Christinel erau obişnuiți şi care nu-i împiedicau să continue.

După „plecarea" lui Mircea, Christinel, de cum sosea la Paris (îşi păstrase apartamentul din place Charles Dullin – pe imobil este şi placa indicând că acolo a trăit şi scris o vreme Mircea Eliade), ne întreba dacă vreunul dintre cunoscuții debarcați din România se afla la mare ananghie. Cei astfel ajutați aveau în comun o singură trăsătură: ingratitudinea. Ceea ce n-o descuraja, cum nu-l descurajase pe Mircea. Când în urma operației n-a mai putut

umbla, ţintuită fiind nu doar în casă, ci şi în pat, dărnicia ei a mers până la inconştienţă: a fost pare-se înconjurată de atâţia compatrioţi escroci, încât risca să rămână pur şi simplu fără bani.

La spital n-a vrut să stea. A fost adus patul de spital în casa de la Chicago pe care refuza s-o părăsească deoarece mai trecea prin încăperi umbra omului iubit. I se respectaseră capriciile de femeie frumoasă (avea o alură de vedetă de la Hollywood), i se respectau acum cele de femeie bătrână, singură şi bolnavă: refuza recuperarea de după operaţie (de unde imobilizarea la pat) şi continua, în ciuda tuturor interdicţiilor medicale, să fumeze tot timpul. Surzise aproape total (prin telefon nu ne mai puteam înţelege cu ea), avea dureri mari, se ruga mereu să moară. Şi a murit regeşte: în somn. Urna ei e acum alături de a lui Mircea în acelaşi cimitir din Chicago.

Ne rămân nouă, cei câţiva supravieţuitori, imaginile celor doi indisolubil legate. Când veneam cu Virgil Ierunca în ziua sosirii lor în apartamentul din Place Charles Dullin, întâlnirea, ce avea să ţină până la ore tardive, începea cu mereu repetata întrebare rostită şi ritual, şi ironic de Mircea: „Ce mai e nou la Bucureşti?" Pătrundeam de fiecare dată într-o atmosferă de armonie, creată din profunda conivenţă dintre ei doi. O frază rostită de unul putea lesne fi continuată de celălalt, în ciuda deosebirilor dintre ei. Christinel nici nu s-ar fi gândit să se compare cu gânditorul pe care-l lăsa să se arunce singur în discuţii, teorii, fervori şi – mult mai rar – negaţii. Îl însoţea totuşi în secret şi niciodată o remarcă a ei nu cobora nivelul unei discuţii. Era din categoria „însoţitoarelor de zei",

împărtăşind această vocaţie şi cu sora ei, Lisette, căsătorită cu Ionel Perlea.

Era de altminteri ceva domnesc în alura ei. A trebuit să aşteptăm trecerea prin Paris a lui Petru Comarnescu la un cenaclu al lui Leonid M. Arcade pentru a afla, spre enervarea lui Mircea Eliade, că, fiind din familia Şendrea, Christinel cobora din Ştefan cel Mare. Iritările lui Mircea Eliade erau pe cât de rare pe atât de cumplite. Nu şi-a iertat multă vreme felul în care l-a repezit pe euforicul Comarnescu, care, în optimismul lui metodic, nici n-a înregistrat incidentul.

Christinel n-a mai fost pe deplin Christinel de la „plecarea" lui Mircea. Ultimii ani i-au fost, în plus, întunecaţi de atacurile calomnioase transformate în adevărate campanii împotriva lui Mircea Eliade. Nu le înţelegea sensul, nu le dibuia scopul. Mircea pe care-l cunoscuse ea, de-a lungul unei vieţi, primitor al tuturor părerilor, fiinţelor şi religiilor, fără vreo discriminare de valoare între ele, înconjurat de oameni de toate culorile, părerile şi credinţele, Mircea mărinimos, deschis, binevoitor şi în operă, şi în viaţă putea fi acoperit de insulte pentru câteva articole de tinereţe (în existenţa cărora de altfel ea nici nu credea, luându-le drept invenţii)? Era imposibil să-i explici ceea ce nu erai în stare să-ţi explici prea bine nici ţie însuţi.

S-a împlinit o soartă şi a mai dispărut un reper. Odată cu Christinel, Mircea Eliade n-a mai „plecat", ci a dobândit libertatea de a muri cu totul. Cenuşa lor s-a răspândit peste existenţa mai multora dintre noi.

Un premiu inadecvat

O carte a dominat până la exclusivitate anul editorial şi politic în Franța, *Cartea neagră a comunismului*. Şi ca discuții pasionate în jurul ei, şi ca tiraj. Singurii care n-au părut a fi înregistrat această evidență au fost membrii juriului parizian care a decernat recent premiul „Cărții politice a anului" lui Régis Debray pentru *Par amour de l'art* cu subtitlul *Une éducation intellectuelle* (Gallimard).

Spre a înțelege de ce acest premiu e mai mult decât discutabil (oglindind de fapt deriva conformistă spre stânga nu doar a unei bune părți a intelectualității franceze, dar şi a mass-mediei) e bine să amintim care au fost rezultatele „educației intelectuale" de care s-a bucurat la École Normale Supérieure acest eseist şi scriitor, printre cei mai desăvârşiți mânuitori ai limbii franceze din clipa de față. Cartea sa este, prin stil şi formulă, o continuă încântare artistică, dar în orice caz nu un model politic de urmat.

Volumul se deschide cu omagiul adus profesorilor de liceu care l-au crescut în cultul rațiunii. Ceea ce nu pare a admite nici azi Régis Debray este că, aşa cum somnul rațiunii naşte monştri, tot astfel excesul ei, veghea ei dominatoare produc forme asemănătoare de alienare.

Recunoaşte totuşi că la École Normale Supérieure nu puteai studia şi fi acceptat plenar dacă nu enunţai: „sunt marxist, deci exist". Sunt anii în care maestrul întru marxism era Althusser, idolatrizat de studenţii lui *şi* pentru a le fi îngăduit odată cu „la coupure épistémologique" între operele de tinereţe ale lui Marx şi cele de maturitate să opteze pentru un Marx dezbărat de marxismul vulgar rezervat militanţilor de rând. Când în Mai '68 se ridicau prin preajma Sorbonei atât de visatele „baricade", Althusser, înspăimântat de consecinţele învăţământului său, se refugiază undeva la ţară sau printr-o clinică, să-şi îngrijească depresia. Mai târziu, într-un acces de demenţă, îşi va ucide soţia, va fi internat la nebuni, scăpând astfel de tribunale şi, spre sfârşitul vieţii, îşi va scrie o autobiografie umilă şi autoacuzatoare în care, printre altele, va pretinde că nici *Capitalul* nu l-a citit până la capăt.

Régis Debray, strălucitul său student, rupsese însă mai dinainte cu ceea ce găsea a fi principala meteahnă a intelectualului: „a preconiza revoluţia fără a pune mâna pe arme". Este singurul care a luat drumul Americii Latine spre a lupta în gherilă alături de Che Guevara. Prins, e condamnat şi nu-l salvează din temniţele de dincolo de ocean decât foarte înalte presiuni ale guvernului francez. (Într-o paranteză trebuie precizat că acest guvern era de dreapta...)

Să recunoaştem însă că niciodată Régis Debray nu s-a plâns, nici nu s-a prezentat ca o victimă pedepsită din greşeală, după cum nici n-a contribuit prea intens la mitul „Che" pe care-l văzuse prea de-aproape executând cu mâna lui, nu fără o declarată cruzime, pe soldaţii ce i se păreau nedisciplinaţi.

Régis Debray se întoarce deci într-un Paris de după '68 unde foştii revoluţionari de pe retorizantele baricade pariziene, decepţionaţi de inutila lor revoltă, se întâlnesc fulgerător cu adevărul Gulagului prin Soljeniţîn şi sub denumirea de „noi filozofi" mătură scena pariziană de marxism. Or, Régis Debray, în ciuda faptului că-şi pune întrebările esenţiale – cum ar fi „cât valorează oare o gândire care capătă riduri odată cu circumstanţiale?" –, continuă să acorde unui socialism cu chip francez o şansă. Devine unul dintre consilierii lui Mitterrand în 1981, iar portretul pe care i l-a făcut într-un volum anterior (*Loués soient nos seigneurs*) este printre cele mai strălucite execuţii capitale, de parcă Mitterrand ar fi fost un Ludovic al XIV-lea inspirând pe un Cardinal de Retz modern.

Renunţând deci aparent şi la această iluzie, Régis Debray, în actualul volum, ne anunţă sfârşitul castei intelectuale ale cărei mari greşeli şi conformisme le desprinde de pe un fel de „hartă a ferocităţii" spre a ne convinge că „trebuie să ştii a încheia un secol aşa cum pui capăt unei greve". Şi că deci „eşti obligat să renunţi la fantasma marii Teorii Finale".

În locul „intelectualului" petiţionar şi ideologizat, el plasează artistul intitulându-şi, cum am văzut, cartea *Par amour de l'art* şi consacrând lui Gracq ultimul capitol, un adevărat „exerciţiu de admiraţie", cum ar fi spus Cioran. Pe această „hartă neagră", Régis Debray are onestitatea de a se regăsi şi pe sine. Irascibil şi de data aceasta, îşi face toate reproşurile de pe pământ în afara celui cu adevărat esenţial. E supărat pe intelectuali că nu-şi fac niciodată autocritica şi nu pronunţă *mea culpa*, când el

este primul care, în ciuda unui cert masochism, nu şi-a terminat ceea ce francezii numesc *le travail de deuil*, adică nu s-a curăţat de toată zgura şi de toate erorile acumulate de-a lungul experienţei sale ideologice. Acel simplu şi eliberator „am greşit", deşi conţinut în aproape tot ce-a scris, nu este niciodată rostit. Pretinde că – îl citãm – „am dat socoteală etapă cu etapă şi a fost zadarnic, presa a continuat să-şi bată joc de metamorfoza guevaristului în gaullist". Total n-a dat socoteală nici faţă de sine însuşi, ceea ce, vădit, îl macină.

Nu ştim dacă unele comentarii negative din anumite ziare (extrem de rare, totuşi, dacă nu chiar inexistente în timpul din urmă) sunt exagerate sau nu, însă el face totul pentru a suscita noi nedumeriri. Ca aceea pe care ne-a provocat-o la ceremonia transferării rămăşiţelor pământeşti ale lui Malraux la Panthéon, prezenţa unui Régis Debray transformat în corespondent al ziarului... *L'Humanité*.

Eseurile grupate în *Par amour de l'art* meritau toate premiile Parisului, se putea chiar inventa pentru el un fel de premiu de excelenţă pentru limba franceză (este, repetăm, unul dintre cei mai buni scriitori ai clipei de faţă), nu însă acela al cărţii politice, când în faţă aşteaptă cartea cu victimele acestei sinistre aventuri ideologice, între optzeci şi cinci şi o sută de milioane.

Nici Régis Debray, nici intelectualitatea franceză pe care o neagă fratricid nu par pregătiţi să-şi încheie cum ar trebui secolul sinistrei lor utopii.

Un cineast-scriitor: Mircea Daneliuc

Cei care ar resimți paradoxal un fel de nostalgie a cenzurii – ei există – dispun acum de unul dintre cele mai bune remedii spre a curma această pulsiune vinovată: n-au decât să citească *Pisica ruptă* a lui Mircea Daneliuc, apărută la Editura Univers. Nu numai că alături de cineastul pe care-l cunosc vor descoperi un scriitor autentic, dar vor putea măsura, pagină de pagină, consecințele „vizionărilor" de partid, ce ne-au costat absența noastră de pe scena internațională. Filmul nelovindu-se de turnul Babel al limbilor ne-ar fi putut, după al Doilea Război, înlesni pătrunderea în universalul la care tânjim obsesional, obținută grație ecranului, de țări și mai mici decât noi. Când se vor face socotelile – dacă se vor face cândva – se va vedea că răspunderea îndrumătorilor de partid e și mai mare în acest caz: au ucis filmul românesc.

În așteptare, romanul non-ficțional al lui Mircea Daneliuc merită, printre altele, și rangul de mărturie a epocii, fără a-l abandona pe acela de operă literară. Face parte probabil și din natura noastră provincială mania de a nu acorda statutul literar decât ficțiunii pure tocmai când,

după '89, nu atât ficțiunea cât memoriile au dat impresia că s-a deschis spre contemporaneitate cultura noastră. Printre aceste memorii și jurnale am putut dibui și un nou gen: romanul non-ficțional ilustrat nu doar de Doina Jela și Stelian Tănase, cu reconstituirea exemplară a unora dintre procesele epocii comuniste, dar și, trecut aproape neobservat, de Dumitru Nicodim cu un roman biografic, *Casa lui David*. Normal ar fi fost să rețină atenția prin introducerea unui nou tip literar al țăranului român. Nu e vorba doar de un documentar asupra colectivizării, ci, pur și simplu, de o replică dată lui Moromete ce părea de nedepășit în literele noastre contemporane. Personaj violent negativ, ale cărui mânii și apucături țin de furia biblică și nu-s departe de figurile faulkneriene, David ar fi meritat un loc în galeria noastră de portrete. În plus, un stil dăltuit în piatră, dur și lipsit de catifelarea epitetelor părea și el menit să-l așeze pe Dumitru Nicodim printre scriitorii contemporani, cu semn de egalitate. Lucrurile s-au petrecut invers, cartea n-a ieșit din tăcerea urzită în jurul ei decât pentru a fi admonestat Bedros Horasangian, care o lăudase în 1996 pe drept cuvânt.

Am făcut un ocol prea lung? Îl mai prelungim o clipă: să nu se creadă că atenția acordată romanului non-ficțional provine dintr-o distanță față de cel ficțional. Se desenează chiar o nouă tendință în romanul mai tânăr, odată cu Radu Aldulescu, Petre Barbu, Daniel Bănulescu, îmbinând violența cu argoul, erotismul cu mizerabilismul și constituindu-se poate într-un curent de caricatură a caricaturii. Ca să nu mai pomenim de cei deja confirmați, unii cu strălucire, cum ar fi Mircea Cărtărescu. Cu toții

însă au intrat în peisajul literar, ce rămâne straniu interzis celorlalți.

Spre a reveni la ecran, nu au sosit la Paris, de-a lungul ultimei jumătăți de veac, multe filme româneşti care să merite acest nume. Şocurile mele văzând că poate exista şi în România aşa ceva s-au numărat pe degetele unei mâini. Fireşte, în primul rând, *Reconstituirea* lui Lucian Pintilie, urmată după '89 de *Balanța* aceluiaşi. Înainte de pragul '89, *Proba de microfon* a lui Mircea Daneliuc s-a înscris pe o traiectorie învecinată, iar după, *Starea de fapt* a lui Stere Gulea, asemenea. Nici N. Caranfil cu franco-românul său *Asphalte-Tango* nu m-a lăsat indiferentă.

Primul care-mi vorbise admirativ despre Mircea Daneliuc fusese Lucian Pintilie. Avertizată, evident că n-am ratat, la o sărmană săptămână a cinematografului românesc, unde se acumulau dovezile că România n-a ajuns încă la vârsta noului limbaj mondial, *Proba de microfon*. Entuziasmul a fost imediat. Cel mai simplu e să mă întorc spre jurnalul de atunci. Pe data de 17 februarie 1983 însemnasem bucuria acestei întâlniri în aceşti termeni: „O dublă revelație: estetică mai întâi, iată un cineast de talie internațională. Dar surprinzător este şi curajul lui. Marie-France (Ionesco), alături de care Virgil şi cu mine vedem filmul, are dreptate definindu-l drept «anti-omul de marmură». Reportera vânând imagini nu va descoperi aici adevărul ca la Wajda, ci va deveni un fel de copie a Securității şi Miliției. Iar scena finală cu ieşirea din uzină e tot un Wajda pe dos. O altă revelație: de vreo treizeci de ani tot vedem români sosiți din țară, unii chiar întorcându-se acolo. Cu ei n-am vorbit decât

limba noastră de... intelectuali. Filmul lui Daneliuc e şi descrierea crimei săvârşite împotriva limbii: nu e doar mahalagizată, ci şi lătrată, agresivă, stridentă, răstită, şi nu rostită. Strada ţipă."

După care ne-am pus pe aşteptat. Lucian Pintilie ne spusese: să vedeţi *Croaziera*, să vedeţi *Glissando*! Nici unul, nici celălalt n-au mai ajuns în mica sală de cinematograf pariziană unde se desfăşurau, an de an, săptămânile dominate de câte un Sergiu Nicolaescu. În tot acest timp, vizionările (excepţional descrise în cartea de faţă), suprimările sau adăugirile de scene pe care Mircea Daneliuc nu le-a acceptat până la „a rupe pisica", adică a-şi da înapoi carnetul de partid, curmau cariera *Croazierei* şi ţineau în loc *Glissando*. Ca să-şi menţină vie conştiinţa, dar să trăiască totuşi, Mircea Daneliuc filma pe la ţară nunţi şi botezuri. Se apucase chiar de... tricotat.

Dar pe urmă, ni se va spune, pe urmă? Când Mircea Daneliuc n-a mai cunoscut cenzura, iar ecranul, vizionările? De ce n-a luat premiu nici la Veneţia (înainte de '89), nici la Cannes (după)? Paginile în care îşi descrie „vizita" veneţiană în cursul căreia a fost nevoit să doarmă în automobil (presa a fost entuziasmată de film, nu şi juriul) sau sosirea lui de rudă săracă la festivalul de la Cannes pe drept cuvânt mustesc de umor negru, de cruntă deriziune, de furie mocnită. Nu e mai puţin adevărat că, de când există premii, nu valoarea nudă se bucură de ele, ci aceea învăluită în faldurile şi renumele filmografiei naţionale. Iar juriile sunt alcătuite din oameni care altfel reacţionează dacă imaginea se lipeşte de un nume deja cunoscut, dintr-o ţară ce şi-a impus prezenţa în

cinematografia mondială. E vina acestor jurii, dar şi a noastră care admitem o tranziţie staţionară şi numărăm printre şefii locali având şi un cuvânt „artistic" de spus şi impus pe senatori de teapa unui Colonnescu, vorba lui Mircea Daneliuc.

După ce n-am făcut decât să rezumăm prost ceea ce autorul descrie atât de inspirat, o simplă întrebare: cine va reda cinematografiei româneşti acei ani în care, în loc să facă film, Mircea Daneliuc... tricota?

Memorialist al Apocalipsului

Despre jurnalul lui Pericle Martinescu, *7 ani cât 70*, sper că s-a scris mai mult decât ceea ce a ajuns până la Paris. Dacă redeschid azi cartea e şi din impresia că se trece cu o vinovată uşurinţă asupra unui document deosebit de important.

Specia însăşi de literatură de sertar nu ne-a rezervat după '89 surprizele la care ne aşteptam. Cu câteva excepţii asupra cărora am insistat la vremea lor, jurnalul de sertar e tot atât de rar pe cât de mare a fost primejdia păstrării lui. Nu numai Gheorghe Ursu a plătit cu viaţa acest curaj, ci, ne înştiinţează autorul, şi un fruntaş social-democrat ca George Spina, arestat încă din 1949. Printre capetele de acuzare se numărau nişte poezii şi însemnări împotriva regimului. Paginile de jurnal publicate în acest volum de Pericle Martinescu sunt scrise între 1948 şi 1954 aflându-se sub acest semn al riscului pe care autorul îl asumă în cunoştinţă de cauză.

„În ceea ce mă priveşte – scria el – nu sunt decât unul din mulţii «memorialişti ai Apocalipsului» ce trăiesc şi suferă azi pe faţa pământului. [...] Îmi dau seama cât de periculoasă este această poziţie. Ea m-ar putea costa viaţa. Sunt însă pregătit să suport orice deznodământ."

De ce o atare frică asumată, de ce îngroparea caietelor de însemnări prin grădină, de ce şi pentru cine? „Ele (însemnările) sunt mărturia unui martor cinstit. Şi singura funcţie a lor n-aş vrea să fie decât aceasta: dacă peste 50 sau 100 de ani se va întâmpla să le citească cineva, să afle, în măsura în care ele l-ar putea revela, adevărul asupra epocii de azi."

Pericle Martinescu a avut şi noroc, şi nenoroc. Norocul de a trăi îndeajuns pentru a asista la decesul comunismului şi a vedea apărându-i o parte cel puţin din jurnal. La îndemâna deci a generaţiilor pe care martorul prin mărturia sa ar vrea să le ferească de comunism. Aici începe însă şi nenorocul, al lui, ca şi al nostru, al tuturor: o bună parte a celor scăpaţi din Apocalips nu vrea să ştie, se încăpăţânează de aproape un deceniu să accepte sub straturi de amnezie ceea ce s-a petrecut exact, nu distinge care sunt victimele şi unde călăii (e mai comod în ţinutul uităciunii şi al iresponsabilităţii să fim cu toţii vinovaţi sau cu toţii inocenţi – la alegere). Suntem astfel izbăviţi de truda căutării adevărului asupra faptei şi făptaşului.

Memorialiştii Apocalipsului nu sunt totdeauna bine-veniţi. Mai ales atunci când – aşa cum se întâmplă cu Pericle Martinescu – se disting şi prin epoca despre care mărturisesc. Ne-am obişnuit să aruncăm toate păcatele asupra şovinismului ceauşist. Şi e, firește, purtător prin excelenţă al păcatului. Nu e însă mai puţin adevărat că i-a fost deschisă calea de înaintaşii săi întru demonie. Aceeaşi în fond, îmbrăcată însă în straie zise internaţionaliste, de fapt ruseşti. Pe drept cuvânt insistă Pericle Martinescu asupra faptului că, indiferent de originea sa, comunismul

a devenit un instrument al imperialismului rusesc. Despre închisorile de atunci s-a scris, ca şi despre rezistenţa din munţi. În schimb nu dispunem de o adevărată analiză a modificărilor în societatea civilă.

Din acest punct de vedere, jurnalul lui Pericle Martinescu este cu totul original. Cu o minuţie care pare uneori a dilua tensiunea – de fapt o întreţine – autorul descrie, notează, se miră şi se indignează de manifestările acestei rusificări forţate; de la reforma asupra ortografiei, surprinsă în contextul ei stalinist, până la demenţa preamăririi a tot ceea ce provenea de la colonizatorul superior ca forţă, dar inferior ca nivel de civilizaţie. Cerând mulţumiri şi îngenuncheri şi obţinându-le din plin. Şi făurindu-ne şi nouă, după modelul sovietic, „omul nou" – o combinaţie inedită de denunţ cu mişelie. Deoarece faţă de alte asupriri pe care oamenii acestui pământ le cunoscuseră mai-nainte, de data asta li s-au cerut drept bir mintea şi sufletul. Fără această îngenunchere umilitoare şi sistematică nu se poate înţelege de ce o parte din populaţia ţării a primit cu oarecare speranţă aşa-zisa politică de independenţă faţă de Moscova inaugurată de Gheorghiu-Dej, care desatelliza spre a nu destaliniza, şi urmată apoi de Ceauşescu până la paranoia şi delir, reuşind până la urmă să ne deznaţionalizeze, din moment ce în mâinile lui elanul natural de independenţă devenise un circ tot atât de hidos ca acela pro-moscovit. Ori de câte ori avem de deplâns cultul lui Ceauşescu ne vedem obligaţi să ne amintim că el a fost făurit din ditirambii cu care scriitorii români îl tămâiau pe Stalin. Două-trei exemple la moartea acestuia din urmă. Pentru Sadoveanu,

„iubitul nostru Iosif Vissarionovici Stalin [...] păşeşte în istorie cu o glorie a cărei măsură n-a întrecut-o până azi nici un conducător de popoare". G. Călinescu nu se lasă mai prejos: „În I.V. Stalin au fost strânse laolaltă toate luminile de care au strălucit vreodată conducătorii de popoare." Iar Geo Bogza îl vede părăsind lumea noastră „prin cel mai monumental arc de triumf ce s-a ridicat vreodată pe faţa pământului".

Zi de zi, Pericle Martinescu semnalează noi cazuri de colaborare a scriitorilor – unii de primă mărime – la acest bâlci al laudei deşănţate. Că un Silviu Brucan delira prin presa de partid, asta îi priveşte pe cei care azi îl tratează cu respect ca pe un eminent politolog, dar faptul că Sadoveanu, Călinescu, Arghezi au scris şi spus, la îndemnul şi presiunea unor Chişinevschi, Novicov, Leonte Răutu sau ale mai tinerilor Paul Georgescu, Silvian Iosifescu, Crohmălniceanu, Tertulian, ceea ce au spus şi scris rămâne o pată pe toată cultura română. Încă neştearsă. Când constituie din citatele discursurilor, versificărilor, prozei de închinăciune scârnavă ceea ce Virgil Ierunca a numit o „antologie a ruşinii", Pericle Martinescu se gândeşte că toţi scriitorii compromişi vor avea să se înfăţişeze la un tribunal şi să dea socoteală. El scria paginile acestea de jurnal între 1948 şi 1952. Când nu se ştia nici că Occidentul ne va lăsa pradă pe termen lung sovieticilor, nici cât va mai ţine. De un singur lucru erau siguri însă oamenii de bună-credinţă şi cuviincioasă purtare într-o epocă de desfrâu ideologizat, şi anume că, asemenea crimelor înfăptuite atunci, şi cuvintele scrise şi rostite vor constitui dovezi în procesul de apoi al comunismului. Or,

nu numai că nu s-a întâmplat aşa, dar se introduc din ce în ce mai multe nuanțe, scuze, surâsuri, dileme, în compromisul unuia sau altora dintre cei compromişi, mergând până la celebrări şi alte aniversări.

Chiar şi într-un context atât de ingrat, Pericle Martinescu ne datorează şi celelalte pagini ale jurnalului său. Dacă nu pentru contemporanii săi, cel puțin pentru o posteritate ce nu le-ar semăna.

Asimetria indulgenței

Făuritor de formule fericite, precum „est-etic", Timothy Garton Ash preia de data aceasta o sintagmă a scriitorului britanic Ferdinand Mount, „asimetria indulgenței", spre a analiza ceea ce el numește „unul din fenomenele cele mai uimitoare și mai nocive ale vremii noastre": tratamentul diferențiat aplicat în prezent celor două totalitarisme ale secolului XX. În timp ce pentru nazism se înregistrează o hipermnezie, comunismul beneficiază de o amnezie interesată.

Contrastul a devenit și mai evident prin scandalul ce a întâmpinat în Franța apariția *Cărții negre a comunismului* (accesibilă acum și cititorilor români în traducere). De fapt, după unii, printre care tocmai Timothy Garton Ash sau Bukovski, dezbaterea de-abia ar începe, *Cartea neagră* reprezentând doar un prim pas.

Că este așa ne-o dovedește și atenția acordată de una din cele mai prestigioase reviste de politologie din Franța, *Commentaire*, întemeiată de Raymond Aron. Plecând de la discursul academic al lui Alain Besançon pentru primirea sa la Institutul Franței – pe tema semnului de egalitate absolută și negativă ce trebuie pus între nazism și comunism – revista a constituit în trei numere consecutive

un dosar despre „Comunism: Memorie şi uitare". În contribuţiile lor, cei mai de seamă istorici şi comentatori ai fenomenului comunist (şi nu doar francezi deoarece găsim aici cele două mari nume de referinţă din Statele Unite, Martin Malia şi Richard Pipes), aprobând în general concluziile lui Besançon, propun şi ei explicaţii pentru această disociere absolută ce sfidează adevărul şi Istoria.

În ultimul număr al revistei, cel de pe vară (la el mă voi opri mai întâi), Vladimir Bukovski, disidentul rus îndârjit în demistificări, vede pur şi simplu în faptul că „cea mai mare crimă a istoriei, comunismul", n-a fost judecată o dovadă a neîncheierii Războiului Rece. Cât despre criza mondială a socialismului, ea s-ar afla, după el, în plină desfăşurare tocmai acum când socialiştii europeni par a se instala mai pretutindeni la putere. Într-o paranteză fie spus, în Franţa nu doar socialiştii, ci şi comuniştii (e drept blânzi ca nişte mieluşei) se află la putere, iar primul-ministru socialist în faţa bilanţului de măceluri comuniste din *Cartea neagră* îndrăzneşte să se şi mândrească cu prezenţa lor în guvern. Pentru Bukovski, socialiştii occidentali aparţin aceleiaşi clase de nomenclaturişti ce domină în Rusia şi în câteva ţări est-europene. Iar dacă găsim identificarea exagerată – eu îmi îngădui s-o găsesc – nu trebuie să uităm că Bukovski are toate motivele de a se afla pe pragul exasperării: cartea sa *Judecată la Moscova*, bazată pe documentele Comitetului Central de la Moscova, a fost înghiţită de un cvasi-complot al tăcerii orchestrate – cel puţin în Franţa – de toţi cei interesaţi să nu se poată dovedi că, ridicând în slăvi Uniunea Sovietică,

pe Lenin, Stalin şi Mao, au contribuit la asasinarea a o sută de milioane de victime.

Nu mai puțin ferm, dar mai nuanțat, Timothy Garton Ash înlocuieşte anatema (atât de justificată de altminteri) prin analiză. Cum Diavolul tradiției creştine a dispărut de pe cerul secolului XX, el a fost înlocuit cu Hitler, devenit paradigma Răului absolut. De ce nu cu Lenin, cu Stalin, sau Mao? Deoarece comuniştii pot să pretindă – şi pentru unii dintre ei aşa a şi fost – că au slujit un ideal, o utopie universalistă, pe când naziştii nu dispuneau decât de o doctrină a hegemoniei rasiale. Ceea ce, adaugă imediat autorul, nu poate influența judecata morală: ea trebuie să fie aceeaşi pentru cele două sisteme.

Asupra acestei diferențe insistă şi Leszek Kołakowski susținând că nazismul, expunându-şi pe față doctrina, n-avea nevoie să se prefacă, pe când sistemul comunist a reprezentat „minciuna monumentală a secolului nostru". În ceea ce priveşte elanul inițial, Kołakowski, ca mai toți cei direct implicați, îi cercetează rădăcinile de idealism şi motivările de ruptură ce-ar arăta că timpul a dat parțial dreptate lui Silone, care nu excludea ca „lupta finală să se dea între comuniști şi foşti comuniști". Ceea ce evident şi parțial s-a şi întâmplat, cei mai virulenți demistificatori ai comunismului fiind la debuturile lor membri de partid: Boris Souvarine, Koestler, Besançon, François Furet, Annie Kriegel, pentru a cita doar câteva nume fără de care istoria comunismului n-ar fi fost probabil atât de exact decriptată. „Ceea ce nu înseamnă însă – scrie Kołakowski – că un prizonier pe cale de a muri la Vorkuta avea motive să se considere mai fericit decât cel de la

Dachau." În plus, acum se poate lesne constata că producția de cadavre a comunismului (şi prin faptul că a durat mai mult, iar în China mai durează încă) este net superioară celei a nazismului. Cum însă numeroşi comentatori (începând cu Besançon) au inclus în enumerarea cauzelor acestui tratament diferit şi faptul (orbitor şi enigmatic) că Estul european n-a făcut, nu face şi nu pare a avea gândul să facă un proces al comunismului, Kołakowski îşi apăra Polonia şi trecutul, subliniind nu doar diferența dintre ocupația nazistă şi cea sovietică, dar şi cei vreo zece ani de Solidarnosć de-a lungul cărora s-au despărțit apele ce aveau din păcate să se cam amestece la loc.

Din Statele Unite, Martin Malia, profesor de istoria Rusiei la Universitatea Californiei din Berkeley, stabileşte aceeaşi diferență în domeniul ideologic, amintind însă că a ucide din motive umanitare poate fi şi mai pervers decât a ucide din simplă sete de exterminare, aşa cum au constatat-o unii disidenți ai Răsăritului. În orice caz, în materie de măceluri nu există vreo deosebire morală între cele două mari regimuri bazate pe crimă din secolul nostru. De fapt, conchide Malia îndreptându-şi privirea asupra situației prezente, dezbaterea nu este morală, ci strict politică, încadrându-se în războiul mocnit între stânga şi dreapta din Occidentul opulent, dar suferind de a nu-şi putea pune în aplicare principiile egalitare la care a subscris. De aici – socoteşte Malia – refuzul stângii de a egaliza Gulagul cu Auschwitz, de aici şi datoria (exprimată în termeni evident mai puțin patetici decât la Bukovski) de a continua lupta pentru restabilirea adevărului cu „lunga răbdare" pe care o recomanda Raymond Aron discipolilor săi.

Negaţionişti de stânga

Urmând exemplul bine-cunoscutei reviste franceze de politologie *Commentaire*, care, de trei numere consecutive, nu scoate de pe afiş *Cartea neagră a comunismului*, mai precis dezbaterea din jurul ei, ne vom oferi acelaşi lux al memoriei în aceste *Diagonale*.

Am început prin a pomeni de „dezbatere" şi de fapt în această revistă la care colaborează istoricii mai importanţi ai clipei de faţă, nu poate fi vorba de o punere în chestiune a identităţii în crimă a nazismului şi comunismului. O singură voce, aceea a jurnalistului de la *Le Monde* André Fontaine, se ridică spre a încerca să înece crimele comuniste într-o istorie sângeroasă de când lumea. Ce, Japonia ocupând China n-a comis crime? Dar americanii bombardând Germania? Iar acum în Rwanda? Şi aşa mai departe. Argumentaţia şchioapătă şi este specifică acestui ziar, al cărui optimism pervers susţine o bună conştiinţă sistematică a stângii intelectuale. Mai există o stratagemă negaţionistă asupra căreia va insista Revel: când te vezi absolut obligat să recunoşti crime comuniste împotriva umanităţii (cum a fost în Cambodgia) rămâne să negi că cei care le-au comis se purtau cu adevărat ca nişte comunişti. Astfel, un jurnalist de stânga găsea că

regimul lui Pol Pot era de fapt „un fascism tropical", iar altul, că Stalin şi Mao au fost nişte „deviaţionişti" care n-au urmat drumul nepătat de sânge deschis de Lenin. În restul revistei, asemănarea în păreri e esenţială, iar nuanţele de interpretare privind rădăcinile ideologice, secundare.

Celebrul istoric american Richard Pipes n-a sfârşit să se mire de primirea ce i s-a făcut la Universitatea din Ierusalim cu prilejul unui colocviu asupra revoluţiei ruse, atunci când a afirmat ceea ce i se părea o evidenţă, şi anume că sistemul comunist a furnizat nazismului modelul Statului poliţist cu Partid unic. „Pentru acest auditoriu internaţional, în care se aflau destul de puţini comunişti, poate chiar deloc – mărturiseşte el –, ceea ce spusesem a reprezentat un şoc, provocând o indignare spontană."

Ceea ce i s-a întâmplat lui Pipes acum zece ani la Ierusalim s-a întins acum şi asupra Occidentului. Dovadă felul în care a fost primită *Cartea neagră a comunismului*.

Cum spune Revel în studiul intitulat – clar – *Esenţiala identitate dintre fascismul roşu şi cel negru*:

„Nu văd de ce negaţionismul şi contestarea existenţei crimelor împotriva umanităţii ar reprezenta delicte penale doar atunci când e vorba de crimele naziste, nu şi de cele comuniste."

O astfel de tendinţă era preexistentă la stânga. Revel aminteşte cu lux de detalii cum preşedinta de onoare a Ligii pentru Drepturile Omului, Madeleine Rebérioux, a făcut parte din comisia de cercetare a marilor procese de la Moscova din 1936–'37, comisie ce nu le-a găsit nici un viciu juridic sau moral. Recent, aceeaşi doamnă susţinea

într-un ziar că, natural, cele două totalitarisme nu pot fi asemuite. De data asta, presiunile au fost destul de puternice pentru a determina pe unii co-autori ai *Cărții negre* să se desolidarizeze de concluziile lui Stéphane Courtois. Așa s-a întâmplat pe un platou de televiziune și în ziarul *Le Monde* cu Nicolas Werth, autorul celui mai crâncen capitol, consacrat Uniunii Sovietice.

Jean-François Revel nu uită să-și amintească însă un alt fapt, tot atât de semnificativ: printre primii care au profetizat identitatea dintre comunism și nazism se aflau personalități de stânga de talia unui Léon Blum, apoi, venind din același orizont, André Gide, Boris Souvarine, Panait Istrati, Victor Serge, David Rousset. Și câți alții!

Norman Podhoretz își aduce aminte, într-un text intitulat și el semnificativ *Marea lecție a Hannei Arendt*, cum, imediat după război, din scrierile ei a învățat să pună acest semn de egalitate criminală și cum gestul părea parcă mai natural decât astăzi, chiar la stânga. Părăsind tonul academic, el se indignează constatând cum, pe urmele lui Sartre, atâția intelectuali din Apus suportă mai ușor comunismul decât anticomunismul, declarat mai departe „visceral" și „primar". Și ajunge la aceeași concluzie ca Alain Besançon: numai judecându-se trecutul și făcându-se deplină lumină asupra lui, se vor putea salva țările care au stat sub jugul comunist.

De aceea și el – ca și cei mai mulți dintre comentatori – este uimit văzând cum, în spațiul răsăritean, și mai ales în Polonia, foști disidenți se opun ideii chiar a unui proces – fie el doar moral –, furnizând astfel un argument decisiv celor pe care nu trebuie să evităm a-i numi negaționiștii de stânga ai crimelor comuniste.

Fără judecată, fără sentință – insistă Revel – nu se poate merge mai departe. Or, bătălia, așa cum susținea și Bukovski, nu s-a încheiat. Există Tibetul, teatrul unui măcel de mari proporții atât materiale, cât și spirituale. Să nu omitem Laogai-ul chinez, care, nici ca metode, nici ca număr de deținuți, nu e cu nimic mai prejos de Gulag. Dimpotrivă. Ca să nu mai pomenim de Cuba, de Coreea de Nord, de Vietnam...

Clandestinii

Străduindu-ne, Virgil Ierunca şi cu mine, să facem o ordine imposibilă în vraful de hârtii (jurnale, corespondenţă, manuscrise – ale noastre şi mai ales ale altora) care ne blochează nu numai podul şi pivniţa, dar şi garajul, devenite tot atâtea arhive de neconsultat, am dat, zilele trecute, peste o pagină de caiet ce mi-a adus aminte de trecutele vremuri ale „clandestinilor".

Cine erau „clandestinii"? Îi numeam astfel pe scriitorii din România ce veneau, odată ajunşi la Paris, să ne vadă. Erau nenumăraţi. Buni, mai puţin buni sau răi. Universul nostru de atunci suferea inevitabil de maniheisme, era clar împărţit în „noi" şi „ei". Mai soseau şi „soli" de la „ei", de la cei „răi". Rari. Pe unii nu-i primeam cu nici un chip, Zaharia Stancu, de pildă. Altora nici nu le venea să se prezinte, ne trimiteau doar mesageri. Aşa a făcut Eugen Barbu, cerându-ne după scandalul cu *Groapa*, prin „trimisul" şi prietenul său, Edgar Reichmann, să nu-l atacăm dacă scrie mai „pe linie", vrea doar să ajungă puternic spre a reedita performanţa maghiară, scoţând o publicaţie contestatară de tipul *Irodalmi Újság*. Ce s-a ales dintr-un astfel de proiect (dacă va fi fost aşa ceva şi nu o simplă farsă) a putut constata orice cititor al *Săptămânii*.

Au existat şi excepţii. Pe Adrian Păunescu l-am văzut pe la începuturile carierei lui, la insistenţele lui Mircea Eliade, căruia îi luase tocmai un interviu. Naiv ca totdeauna, Mircea Eliade crezuse în „curăţenia sa sufletească". O noapte întreagă ne-a povestit nu numai audienţele sale la Ceauşescu, dar şi toate anecdotele anticomuniste de la Bucureşti. Ceilalţi erau ai „noştri", cu prea rare excepţii deloc disidenţi, dar în plan de cultură opuşi exigenţelor puterii. Cu cei mai mulţi dintre aceşti „rezistenţi prin cultură" ne-am şi împrietenit, ceea ce ne-a îngăduit când ne-am reîntors, în 1990, în ţară să nu dăm de un peisaj cu totul lacunar (ca mulţi alţi refugiaţi care nu-şi mai găsesc nici rudele, nici prietenii răpuşi de prigoană sau de vârstă), ci să reintrăm în circuitul normal de relaţii amicale.

De ce îi numeam „clandestinii"? În primul rând termenul trebuie spălat de orice conotaţie peiorativă. În exil – ca şi în ţară – bântuia „spionita". Pentru a scăpa de epidemie, Virgil şi cu mine am convenit să nu spunem nimănui nu numai că am văzut scriitori şi artişti din România, dar nici ce ştiam despre unul sau despre altul. Despre noi oricât, doar ne comunicam obsesiile public prin radio, despre ceilalţi nimic ce-ar lăsa să se simtă-presimtă că-i ştim şi altfel decât prin ce-au scris şi publicat. Consemnul pe care ni-l impusesem era atât de strict încât nici prietenii noştri cei mai intimi habar n-aveau cine ne-a vizitat.

Se stabilise astfel o punte de comunicare între exilul exterior şi exilul intern, un dialog neîntrerupt de pe poziţii asemănătoare. Cu scriitorii noştri „cei buni", de fiecare dată când treceau prin Paris, stabileam câte o strategie pentru a-i proteja pe cât se putea. Şi se cam putea deoarece

Ceauşescu era convins că ceea ce spunem noi la radio este cunoscut şi urmat întocmai în cancelariile occidentale şi că o persoană pe care o pomenim favorabil şi insistent este recunoscută în Apus ca o „personalitate" pe care e mai înţelept să n-o persecuţi prea tare. Această optică greşită ne-a servit nu doar în apărarea rarilor noştri disidenţi, ci şi spre a prevedea riposte pentru nonconformiştii pe plan doar cultural. Pentru cei mai marcanţi dintre ei prevedeam, cu acordul lor, să ia contact, la nevoie, cu un ziarist occidental şi să-i declare ce crede de cuviinţă. Aşa s-a întâmplat, de pildă, cu Mircea Dinescu. Noi sau Mihnea Berindei i-am trimis pentru interviu un gazetar de la *Libération*. Aşa s-ar fi putut întâmpla şi cu Nicolae Manolescu.

Pagina de carnet care a prilejuit aceste amintiri cuprinde tocmai limbajul cifrat stabilit cu el, la una dintre trecerile sale pariziene (pe la sfârşitul anilor '70, începutul anilor '80). Ea cuprinde şi „parola" prin care să identificăm pe cineva de încredere, venind din partea-i: „Baudelaire". Dacă voia un jurnalist, n-avea decât să ne ceară „discul cu *Nunta lui Figaro*". Stabilisem şi o listă de personaje literare corespunzând cu scriitorii despre care ar fi putut – la o altă adresă, firește – să ne scrie N. Manolescu. Ne-am distrat copios, în trei, încercând să găsim unele trăsături comune între pseudonimele alese şi cei cărora le erau aplicate. Câteva merită transcrise: Dorin Tudoran = Julien Sorel, D.R. Popescu = Fouchet, Manolescu, el însuşi = Ladima, Doinaş = Faust, Dinescu = Rimbaud, Buzura = Popa Tanda, Eugen Simion = Bizu, Grigurcu = Saint-Bernard, Bujor Nedelcovici = Meursault, Ileana Mălăncioiu = Sanseverina, Alexandru George = Mîşkin,

Eugen Florescu = Smerdiakov. De discuțiile la Consiliul Uniunii Scriitorilor se putea pomeni ca de „Animalele de pe Arca lui Noe". Când „animalele" se arătau neliniștite și agitate fiind în pericol Uniunea, urma să fim avertizați că „Arca se scufundă". Acestea erau „secretele de Stat" – singurele pe care le aveam de împărțit.

Nu știu cât timp și-a mai adus aminte Nicolae Manolescu, nouă însă ne-a ieșit din minte prea repede limbajul cifrat. Altfel nu s-ar fi întâmplat ceea ce îmi spunea zilele trecute la telefon N. Manolescu: uitând de parolă, celor care ne pomeneau de Baudelaire în legătură cu el, îi încredințam câte un volum cu *Les fleurs du mal*, de nu mai știa cum să le mai plaseze la prieteni. Aveam, e drept, și circumstanțe atenuante: nu dispuneam numai de o parolă, ci de câteva zeci cu atâția alți scriitori. Mai bănui că jocul nostru de-a clandestinitatea intervenise într-un moment de destindere și voie bună, după ce ascultasem probabil *Nunta lui Figaro*. Jocul era inocent pentru noi, descoperit de Securitate s-ar fi transformat într-un complot desigur imperialist.

Reamintirea episodului nu ține însă numai de pitoresc, ci se încadrează într-o viziune comună celor din țară și celor din exil ce nu s-a mai repetat după revoluție. Chiar în cercurile și revistele care țin la integrarea exilaților în peisajul literar românesc, aceștia reprezintă ceva aparte, fie prea lăudați de unii, fie huliți sau nenumiți de alții.

Țineam doar, citând lista cifrată, să reactualizez acești ani (au fost mulți) când eram, mai simplu, *împreună*. Poate că și această îndelungată complicitate merită să nu fie omisă.

Un strop de miere...

De când „imaginea României peste hotare" a devenit o atare obsesie încât era gata să se creeze un minister intitulat „al imaginii", de când Bucureştiul oficial a cheltuit sume fabuloase, date la tot felul de neisprăviți spre a o corecta pe cea nefavorabilă şi a o impune pe cea strălucitoare, de când toate aceste strădanii nu au dat nici un rezultat, n-am mai înregistrat o atare schimbare a unghiului de vedere, ca în cartea unui scriitor francez, Dominique Fernandez, *La Rhapsodie roumaine**, apărută toamna aceasta la Paris cu excepționalele fotografii în alb şi negru ale lui Ferrante Ferranti. Nu imaginea fotografică constituie însă aportul esențial, ci textul lui Dominique Fernandez.

Trebuie, dintru început, amintit că Dominique Fernandez este o personalitate în literatura franceză, pe care a îmbogățit-o prolific, cu romane, eseuri şi cărți de călătorie de primă însemnătate. Mai trebuie să insistăm şi asupra nonconformismului instinctiv de care dă dovadă şi în viața literară franceză, şi în felul de a călători: fără

* Traducere în limba română, *Rapsodia română*, Humanitas, Bucureşti, 2000 (n.ed.).

prejudecăți sau sentimente de superioritate. Ceea ce era de altminteri cu totul normal când terenul său de investigație și uimire era Italia, pe care n-a încetat s-o preamărească, mai puțin curent însă când se deplasează pe un teren ce nu s-a ridicat încă la rangul țărilor occidentale, ca România actuală.

Prin România, Dominique Fernandez nu face un dus-întors rapid, nu se mulțumește cu un weekend, nici chiar cu o săptămână-două. Din 1990 încoace s-a deplasat de vreo cinci ori, în călătorii suficient de lungi spre a colinda toată țara. De data aceasta își mărturisește un scop precis: a contraria imaginea negativă, clișeele sumbre sub care mass-media din Occident ne prezintă ori de câte ori își amintește vag că existăm și noi la un capăt de Europa.

Nu destinăm acest „strop de miere", îndulcindu-ne peisajul de aguridă, unuia sau altuia dintre răuvoitori. Citită cinstit, cartea lui Dominique Fernandez nu poate aduce argumente nici antioccidentalilor de profesie (care ne visează din nou și mai departe în matca maternă a unei Rusii imperiale), nici autohtoniștilor și șoviniștilor de meserie, nici nostalgicilor comunismului, nici celor ce confundă păcătoasa tranziție imobilă de la noi cu imposibilitatea de a reda țara unei democrații reale, de instituții și moravuri, și nu de declarații pompoase și aniversări cu surle și trâmbițe.

Tuturor acestora, Dominique Fernandez nu le poate aduce argumente deoarece privirea sa nu ciunteșe realitatea și ponoasele ei. *Rapsodia română* e destinată de fapt, în afară de cititorul occidental invitat să-și rectifice ochelarii, omului de bună-credință de la noi, amărât de a vedea

că lipsei de orizont politic, mizeriei celei de toate clipele, dezamăgirii cumplite de după iluzia lirică a revoluției li se adaugă, inevitabil, disprețul celor ce ne privesc din afară, cu superioritate sau arțag.

Încercând să dezlege, în comportamentele noastre cotidiene, ce aparține comunismului și ce Orientului, Dominique Fernandez nu ne trece sub tăcere defectele, ci le enumeră cu duhul blândeții, de parcă le topește de atâta indulgență. Până și fațada hidoasei Case a Poporului i se pare, într-un exces inestetic de generozitate, salvată de kitsch prin coloanele sale verticale. Tot așa într-un sat de romi pătrunzând în casa bogată a unuia dintre localnici și izbindu-se de frescele care umpleau zidurile cu odalisce, cu păduri și cai, toate în culori strigătoare, le găsește suportabile fiindcă i se par a exprima nostalgia după viața liberă și nomadă din alte vremuri.

În afară de Făgăraș, de mânăstirile Bucovinei, de Delta Dunării, ce-i provoacă stări de extaz, Dominique Fernandez își alege regiunile de vizitat și după oamenii celebri care s-au născut acolo: Moldova pentru George Enescu, Brăila pentru Panait Istrati, Transilvania – Cioran, Oltenia – Brâncuși. Deși n-o spune atât de declarativ, Bucureștiul pare a fi legat de Eliade, într-atâta citează din el. Nu sunt absenți, firește, nici Celan, nici Ionesco, deși aparținând primul poeziei germane, iar al doilea Academiei Franceze.

Printr-una din acele ironii ce însoțesc textele unor călători chiar negrăbiți și nesuperficiali, singurul care l-a jenat prin rigiditatea lui de dreapta este un preot beneficiind de o reputație contrară, de deschidere și toleranță,

părintele Iustin Marchiș. Cu această excepție al cărei contrasens îl deplângem, *Rapsodia română* a lui Dominique Fernandez își respectă și îndeplinește întocmai scopul propus și pe care dintr-o pagină de carte îl și transpune pe coperta a patra. Rândurile ce urmează ni se par a reprezenta cea mai exactă dintre încheieri:

„Nu se vorbește în Franța despre România decât atunci când un scandal indignează opinia publică sau îi provoacă milă. În mass-media, nici un cuvânt despre frumusețile și comorile acestei țări, despre varietatea peisajelor, mergând de la câmpie până la munți, de la lagune până la minunăția deltei, despre farmecul orașelor sau splendoarea mânăstirilor și castelelor. Nici despre forța morală, curajul unui popor pe care cincizeci de ani de tiranie și de mizerie nu l-au înfrânt. [...] Aici aflăm deseori mai multă sete intelectuală și pasiune pentru cultura adevărată decât în Europa consumului și facilității. Am vizitat România așa cum vizităm Italia și Spania. [...] Ceea ce nu ne-a făcut să ignorăm greutățile în care se zbate unul din popoarele cele mai biciuite ale secolului nostru."

Într-adevăr, peste multe din peisajele, orașele și satele vizitate stăruie încă praful, cenușa unei jumătăți de veac de comunism. Însă un anume stil de a privi fie le redă unui trecut al culorii, fie le proiectează spre un viitor de recuperări.

Acum un deceniu...

Nu se cuvine să încheiem acest an 1998 – plin doar de nerealizări şi tristeţi –, fără a ne aminti cum acum un deceniu, în ianuarie 1988, s-a manifestat, plecând de la mişcarea din Braşov, prima şi unica acţiune de solidaritate a ţărilor de sub regim comunist. Faptul are o importanţă istorică dacă ne gândim că totalitarismul comunist n-a putut dăinui atâta amar de vreme decât prin dezbinare. Comunismul s-a instalat desigur datorită Armatei Roşii, dar şi prin practicarea învrăjbirii, ridicată la rangul de stratagemă a puterii. Lipsa de solidaritate a îngăduit ca revoltele Estului să fie succesive, evitându-se concordanţa în timp ce-ar fi putut ameninţa Imperiul.

Prima rezistenţă de anvergură, cea din munţii României, n-a trezit nici un ecou în Est, prima demonstraţie după moartea lui Stalin, din Berlinul de Est, a rămas un incident izolat. Când ungurii şi-au început revoluţia, s-a pus capăt lui Octombrie polonez, iar speranţei din *Charta 77* i-a răspuns intervenţia tancurilor nu doar sovietice, dar şi, la porunca Moscovei, maghiare şi poloneze. E drept nu şi româneşti, dar din motive pe care, cu trecerea anilor, le putem desluşi mai exact: Ceauşescu îşi păzea fotoliul,

nu şi ţara. La lumina noilor arhive, istoricul Mihnea Berindei a dezvoltat concludent această teză.

De aceea mi se pare atât de important să revenim spre ecourile de la Braşov. Desigur, revolta braşoveană de la sfârşitul lui 1987 a avut în primul rând răsunet în Apus. Emisiuni de radio, de televiziune, presa şi chiar manifestaţii pentru Braşov au fost înregistrate la Paris încă din decembrie 1987. Situaţia devine însă inedită atunci când grupări disidente, mai mult sau mai puţin clandestine, din celelalte ţări robite, cheamă la celebrarea evenimentelor de la Braşov.

Redeschid jurnalul din acel timp unde, în stil telegrafic, prea ocupată fiind cu amplificarea protestului prin transmiterea lui pe undele radiofonice spre ţară, notez aceste reacţii neaşteptate cu tot atâtea semne de exclamare. Totul începe în ianuarie când *Charta 77* lansează un apel ca 1 februarie să fie o zi închinată suferinţei româneşti. Notez în jurnal:

„*23 ianuarie 1988.* Partidul socialist polonez din clandestinitate (în rândurile căruia se află numeroşi membri din «Solidarnosć» şi KOR) se alătura apelului *Chartei 77*. Tot astfel, mai multe organizaţii de scriitori unguri îşi exprimă solidaritatea de data asta nu numai cu minoritatea maghiară, ci cu toţi românii de pe întregul teritoriu."

Desigur, doar bune intenţii, deşi era nevoie de curaj spre a le enunţa, depăşind deci stadiul unor gesturi de circumstanţă. Însă la acest fatidic 1 februarie cuvintele se transformă în fapte. Citez mai departe:

„Nu doar noi la Paris demonstrăm pentru Solidaritatea din Est, astfel de proteste sunt înregistrate de agențiile de presă la Londra, Haga, München."

Nici până aici nimic excepțional: se mai manifestase în Occident. Am fost, ca de obicei, la demonstrația din fața Ambasadei Române. De data asta, nu s-a strigat nici o lozincă, am stat imobili cu lumânările noastre aprinse ca de Vinerea Patimilor.

Surpriza începe mai târziu. La biroul parizian al Europei Libere s-au îngrămădit depeşele:

„La Budapesta, cinci sute de persoane în fața Ambasadei Române. La cererea unui grup intitulat România Liberă, mai toate luminile se sting la ferestre la ora 22 pentru cinci minute."

„La Praga, cincizeci şi şapte de intelectuali, în frunte cu Havel, se află în greva foamei pentru douăzeci şi patru de ore. O sută de arestați printre manifestanți."

„La Varşovia, manifestanții sunt împrăştiați de forțele speciale. Purtau banderole pe care sta scris Braşov. Sunt douăzeci şi cinci de arestați."

„La Moscova, Saharov şi alții din clubul Glasnost Post s-au alăturat Apelului *Chartei 77* pentru ziua de solidaritate cu poporul român.

Mă grăbesc să fac un reportaj şi să-l trimit telefonic la München, după ce am discutat stăruitor cu Vlad Georgescu despre ineditul situației."

Reportajul nu-l mai am, firește. Pesemne, purta însă şi el concluzia de-abia schițată în jurnal:

„Aşa ceva nu s-a mai înregistrat, nici după revoluția maghiară, nici după primăvara înfrântă de la Praga, nici

pentru Solidarnosć. E ca şi cum, deodată, s-ar fi stabilit o comunicare a urgenței în Centrul şi Răsăritul Europei. Dacă am fi cu toții uniți, Kremlinul n-ar mai putea nimic împotriva noastră."

Evident, o frază culpabilă de prea mari speranțe. A mai trecut un an înainte ca adevăratul semn să sosească, de data asta din centrul imperiului, şi nu de la periferiile sale, imprudentul „glasnost" decretat de Gorbaciov provocând, împotriva voinței sale, valul de libertate care ne-a izbăvit pe toți.

Sau ar fi trebuit să ne izbăvească. Au trecut alți nouă ani din acel decembrie de pomină şi de revoltă şi încă n-am luat calea adevăratei eliberări. Suntem repetenți, atât de rămaşi în urmă, încât nu sute de lumânări, ci nici una nu se mai aprinde pentru noi la nici o fereastră din Est sau din Vest. În jurul nostru, chiar în țările unde n-a avut loc necesarul, salutarul proces al comunismului, legi de lustrație şi de dosare au pus capăt, în mare parte, dominației prin şantaj şi manipulare a fostei poliții politice. Doar Rusia ne mai seamănă în haos, corupție şi mizerie, dar Rusia ocupă pe eşichierul politic un loc atât de evident, încât provoacă alte spaime şi alte nădejdi decât bietul nostru colț de pământ, unde oamenii politici par interesați doar de cariera lor şi deloc de societatea pe care sunt chemați s-o reprezinte. Rusia riscă să redevină oricând un Imperiu, pe când noi ne înfundăm în caricatură ca într-un neant.

1999

Torţionarul decorat

Orice an nou s-ar cuveni să-l începem sub semnul speranţei. Cu atât mai mult acesta, singurul care ne mai desparte de fatidicul 2000. Las totuşi altora o astfel de sarcină. Din motive simple şi deloc personale. Mai întâi, nefiind dotată pentru uitare, nu mi-e la îndemână să mă dezbăr de greutatea anului trecut, încărcat de semne şi reale, şi simbolice. Apoi, cred că a paria prea insistent pe Bine, când focul mocneşte în cetate, revine la a lăsa forţele Răului la adăpost de posibila, necesara lor îndreptare.

Semnele acestui Rău, manifestându-se până în cele mai înalte sfere ale puterii, prisosesc. Simpla lor enumerare ar ocupa mai mult decât spaţiul de care dispun.

Cum să mai explicăm şi să ne explicăm scandalul cel mare al legii dosarelor, proiectul iniţial al lui Ticu Dumitrescu fiind schingiuit de toate amendamentele ce-i transformă natura, o bună parte dintre ele fiind depuse de deputaţii şi senatorii unor partide care au fost votate şi pentru a pune în aplicare punctul 8 al *Proclamaţiei de la Timişoara*? Să mai aruncăm o privire spre soarta arhivelor noastre cele mai închise ale Estului de după implozia comunismului?

Am spus însă că nu voi înmulţi exemplele. Mă opresc deci la unul dintre ele, poate nu cel mai grav, dar, îmi

îngădui s-o pretind, cel mai semnificativ. Grăitor pentru adâncimea atinsă de lipsa noastră de memorie. Pentru nerespectul față de morții din închisorile comuniste. Pentru dăinuirea aceloraşi structuri de tip comunist chiar şi în unele dintre asociațiile societății mai mult sau mai puțin civile. Simbolul s-ar putea intitula: *Torționarul decorat*. E vorba, firește, de Vasile Ciolpan, fostul director al închisorii de la Sighet. Cel care, în orice țară cu o minimă demnitate, ar avea de răspuns de uciderea unui Gheorghe Brătianu, de moartea lui Iuliu Maniu, de aceea a lui Constantin Brătianu şi a altora, nu puțini printre oamenii de stat şi de mândrie ai României, şi-a văzut decernată *Crucea comemorativă a celui de-al Doilea Război Mondial*, în cadrul unei ceremonii festive la locul crimei – Sighet –, printr-un decret semnat de însuşi preşedintele țării.

N-am comentat imediat această incredibilă ştire – chiar în țara uimirilor negative în serie care a devenit România – deoarece după paginile indignate apărute în *22* şi probabil într-un mare număr de ziare, aşteptam să se revină rapid, cu scuze oficiale, asupra unui gest ce nu poate fi numit nici măcar gafă, într-atâta îi este de excepțională dimensiunea. Or, a fost nevoie de vreo două luni de zile ca să fie retrasă medalia. În tot acest timp, departe de a-şi cere iertare, preşedintele a dat vina pe cei care n-au intentat comunismului procesul promis de el însuşi înainte de alegeri, iar un consilier prezidențial a dus inconştiența până la a pretinde că, din moment ce s-a produs scandalul, nu mai are sens să se revină asupra acestui gest.

Scandalul a trecut, într-adevăr. Nici unul nu ține, din pricina mentalității noastre deficiente mai mult de vreo

săptămână, două. Iar la Cotroceni, înainte de „reparație", s-a mai găsit o explicație: cum să știe președintele pe dinafară numele tuturor torționarilor? E vina Filialei Maramureș a Asociației Veteranilor de Război. Dar care război? Doar cel din Vest, deoarece din cel de la Răsărit n-au fost admiși decât convertiții reveniți în diviziile trădătoare „Tudor Vladimirescu" și „Horia, Cloșca și Crișan". (E și cazul ex-decoratului Vasile Ciolpan.) Ce s-a întâmplat cu cei care au refuzat să comită acest gest, am văzut-o chiar în familia mea. Vărul meu, Dan Mihail, s-a întors tardiv din lagărul sovietic de prizonieri orb și cu intestinul atât de ciuruit, încât a trebuit să fie înlocuit cu unul de... plastic. El – și atâția ca el – n-au avut nici calitatea, nici timpul să fie... veterani. De ce era obligat președintele să cunoască această stare de fapt? Fiindcă a acceptat în 1997 să devină, pur și simplu, președintele de onoare al acestei asociații moștenite de la comuniști (sub domnia lor purta un alt nume).

Anii tranziției au fost vitregi cu victimele comunismului și prosperi pentru o bună parte dintre cadrele partidului. Astfel, călăul de la Sighet din gradul lui inițial de locotenent-major a fost înaintat în 1990 la acela onorific de căpitan, iar în '95 de maior!

Nimeni nu auzise deci la Cotroceni, nici președintele, nici armata sa de consilieri, de celebrul director de la Sighet, găsind normal să-l decoreze tocmai pe locul unde și-a răstignit victimele.

Nimeni, deși noi, ceilalți, l-am privit cu oroare și dezgust, ca pe Nicolschi, pe ecranul *Memorialului durerii* (singurul loc din România unde, grație Luciei Hossu Longin,

se păstrează imaginea călăilor nepedepsiți). Noi, ceilalți, îi auzim încă vocea nu plângăreață, nu spășită, ci sigură de ea, care enunță cea mai deplină enormitate pe care ne-a fost dat s-o auzim: el și-a hrănit deținuții cu *patru mese pe zi*. Mâncau mai bine decât el acasă. Nu e vina lui că erau bătrâni, la regim și nu puteau înghiți toate trufandalele la care ar fi visat până și el, Ciolpan, să i le gătească nevasta. Tot de bătrânețe au și murit pușcăriașii aceia. Încolo i-a ținut cu lapte și miere. Buze cărnoase, îngroșate parcă de prea multă minciună, privire tulbure, piezișă, nici urmă de remușcare, dacă-i vorbești de conștiință e ca și cum i-ai pomeni unui șarpe boa de prada pe care e gata s-o înghită. Aș spune că nu e pe fața lui nimic uman dacă veacul ce se sfârșește nu ne-ar fi arătat că cei mai înverșunați criminali par a fi – între două măceluri – absolut normali. Banalitatea răului – cum ar fi spus Hannah Arendt. Numai că locul unui astfel de ins, dacă legile nu permit să fie la închisoare, unde i-ar sta cel mai bine, nu se află în nici un caz într-un confortabil apartament, cu pieptu-i de aramă bine decorat. Din decembrie încoace, i s-a luat o medalie înapoi. Tot e ceva.

Cine i-ar putea sugera președintelui Emil Constantinescu să nu se oprească la acest gest și să reclame dizolvarea Asociației pe care o patronează, în favoarea celei născute după '89, Uniunea Veteranilor de Război, alcătuită din toți combatanții din Vest și Est, cu excepția celor reveniți în furgoanele Armatei Roșii? Nu de altceva, dar prin astfel de mici gesturi se poate naște speranța, și nu prin discursuri în care nu mai crede nimeni.

Treptele căderii

Până ce-am văzut filmul documentar realizat sub titlul *Treptele căderii* de Anca Hirțe şi Jean Lefaux, nu credeam că ceea ce a fost numit „fenomenul Piteşti" mai putea să-mi rezerve vreo surpriză. De la difuzarea cărții lui Virgil Ierunca *Fenomenul Piteşti* pe undele Europei Libere în 1975–1976 până la publicarea aceluiaşi text mai întâi în exil (1981), apoi în țară (1990) şi în sfârşit în traducere franceză (1996), rămăsesem cu certitudinea că ştiam pe de rost experiența aceasta de dezumanizare fără precedent chiar într-un secol al ororii colective (cum o definea François Furet în prefața la versiunea franceză). N-are rost să rezum aici ceea ce de altfel nici nu poate fi rezumat pe un spațiu atât de restrâns. În plus, ar fi dezonorant pentru o întreagă comunitate să socotesc că cititorii nu sunt la curent cu ceea ce s-a petrecut la Piteşti între 1949 şi 1952.

Să subliniez doar atât: că tinerii torturați de un grup special de deținuți al cărui şef, Țurcanu, era la ordinele lui Nicolschi au fost aduşi, prin umiliri dozate şi schingiuiri fără pauză, să bată şi să chinuie la rândul lor pe alți deținuți, de preferință cei mai apropiați. Încă dintru începuturi, sistemul comunist s-a deosebit de oricare altul prin faptul că nevinovatul se vedea obligat să-şi proclame

o vinovăție imaginară. („Antigona nu mai are dreptul să fie Antigona", scria – cum am mai amintit-o – Thierry Maulnier când au început marile procese în estul Europei.) La Piteşti, experimentul a fost dus până la capătul unde nu mai există „nevinovat". Deci nici martor. Chiar dintre piteştenii scăpați din țară şi, în fine, sloboziți la cuvânt, câți au trecut pragul ce desparte statutul de victimă de cel de călău? De aceea prima mărturie de piteştean apărută în Germania (C. Dumitrescu, 1978) se rezumă la cele îndurate de autor. Constatarea nu înseamnă şi o judecată. Nici una dintre victimele devenite călăi la Piteşti, cum insistă şi Virgil Ierunca în cartea sa, nu poate fi pusă sub acuzare, vina căzând pe Nicolschi, pe omul lui, Țurcanu, cel cu imaginația de sânge, ca şi, fireşte, pe întregul sistem comunist. De atunci fuseseră înregistrate unele mărturii şi mai ales o carte a lui Dumitru N. Bordeianu[1] (1992) în care şi a doua parte, metamorfozarea silnică a victimei în călău, era recunoscută, dar înecată de teorii politice arbitrare.

Şi iată că, acolo unde cuvântul s-a dovedit neputincios, a intervenit, salvator şi paradoxal, imaginea. Adică cea mai puțin aptă să redea indicibilul. Poți suporta un chin descris în cuvintele ce de fapt sugerează, şi nu redau realul, a căror funcție, în orice caz, depăşeşte nivelul informațional. Este însă aproape imposibil, în afara unei specii limitate de sado-masochişti, să faci față şocului imaginii ce corespunde exact celor scrise. Există un prag de netrecut

1. *Mărturisiri din mlaştina disperării*, Editura Grama, Bucureşti, 1995.

între capacitatea de recepționare pe plan estetic și duritatea unei imagini care te face cel mult să închizi televizorul sau să ieși din sala de cinematograf. Rarii cineaști care, în România, ar fi vrut să realizeze un film despre acest episod al degradării s-au oprit pe acest prag al imposibilității de a reda prin imagine o realitate cu totul intolerabilă.

Alegând trei supraviețuitori dispuși să meargă până la capătul confesiunii lor, Anca Hirțe și Jean Lefaux au jucat dintru început cartea cea bună. Necomentând, nepunând – la transpunerea pe ecran – nici o întrebare, deci neintervenind pentru a cere intolerabile precizări, au lăsat victima să se zbată cu propria sa rememorare. Zbucium ce se lăsa ghicit în fiecare mușchi al feței. Mizând pe rigoarea absolută, parcă într-o bună tradiție bressoniană, ei au filmat doar pe cei trei mărturisitori în *gros plan* fix. Numai atunci când unul dintre acești martori șovăia să treacă pragul de cealaltă parte, a călăilor, și i-ar fi venit să urle, intervenea salvator o imagine de iarnă (probabil cea văzută de la fereastra Celulei 4-Spital a închisorii de la Pitești). Brueghel ar fi putut s-o picteze dacă n-ar fi fost traversată de un țipăt metalic de pasăre conținând parcă toată jalea și blestemul Piteștiului și îngăduind spoveditului să continue a spune inomabilul cu vocea cea mai albă cu putință.

De cum s-a stins lumina în sală și aparatul de filmat s-a fixat insistent de imobil pe figura lui Costin Merișcă, emoționantă ca o carte de rugăciuni, am înțeles că ambiția aceasta necesară și imposibilă în același timp de a arăta dislocarea și recompunerea unui psihism torturat și neuitător este pe cale de a fi realizată, prin autenticitatea spusului, prin frica încă vie din privire, fixând acel moment

în care, cum spunea unul dintre cei trei „spovediți": „Nu mai exista trecut. Nu mai exista nici viitor. Exista doar un prezent terifiant." Iar când a intervenit pentru prima oară peisajul-clișeu al iernii peste care înghețase un singur țipăt, unul spintecător de conștiințe, am înțeles și că acest trecut ne este redat nu în exhaustivitatea lui, ci în unicitatea unei clipe. Și până la rădăcini. Deoarece în timp ce alte tiranii s-au mulțumit (e un fel de a spune) cu căsăpirea, torturarea și uciderea trupurilor, comunismul s-a voit „totalitar" și din alt punct de vedere decât cele analizate de Hannah Arendt, propunându-și să stăpânească *totalitatea* ființei umane. Să disloce psihismul. Să-i extirpe „memoria afectivă". Să arunce discreditul pe orice memorie, din moment ce de propriul tău trecut nu-ți mai poți aminti fără „spaimă și cutremurare".

Nu putem ști în ce stare de spirit și-au încheiat filmarea cei trei „spovediți": Costin Merișca, Nicolae Ioniță și chiar și Paul Caravia (care a purtat stigmatele și mai târziu în așa-zisa libertate, dar azi, în fine, recunoaște). În ceea ce mă privește, pentru prima oară, am resimțit față de victimele de la Pitești nu doar o milă nesfârșită, ci și un fel de solidaritate. Din clipa în care, după o atare măcelărire sufletească, o ființă se poate recompune cum vedeam cu ochii mei însemna că domnia nu aparține definitiv forțelor Răului.

O simplă întrebare acum. Uluită. Scandalizată. Cum se explică absența acestui documentar de pe ecranele de cinematograf și de televiziune din România?

Demnitatea naraţiunii

Am aflat dintr-un ziar bucureştean, acum vreo lună, că a fost reeditat romanul lui Mircea Eliade, *Noaptea de Sânziene*. N-am avut cartea în mână, deci nu-mi pot face o părere despre calitatea prefeţei. În schimb, din absenţa reacţiilor e posibil să prezici că această ediţie va reprezenta, ca şi prima, un non-eveniment.

Revin asupra acestui subiect deoarece soarta *Nopţii de Sânziene*, atât în cariera literară a lui Mircea Eliade, cât şi în posteritatea sa, mi se pare cu totul aparte.

Faptul că romanul n-a fost receptat în Franţa în anii '50 pe măsura aşteptărilor autorului a avut repercusiuni drastice asupra evoluţiei prozelor sale.

Să parcurgem *Jurnalul* lui Mircea Eliade, îndeosebi cel consacrat scrierii acestui roman (o adevărată „poietică" a lui), apărut în *Caiete de dor* nr. 9, 1955, spre a regăsi vechea dilemă asupra căreia va reveni îndelung într-un *Fragment autobiografic* (publicat în aceeaşi revistă): imposibilitatea de a exista concomitent în două universuri spirituale opuse, cel diurn, al ştiinţei, şi cel oniric, al literaturii. Lunga şi căznita elaborare a romanului – la care asistăm citind *Jurnalul* – ţine şi de exigenţele critice, şi de problemele pe care i le pune un roman, în contra-curent,

restabilind narațiunea în toată demnitatea sa. Dar marele acuzat rămâne timpul ce-i este sfârtecat de activitatea științifică. Nu doar cărțile apărute într-un ritm rapid, de la *Techniques du Yoga* la *Traité d'histoire des religions*, i-l macină, cât articolele, colocviile, conferințele, ce se înmulțesc pe măsură ce numele lui devine o referință în domeniul istoriei religiilor. În timp ce în Bucureștiul interbelic scriitorul fusese cel care se impusese în primul rând, în Franța și apoi în America, istoricul religiilor dobândește și prioritate și celebritate. Problema deci nu este nouă, ci doar inversată. Din ce în ce mai greu însă de soluționat.

Ea se dublează și cu noua lui stare existențială: exilul. Pentru cineva atât de „realizat" ca Mircea Eliade, al cărui rol devenea destul de repede cel visat de copilul ce-și drămuia orele de somn spre a răpi timpului cât mai multă cunoaștere, Bucureștiul se transformă într-un sălaș mitic, în centrul pierdut al lumii. În momentul în care toate porțile îi erau deschise în Occident și toate onorurile i se pregăteau, Mircea Eliade, cel atât de bine adaptat tuturor capitalelor europene, nu șovăia să scrie în *Jurnalul Nopții de Sânziene* pe data de 4 ianuarie 1953: „Totul mi-a rămas acolo (în România). [...] Aici în Occident nu sunt decât un fragment." Visează, de fiecare dată când fură severității științifice câteva ore pentru literatură, la timpul paradiziac al Bucureștiului. Lui îi este de fapt dedicată *Noaptea de Sânziene*. Spre a scăpa de „fragmentare" și a dărui Bucureștiului o necesară anamneză. Mircea Eliade, în ciuda repetatelor sale denegări, își permite și luxul unei „fresce" istorice. Desigur, cu mult înainte renunțase la dislocările narative de debut. Dar care romancier

n-a visat o dată cel puțin la *Război și pace*? Negând că ar nutri o astfel de ambiție, Mircea Eliade face însă totul pentru a-și justifica temeritatea. Restabilește narațiunea în demnitatea ei „metafizică" (ea înlocuind mitul în societățile noastre desacralizate). Reînvie personajele. Pledează în epoca ce se deschide spre „noul roman" pentru „necesitatea romanului-roman". Într-o atmosferă intelectuală ca cea a Parisului, suprasaturată de mode, își îngăduie să se ridice împotriva monologului interior și filmului mental pe care el însuși le practicase în *Lumina ce se stinge*. Acum i se pare că nu pot duce decât spre „universul kabbalistic din ultimul Joyce". Măcar o dată istoria i-a dat dreptate. Scriitorul rus stabilit în Statele Unite, Vasili Axionov, de care am mai vorbit, fost „modernist" la revista moscovită *Metropole* (pe vremea când o astfel de atitudine presupunea riscuri), a scris singurul roman care s-a vândut masiv în Rusia postcomunistă. Tirajul de un milion de exemplare epuizându-se, romanul a început să circule – fenomen insolit în postcomunism – în samizdat. Tradus în franceză la Gallimard în 1995, sub titlul *Une Saga moscovite*, și acest roman restabilește demnitatea narațiunii, restituind Rusiei, după bunul model al lui *Război și pace*, prin povestea unei familii, istoria suferită din 1905 până în zilele noastre. În ce-l privește pe Mircea Eliade, el alege doisprezece ani din cei mai semnificativi deoarece cuprind și războiul, și primele clipe ale ocupației sovietice și adaugă reconstituirii istorice și o aură de fantastic încă din primele pagini. De fapt nu e un adaos, solstițiul de vară, acea noapte când totul se poate întâmpla, obsedându-l de mult, cum singur o mărturisește. Pe 3 iulie 1949, își amintește cum,

cu douăzeci de ani în urmă, scria la Calcutta „Visul unei nopți de vară" din *Isabel și apele diavolului*.

Se poate fireşte să mă înşel, dar din toate convorbirile cu Mircea Eliade asupra acestui roman, ca şi din *Jurnalul* său, aveam impresia că un succes ce l-ar impune în peisajul literar francez ca romancier şi numai subsidiar ca savant l-ar fi determinat să continue pe această cale. S-au înregistrat la apariție câteva reacții de-a dreptul entuziaste: de pildă, Robert Kanters, ultimul dintre marii critici ai Parisului, scria că atunci când Sartre nu va mai fi deloc citit, *Noaptea de Sânziene* va continua să fie referențială. Iar Dominique Aury semna şi ea în *La Nouvelle Revue Française* o cronică elogioasă. Dar *Noaptea*... nu l-a impus pe Mircea Eliade ca romancier. Atunci, cred că s-a aflat la răscruce şi a intrat în cea de a doua fază a scrisului său: proza fantastică scurtă, pentru care scriitorul are mai puține ore de cerşit savantului. A transformat un eşec într-o victorie, îmbogățind genul fantastic cu un aspect ce-l singularizează: camuflarea sacrului, sensului, miracolului în cotidianul cel mai banal.

Cu *La țigănci*, *Pe strada Mântuleasa* şi nuvelele ce-au urmat, Mircea Eliade – care continua să-şi scrie literatura în limba română – se întorcea mereu acasă, în mirificul său Bucureşti ce nu seamănă cu nici un altul, real sau ficțional. Acasă, unde, într-o oarecare măsură, scriitorul întârzie să fie primit precum s-ar cuveni.

Noaptea de Sânziene nu e doar opera sa de răspântie, scrisă fără speranța reîntoarcerii, e şi un dar făcut literaturii române. Avem oare prea multe fresce istorice de această calitate pentru a trata cu o asemenea indiferență excepția fericită ce ne confirmă trista noastră regulă?

Exilul şi Rusia lui Soljeniţîn

Am întârziat a scrie despre ultimele două cărţi ale lui Aleksandr Soljeniţîn traduse în limba franceză şi publicate la Paris, chinuindu-mă – termenul nu e prea tare – să împac două versiuni asupra aceluiaşi scriitor. Cea iniţială, după care Soljeniţîn, „adevăratul intelectual al secolului nostru", cum îl numea André Glucksmann, vorbea pentru toţi prigoniţii, deţinuţii, exilaţii, şi cea finală, impusă de ultimele sale texte, lăsând impresia, devastatoare, că autorul lor nu mai pledează decât pentru ruşii şi Rusia lui.

Aş fi putut, fireşte, disocia exilul lui Soljeniţîn, aşa cum reiese din volumul său de memorii *Le Grain tombé entre les meules*[1], de întoarcerea sa din *La Russie sous l'avalanche*[2], dar cred că l-aş fi trădat pe cel care a scris *Arhipelagul Gulag*. O admiraţie ca aceea pe care i-o port lui Soljeniţîn are exigenţele ei, în primul rând cea a adevărului. Or adevărul,

1. *Le Grain tombé entre les meules. Esquisses d'exil*, Fayard, Paris, 1998, traducere românească, *Un grăunte între pietrele de moară*, Humanitas, Bucureşti, 2002.

2. *La Russie sous l'avalanche*, Fayard, Paris, 1998. Între timp cartea s-a tradus în limba română – *Rusia sub avalanşă*, Humanitas, Bucureşti, 2000.

greu suportabil, este că punțile s-au rupt între Soljenițîn din memoriile sau *Schițele* sale *de exil* și cel care a regăsit o „Rusie sub avalanșă" deplângând doar pe rușii deveniți, sub pana lui naționalizată, unicele victime asuprite acum de minoritățile republicilor ce-au obținut independența.

Să rămânem azi la Soljenițîn dinainte de fractură. Soljenițîn a fost expulzat din Rusia, e exilat și-l regăsim în paginile acestei cărți cu un titlu ce-ar suna căznit în românește: „Grăuntele căzut între pietrele de moară". „Grăuntele" n-a fost zdrobit. Mai mult, după ce lăsase o Rusie grav atinsă de revelațiile sale, reușește să schimbe și mentalitatea intelectuală din Parisul anilor '70. Tinerii, cei mai mulți trecuți prin iluzia revoluționară a lui Mai '68, grupați mai târziu în curentul „noilor filozofi", aveau să alunge marxismul cu toate derivatele sale viciate de pe scena pariziană, treziți din somnolența ideologică de lectura *Arhipelagului* lui Soljenițîn. De parcă biblioteca de mărturii și studii care-l precedaseră de la André Gide sau Panait Istrati încoace ar fi rămas literă moartă. Deodată prin una din acele coincidențe ce provoacă Istoria, Soljenițîn, când deschide larg porțile Gulagului, este *crezut*. Dacă Occidentul, unde primise de altminteri Premiul Nobel, i-a asigurat un asemenea ecou, care putea fi „piatra de moară" ce aștepta „bobul" spre a-l zdrobi? În Uniunea Sovietică, o știm bine, piatra de moară purta un nume: KGB. Dar cea de aici? Decepția lui Soljenițîn a fost pe măsura iluziilor sale. La el infinit mai justificate decât la alți exilați: Occidentul, prin zgomotul stârnit în jurul cazului său, îl ferise de dispariția într-un nou Gulag sau în moarte. Or, tocmai acestă celebritate pe care se sprijinise,

recunoscător, îl apasă odată ajuns aici. Urmărit de gazetari, din țară în țară, nemaiștiind cum să refuze cetățenii de onoare, colocvii, congrese, conferințe, întâlniri, Soljenițîn descoperă în Occident defecte, unele reale, altele închipuite pe care le denunță aproape cu aceeași vigoare ca altădată în Rusia sistemul concentraționar. Chiar dacă uneori își dă seama de disproporție, i se pare mai departe că banul și materialismul deformează democrația apuseană. Nu-și proclamă decepția doar în celebrul discurs de la Harvard, ci și în Spania unde Franco mai trăiește încă. Bineînțeles, valorile pe care le reclamă Soljenițîn sunt de ordin spiritual, ceea ce nu-i va împiedica pe unii să îndrăznească a-l înfiera drept „fascist". Nimic mai fals, firește, dar pentru comuniști este – a rămas și azi – insulta cea mai la îndemână. Uneori se alăturau corului ostil și oameni politici de renume. Astfel, Kissinger, care se opune să i se acorde cetățenia de onoare în America, pentru a nu primejdui politica de destindere cu Moscova.

Tocmai prin libertățile pe care le asigură presei sale, Occidentul e vulnerabil la manevrele KGB-ului. Cea mai mare poliție secretă a lumii își va fixa drept țel distrugerea reputației lui Soljenițîn. Fără rezultat, de parcă într-adevăr acesta din urmă ar fi semnat un pact cu Dumnezeu. Totuși Moscova nu-și precupețește eforturile. Plastografii perfecte, până și el își „recunoștea" scrisul, pentru a dovedi că în captivitate fusese „turnător", biografie răstălmăcită de la străbunici încoace, cărți comandate celor mai apropiați de el (între altele, abjecta biografie semnată de prima sa soție), trimiterea în exil a lui Siniavski, recrutat încă din lagăr de KGB, spre a duce campania împotriva lui

în ziarele exilului rus (Bukovski a publicat în cartea sa *Judecată la Moscova* dările de seamă ale şedinţelor Comitetului Central, unde se examinează manevra), chiar şi un proiect de asasinat împreună cu familia, când tocmai părăsea Elveţia, nimic n-a fost lăsat la o parte din panoplia distrugerii. Şi nimic nu şi-a atins scopul.

În bună parte datorită lui Soljeniţîn însuşi izolat în reşedinţa sa din Vermont, unde şi-a recreat până şi un peisaj rusesc. Pe o masă enormă se adună fişele şi studiile asupra revoluţiei ruse. Soljeniţîn lucrează la ciclul său *Roata roşie*. Soţia sa creşte copiii, pune în ordine fişele, corectează şi bate la maşină textele, din când în când mai triază din corespondenţa ce se îndeasă în saci din ce în ce mai numeroşi şi ţine şi contactul cu Rusia. Fără ea, Soljeniţîn ar fi fost incapabil să facă faţă acestei dispersiuni de urgenţe. El scrie mai departe la *Roata roşie*. Simte că astfel „face" mai curând istorie decât dacă s-ar lăsa prins în toată această agitaţie. Nu e mai puţin adevărat că din când în când explodează, renunţă, o clipă-două, la ritmul lui de lucru pentru a se indigna sau a polemiza. N-are absolut nimic a-şi reproşa. Drepturile de autor de la *Arhipelagul Gulag* sunt vărsate unui fond destinat foştilor deţinuţi politici şi prin complicate manevre ajung chiar la destinaţie. Zekul Soljeniţîn stă mai departe lângă colegii săi de lagăr chiar atunci când, în refugiul său din Vermont, îşi scrie „războiul fără de pace", al bolşevismului.

În fiecare seară, spune rugăciunea cu băieţii lui la pârâul din grădină străjuit de o stâncă în formă de cal. Le povesteşte copiilor, destul de mici pentru a mai trăi în basm,

cum odată şi odată calul va respira până în străfunduri. Şi atunci se vor urca cu toţii pe el şi-i va duce până în Rusia.

Calul, o ştim cu toţii, a respirat doar în anii '90, când Soljeniţîn s-a întors cu ai săi într-o Rusie ce depăşea cele mai negre din presentimentele sale.

*

Soljeniţîn a fost printre rezistenţii ruşi singurul sau aproape singurul care credea că se va întoarce într-o Rusie dezbărată de comunism. Nu însă şi liberă în deplinătatea termenului. Încă din primul volum al memoriilor sale în exil din anii '70, el prevedea starea în care se va afla Rusia la prăbuşirea comunismului. Când un refugiat polonez îi flutură ideea şi ispita unui Tribunal pentru crimele comuniste, Soljeniţîn reacţionează cu luciditate şi amar:

„Oricât de justificată din punct de vedere moral şi seducătoare, crearea unui astfel de tribunal era imposibilă deoarece mergea contra vântului şi curentelor istoriei. Spre deosebire de ceea ce fusese împlinit împotriva nazismului, nimeni, niciodată, nu va reuşi să judece comunismul. E exclus ca cineva să ajungă a pune laolaltă pe acuzatori şi pe acuzaţi."

Era, în acelaşi timp, extrem de sceptic asupra perspectivelor de schimbare în profunzime: de unde să găseşti pe acei îngeri sau măcar pe acei oameni muncitori şi cinstiţi care să guverneze spre binele celor mulţi şi năpăstuiţi? „După cincizeci de ani de putrezire şi exterminare a poporului nostru, la suprafaţă nu pot apărea decât canaliile, criminalii, neruşinaţii."

După o astfel de constatare pe care am putea-o tot atât de bine aplica şi la alte ţări din spaţiul comunist, Soljeniţîn,

de la care am fi putut aştepta o analiză crâncenă a similitudinilor, alege diferenţa mergând, pentru a-şi justifica etnocentrismul, până la a se referi la Gustave Le Bon.

Desigur, primul său gest e simbolic. Soljeniţîn se întoarce cu ai săi în Rusia prin nord, pentru a îngenunchea şi a săruta pământul suferinţelor sale: Siberia. Iar prima definiţie a patriotismului său este impecabilă:

„Patriotismul este un sentiment puternic de iubire pentru patria ta: înseamnă că eşti gata să te sacrifici pentru ea, cu condiţia de a o sluji fără complezenţă, de a nu o susţine în propuneri injuste, de a fi sincer întru denunţarea viciilor şi păcatelor sale şi de a manifesta cuvenita căinţă."

Pentru prima oară, Soljeniţîn, sub impactul şocului şi orbecăind în haosul patriei regăsite, renunţă însă la exigenţa ce făcea neasemuita lui forţă morală, nemaiţinând seama de ceea ce îşi propusese.

În flagrant delict de milostivenie, nu mai apăra ca altădată pe toţii semenii obidiţi, ci doar pe ruşi. El, care, în 1974, în lucrarea colectivă *Des voix sous les décombres*, ceruse să fie acordată „tuturor popoarelor de la periferia Uniunii Sovietice libertatea efectivă de a decide asupra soartei lor". El, care se gândise la sosirea în America că l-ar putea vedea pe preşedintele Ford doar pentru a-l convinge să nu semneze la Helsinki „asuprirea eternă a Europei de Est", pare a-şi fi schimbat orientarea.

În Cecenia nu este pentru război, dar nu cu argumentele generoase la care ne-am fi aşteptat din partea lui, ci cu un fel de penibil arţag: să-i lăsăm pe ceceni să se descurce singuri, să vedem ce vor deveni fără noi. În cursul reprobabilului război de acolo, Soljeniţîn se indignează doar

de cecenii care omoară, mutilează, fugăresc pe bieții ruși, și nu de rușii care sunt departe de a se lăsa mai prejos. De altminteri, în același registru al uimirii, aflăm de la Soljenițîn că războaiele Rusiei au fost totdeauna defensive, că așa s-a născut și Imperiul rus, din defensivă în defensivă.

Rușii, persecutații. Ei, care au asigurat totdeauna acolo unde au domnit peste „minorități" accesul la cultura și limba natală (vezi exemplul cel mai aproape de noi, alfabetul chirilic din Basarabia, și fruntașii patrioți români condamnați la moarte și puși în cușcă de animale sălbatice). Iar acum când unele republici au devenit independente, se plânge Soljenițîn, ele persecută pe rusofoni și le interzic accesul la propria lor cultură.

Cât despre Occident și îndeosebi Statele Unite, departe de a ajuta așa cum o fac – poate neîndemânatec – Rusia, după părerea lui Soljenițîn ele lucrează stăruitor, prin postul Radio Liberty și prin emigranții ruși din a treia generație disprețuitoare de patrie, la suprimarea Rusiei de pe harta lumii.

De fapt, cartea aceasta parcă ne avertizează că pericolul rusesc nu aparține trecutului. Într-acolo nu mai trebuie să ne îndreptăm niciodată privirea dacă molima poate atinge un scriitor de talia lui Soljenițîn.

Cucernicul mirean care este Soljenițîn se pierde și prin mrejele unei ortodoxii dominatoare, el, care scrisese Patriarhului rus, în plin samizdat și persecuție, o Scrisoare dojenitoare pe care ar fi putut-o semna și alți disidenți mai agnostici sau mai cosmopoliți.

Dacă mai adăugăm și o frază cu totul nefericită despre Bosnia, unde se instalează, amenințător, integrismul

musulman, şi câteva altele – prea multe – despre fraţii slavi din Balcani care trebuie să se bucure de solidaritatea ruşilor (deşi Soljeniţîn declară că nu e panslavist), pierdem nădejdea de a mai înţelege.

Revenim la întrebarea dintâi: cum îşi poate Soljeniţîn întemeia analiza pe atât de primejdiosul şi decăzutul criteriu al psihologiei popoarelor? Orice cititor din România, dacă vrea să ignore referinţa constantă la Rusia, poate afla în această carte o descriere implacabilă a situaţiei din propria sa ţară. Foşti comunişti machiaţi la putere, viaţa parlamentară de bâlci, minciuna, corupţia. Desfigurarea operată de comunism la ruşi seamănă leit cu cea de la români. Şi nu e de mirare, din moment ce ei au exportat-o.

„Printr-o selecţie inversă – scrie Soljeniţîn –, prin distrugerea selectivă a elitelor, bolşevicii au deformat caracterul rusesc. [...] Într-o atmosferă de frică paralizantă, difuză în întreaga ţară, [...] într-o societate cu totul infiltrată de strânsa reţea de denunţători, disimularea şi neîncrederea au pus stăpânire pe populaţie. În aşa hal încât orice atitudine deschisă părea o provocare. [...] O indiferenţă generală faţă de cei loviţi alături de tine – trădarea înăbuşind totul. Obligaţia de a minţi, de a minţi mereu, de a te preface dacă vrei să supravieţuieşti. Iar în locul valorilor prădate erau însămânţate ingratitudinea, cruzimea, dorinţa de a parveni cu orice preţ."

Soljeniţîn purta pe umeri globul cu dezmoşteniţii de pe toate meridianele comunismului şi l-a preschimbat cu o singură ţară, a cărei inocenţă – atât de vinovată – o proclamă tocmai el, zekul paradigmatic.

Ne va lipsi.

Cui îi este frică de... Tacit?

Lui Boris Souvarine îi plăcea să-l citeze pe Chateaubriand găsind că fraza ce urmează convine mult mai bine lui Stalin şi epocii sale decât asasinării ducelui de Enghien: „Atunci când în tăcerea abjecţiunii, nu mai auzi răsunând decât lanţurile sclavului şi vocea denunţătorului, când totul tremură în faţa tiranului şi devine tot atât de primejdios de a cerşi favorurile sale cât de a-i merita dizgraţia, istoricul pare însărcinat cu răzbunarea popoarelor. Degeaba prosperă Nero, Tacit s-a născut în Imperiu."

Lui Boris Souvarine i se pare că în a doua jumătate a veacului nostru rolul lui Tacit a fost într-un fel jucat de Soljeniţîn (Martorul înlocuind Istoricul), dar nu despre această comparaţie aş vrea să discutăm acum. De fapt, nici nu discut, pun doar o întrebare, recunosc, înfiorată. În societatea noastră care tot tranzitează de vreo zece ani încoace fără a se putea agăţa nici de vreun mal al reformei, nici de pontonul memoriei, mai e loc pentru un Tacit?

La sfârşitul anului trecut a apărut la Editura Humanitas traducerea română a lucrării lui Souvarine despre *Stalin* şi zadarnic i-am aşteptat ecoul meritat. Repetăm: fără acest volum este imposibil să analizezi fenomenul nu doar stalinist, ci şi – în general – comunist. Boris Souvarine,

un membru remarcat al Internaționalei, s-a aflat printre fondatorii Partidului Comunist Francez şi e printre primii care a rupt cu Moscova, încă din 1924. Importanța sa atât ca istoric, cât şi ca animator al unor reviste de studii cum ar fi *Contractul social* a fost hotărâtoare pentru evoluția mentalităților. Cu o laborioasă răbdare şi tenacitate a modelat conştiințele rebele.

În 1935, după ce a semnat un contract cu o editură din Statele Unite ce nu-l va respecta, îşi prezintă studiul, care merge contra curentului prosovietic interbelic, mai întâi la Gallimard. Refuzul vine, scandalos, de la Malraux: „Cred că au dreptate, Souvarine şi prietenii lui, dar le voi sta alături când vor fi cei mai puternici" – replica a rămas trist celebră. Cum Malraux ocupa un loc de frunte în toate colocviile antifasciste mânuite de bolşevici, fraza poate fi explicată, dacă nu şi scuzată. Mai ciudat pare refuzul drastic al lui Gabriel Marcel la Plon, unde până la urmă va apărea totuşi cartea care va fi tradusă în mai multe limbi. În rusă se va tălmăci şi tipări un singur exemplar: numai pentru Stalin! Invazia germană pune capăt într-un prim timp activității lui Souvarine. Gestapoul şi GPU îi fură arhiva, el e arestat, scapă cu greu, ajunge în Statele Unite, unde, sub imperativul alianței cu Moscova, cartea sa e pusă la index. După război, îşi va continua drumul căznit printre ideologiile la modă – şi fireşte împotriva lor. În 1938, Boris Souvarine va scrie şi unul din cele trei volume din *Vers l'autre flamme* la cererea bunului său prieten Panait Istrati. De-a lungul războiului nu chiar atât de rece, Boris Souvarine îşi continuă trudnica

operație de demistificare, în ciuda pulsațiilor ideologice ale „stângii", colaboratoare supusă a Kremlinului.

L-am cunoscut de-abia la începutul anilor '80 printr-un prieten comun, Rainer Biemel. Voiam să-i dedic mai multe emisiuni *Teze și antiteze*. Memoria lui neatinsă înlocuia arhiva răpită pe vremuri. Din păcate, nu mai vedea bine (o operație de cataractă reprezenta pe atunci o problemă), iar el nu putea gândi decât cu tocul în mână. Casetofonul îl teroriza. Aș fi putut să-l deschid fără să-și dea el seama. Dar nu-mi stătea în fire (n-am făcut-o niciodată) și de pe pereții biroului său veghea o fotografie unică: portretul Simonei Weil, cea de la care deprinsesem și „metafizica nefericirii", și exigența participării. Mai bine să pierd un capitol de istorie contemporană decât să-mi închipui un reproș în privirea Simonei Weil.

Să fie doar o întâmplare – m-am întrebat când a dispărut Souvarine – dacă moartea acestui specialist al lui Big Brother se produce tocmai în... 1984?

În postfața *Stalin*-ului său, Boris Souvarine insistă asupra unei alte cărți fără de care istoria comunismului nu poate fi gândită: *Marea Teroare* a istoricului britanic Robert Conquest. Apărută în 1968 la Londra și în 1970 la Paris, este și ea tradusă acum în românește și publicată recent la Humanitas. Câteva semnalări în treacăt, nici o cronică serioasă, ce deosebire de felul în care în Franța se înregistrase șocul celor opt milioane de victime în 1938 în Gulag, atât cât putea cercetătorul afla, în absența arhivelor oficiale. Între timp *Cartea neagră a comunismului* a avut prilejul, studiind comunismul din toate țările ce

i-au căzut pradă, să înmulțească cifra victimelor cu cel puțin zece: între optzeci şi o sută de milioane.

Mai toți intelectualii români când ajung în Franța sunt mirați de iluziile de stânga ale unei bune părți din inteligheția franceză, uitând însă că aşa mioapă cum e, cam surdă şi indiferentă la suferințele ce vin de la dreapta sa, ea a reacționat de fiecare dată cu un interes manifest. Asupra lui Conquest, asupra lui Boris Souvarine (relativ recent a apărut şi o biografie a lui întocmită de Jean-Louis Panné) au fost înregistrate dezbateri. Când mi s-au descris sălile de cinematograf de la Bucureşti pe trei sferturi goale pentru *Omul de marmură* şi *Omul de fier* de Wajda, pentru care la Paris fusesem nevoită să fac o coadă de vreo jumătate de oră, nu-mi venea să cred.

E foarte grav. Faptul că nu se vând cărțile care ne analizează trecutul poate proveni din mizerie. Dar că nu se scrie despre ele, că nu sunt înregistrate după valoarea lor excepțională, dezvăluie o altă mizerie: intelectuală şi sufletească. Singura îndârjire de care dăm dovadă ca neam pare a fi acest refuz de a înțelege ce ne-a fost dat să trăim. N-avem cum să fim „răzbunați" dat fiind că sabotăm şi martorii, şi istoricii.

Cui îi este frică de... Tacit? Şi mai ales de ce?

„Paradoxul român"?

Nu mă voi opri azi, în detaliu, la incitantul studiu al lui Sorin Alexandrescu *Paradoxul român*[1] sau, în orice caz, nu numai la el. Ci la felul în care se încadrează în obsesiile etniciste ale clipei de față. S-ar spune că în timp ce de-a lungul realismului socialist, evacuasem obligatoriu orice referință la perioada interbelică, din 1990 încoace facem același lucru cu cea comunistă, referindu-ne, cu titlu de exemplu, doar la interbelic.

Înainte însă de-a aminti astfel de evidențe, trebuie insistat asupra caracterului interesant, şi deseori original în interpretarea unor fenomene (îndeosebi cel legionar), care, chiar când nu convinge cu totul, reține stăruitor atenția. Sorin Alexandrescu dispune de o dublă experiență, de la care aşteptam totuşi un alt paradox decât cel românesc: a trăit în România sub comunism, dar şi în Olanda, având posibilitatea să arunce asupra fenomenului totalitar o dublă privire, şi interioară, şi exterioară. Din cea interioară s-ar fi putut ivi o cercetare specifică a fenomenului totalitar, din cea exterioară, comparația dintre stadiile de punere în aplicare a doctrinei unice în țările de sub ocupația sovietică.

---

1. Editura Univers, Bucureşti, 1998.

Când ai la dispoziție mass-media occidentală să te pună la curent și la zi cu ceea ce se petrece, de pildă, în Polonia Solidarității, dispui de alte posibilități decât cei informați de un sistem de manipulare al cărui principiu fundamental este tocmai cenzura. La fel pentru Primăvara de la Praga, ca și pentru toate mișcările de disidență ale Estului. Pe de altă parte, nu mai dispui de scuza rănitului care tocmai se scoală de pe patul de suferință și n-are decât un gând: să uite de toate durerile. Dimpotrivă, de la distanță ești liber să-ți exersezi memoria pe întreaga gamă a trecutului.

Alain Besançon scria – am repetat-o de atâtea ori! – că acolo unde se instalează comunismul asistăm inevitabil la o caricatură a tradițiilor locale. El lua drept exemplu filiația ce duce la Stalin plecând de la Ivan cel Groaznic. Ar fi putut, tot atât de bine, să citeze pagini din marchizul de Custine, a cărui călătorie în Rusia din 1800 și ceva semăna ca două picături de apă cu cele de un secol mai târziu. După destalinizare și mai ales după raportul Hruşciov, fiecare satelit și-a adus și o contribuție personală, alegându-și câteva modele locale. Nu e mai puțin adevărat că esențială a rămas rădăcina comună. Care, nici ea, nu e de ajuns pentru o înțelegere mai exactă. Totalitarismul, în afară chiar de caracteristicile definite de Hannah Arendt, mai are încă o trăsătură aparte: cere de la supușii săi ființa întreagă, averea, dar nu numai, inteligența, dar nu ajunge, sufletul, și el insuficient, altă vorbire, scindarea psihismului, atomizarea relațiilor sociale. Omul în totalitatea lui. De aceea contra-utopiile ce-și propun drept subiect totalitarismul – fie că e vorba de *1984* a lui Orwell, fie de un roman asemănător al scriitorului german Walter

Jens publicat cam în același timp – se încheie prin dispariția *ultimului om*, specia stingându-se odată cu răzvrătirea eșuată.

În mai toate țările supuse acestei contagiuni, intelectualii disidenți au încercat să descrie și analizeze tocmai această *diferență între comunism sau nazism* și toate celelalte regimuri de autocrație. Din Ungaria mai întâi, din Polonia apoi (*Gândirea captivă* a lui Czesław Miłosz, din 1953, rămâne paradigmatică din acest punct de vedere), dar și din Primăvara praghezã, au sosit primele investigații pe care s-au bizuit apoi comentatorii occidentali.

Doar de la noi, nimic. Cu toate instrumentele de care dispune și cu dibăcia reflecției, tocmai acest paradox am fi dorit să-l aflăm sub pana profesorului din Olanda, iar nu simplul fapt că în România a fost o revoluție de dreapta (legionarii, care n-au luat puterea), și n-a fost una de stânga, care, în schimb, a domnit o jumătate de secol. Pentru simplul motiv că nu poți compara ceva spontan cu altceva impus.

În ciuda surselor diferite și capacității sale speculative, Sorin Alexandrescu preia aceeași figură de „stil" și de comoditate, comparând dictatura lui Carol al II-lea (percepută în epocă drept una mai curând de operetă) și cea militară, de timp de război, a lui Antonescu, cu cea a lui... Ceaușescu. De ce, din moment ce istoria partidelor comuniste e plină de modele, de la Stalin la Kim Ir Sen și descendența sa? Evoluția lui Ceaușescu e mai aproape de a unui... Miloșevici decât de a unui despot local. Nu înseamnă, firește, că aceștia din urmă – fie Carol al II-lea, fie Antonescu – erau mai buni sau mai răi, ci doar *altfel*.

Şi apoi n-avem nevoie să facem un salt atât de mare: între Antonescu şi Ceauşescu au existat şi Ana Pauker şi Gheorghiu-Dej. Nu e oare mai logic să vedem cum au pus *ei* temeliile noului sistem? Nici măcar naţionalismul extrem n-a avut de ce să fie transmis de Antonescu lui Ceauşescu, acesta din urmă, un bun comunist, putea lesne să-şi aducă aminte cum Stalin în Moscova asediată de nemţi renunţase la sloganele comuniste, adoptându-le pe cele patriotice şi punând să bată toate clopotele bisericilor ce nu fuseseră încă distruse. La restrişte, naţionalismul a furnizat mereu arme comunismului.

Nici măcar mitul Meşterului Manole nu ne este neapărat specific. Mai există şi alte ţări care au trăit înveninata sintagmă „ruine-sacrificiu". Nu răspunde Polonia de pildă mai decisiv încă decât noi acestui model?

Nu neg firește interesul de a consulta arhivele fiecărui norod în parte. Atâta vreme însă cât ne mulţumim doar cu ele, trecem peste o perioadă unică în istorie, a cărei infecţie ne macină încă. Dacă o înlăturăm, nici o disecţie a prezentului nu se poate săvârşi. Concepţia etnocentristă nu ne poate duce decât spre false soluţii. Cum am mai spus, am vrea ca o astfel de investigaţie să ne vină în completare tocmai de la Sorin Alexandrescu, a cărui obiectivitate – ce nu înseamnă, după cum bine subliniază el însuşi, şi neutralitate – nu cedează decât în final. Într-adevăr, în ultimul capitol asupra partidului naţional-ţărănist, Sorin Alexandrescu adoptă un ton cu totul diferit, dedându-se, în stil jurnalistic, la un ciudat *pro domo*. Ne-ar plăcea să credem însă în continuare că el dispune de toate instrumentele spre a depăşi faza etnocentristă în care se îneacă azi o bună parte din inteligheţia locală.

Deficitul democratic

Cu cât se aglomerează sondajele şi se apropie alegerile, cu atât se măreşte răspunderea celui care enunţă critici, face ipoteze sau propune soluţii. Nu pentru că în sine alternanţa ar însemna o catastrofă – dimpotrivă este unul din semnele unei democraţii în bună stare de funcţionare –, dar la noi, spre deosebire de alte ţări ex-satelite, revenirea la putere a fostei echipe de „neo" ar accentua – poate chiar dramatic – deficitul de democraţie, responsabil de neintegrarea noastră rapidă în NATO şi în Uniunea Europeană. Au trecut zece ani şi nu dispunem încă de un Stat de drept, au trecut zece ani şi arhivele Securităţii au rămas la dispoziţia securiştilor, au trecut zece ani şi marile reforme n-au fost întreprinse nici măcar de fosta opoziţie aleasă în 1996, tocmai spre a le înfăptui.

Din grija de a nu da argumente celor ce se pregătesc să-şi reia puterea salvată şi asigurată de mineri, nu-ţi vine să te serveşti de dreptul fundamental al democraţiilor occidentale, acela de a le critica şi pe ele (nu se spune îndeajuns că acest tip de democraţie este primul regim din istoria omenirii care-şi face din propria critică un instrument de funcţionare). Îţi vine greu să analizezi ceea ce tu consideri – şi nu eşti singurul – o derivă a democraţiei,

panicată parcă de schimbarea mileniului: discriminarea pozitivă a minorităților. Discriminarea negativă am văzut de-a lungul secolului spre ce a dus, cea pozitivă cuprinde şi ea riscurile ei. Democrația este construită pe piatra de temelie a majorității. Ea îşi alege forma de guvernământ, ea este, în acelaşi timp, responsabilă de soarta minorităților, obligată să le asigure *aceleaşi* drepturi. Prea visatul „sat planetar" în care turnul Babel ar deveni normă oficială nu duce doar la apoteoza discriminării, ci şi la fărâmițarea mapamondului pe etnii fără comunicare între ele. Poți să fii pentru Universitatea maghiară la Cluj (am şi semnat acum zece ani un apel în acest sens) şi să consideri, în acelaşi timp, că limba administrativă a Statului trebuie să rămână unitar română. În Franța, țară cu temeinică tradiție democratică, discuția de astă-vară a fost vehementă la anunțul numărului de limbi „regionale" propuse într-un tabel oficios: treizeci şi cinci! La noi sunt mai puține, dar trebuie ajuns la un stadiu unde să ai voie a-l considera excesiv şi iresponsabil pe Tőkés, fără ca prin aceasta să-l suporți pe Funar.

Poți găsi grotesc şi deconstructivă politica zisă „corectă", care din campusurile americane traversează spre noi oceanul, fără a te vedea acuzat de mentalitate retrogradă. Dacă eşti împotriva oricărei penalizări a homosexualității nu înseamnă că te simți gata să faci publicitate căsătoriilor şi adoptărilor de copii de către astfel de cupluri. Ai fost totdeauna pentru egalitatea dintre bărbat şi femeie, aşa că ai dreptul să ți se pară ridicole unele isterii feministe.

Mai poți să te întrebi cui foloseşte faptul că antisemitismul nu este căutat acolo unde există, şi din plin, la

România Mare de pildă, unde directorul şi-a ascuţit armele încă din anii '80 la *Săptămâna* (mă refer firește la C.V. Tudor şi la complicităţile sale cu puterea neo-comunistă: Roman şi Iliescu), ci este atribuit unor democraţi notorii ca Nicolae Manolescu sau Dorin Tudoran, în ultima vreme chiar şi lui Horia-Roman Patapievici? O întrebare remarcabil elucidată de Ileana Vrancea punând necesarele puncte pe i încă din titlu: *Coerenţa unui fals sau cum se fabrică antisemiţi din adversari activi ai antisemitismului şi cum se fabrică apărători ai evreilor din promotorii antisemitismului nazist şi comunist.* Studiul, de referinţă, a apărut parţial în *22* şi integral în *România literară*. Problema nu mai poate fi pusă, de acum înainte, eludându-l.

Poţi în sfârşit, ca Nicolae Manolescu într-un editorial relativ recent, să nu fii de acord cu preamărirea multiculturalismului, eliminând valoarea şi orice criteriu de ierarhizare, fără să disprețuieşti alte culturi. În schimb în culturile închise ale multiculturalismului, din moment ce aparţii uneia dintre ele, eşti obligat să le ignori pe celelalte. Poziţia poate deveni chiar polemică dacă persişti să refuzi a-l pune pe Shakespeare pe acelaşi plan cu muzica *rap*.

Toate acestea pe care ţineam să le amintesc „fundamentaliştilor corectitudinii politice" (specia există şi la noi) mi-au fost sugerate şi de revista *Projet*, care şi-a consacrat numărul parizian de vară (iunie) „Celeilalte Europe – zece ani mai târziu". Revista, nu prea răspândită, dar de certă ţinută (în tradiţia de rigoare intelectuală a iezuiţilor cărora le şi aparţine), a făcut apel la cei mai serioşi specialişti ai Estului. Mai toate textele se opresc asupra diferenţei de situaţie şi tratament între ţările Europei Centrale şi

Răsăritene pe de o parte şi cele balcanice (România, Bulgaria, Iugoslavia), pe de alta. În spiritul democraţiei autentice, autorii (mai ales Jacques Rupnik) insistă şi asupra unui calcul greşit al Occidentului, care ridică alte bariere pe tărâmul fostei Cortine de Fier de-abia căzute în ruină. Autorii caută însă, în primul rând, şi e normal, motivaţiile interne ale acestui decalaj ce face din România ultimul elev al clasei europene, mereu corijent, dacă nu chiar repetent. Renunţând la fantasmările lui Huntington despre conflictul civilizaţiilor, Rupnik, ca şi ceilalţi specialişti, trece în revistă alte motivaţii: inexistenţa unei societăţi civile din pricina absenţei – cu prea rarele excepţii pe care le ştim – a disidenţei, lipsa de comunişti reformatori, întruchiparea în Ceauşescu a unui naţionalism caricatural etc. El studiază şi moştenirea istorică într-o Europă Centrală de sub imperiul Habsburgilor – un stat de drept – şi Balcanii supuşi arbitrariului rusesc sau otoman. Mai înainte, alt intelectual estic, analizând *Charta 77* şi evoluţia Cehiei, descoperise atâtea trăsături comune cu România în primele etape ale tranziţiei, încât era pe cale să mă decomplexeze.

Tablourile cu date precise au intervenit pentru a mă opri din acest avânt optimist. Din toate ţările analizate (în afară de imensa şi imprevizibila Rusie), România se află în cel mai acut deficit de democraţie.

Unde ne sunt disidenții?

În indiferența cvasigenerală, astă-vară se întorcea deci în Rusia una din figurile-cheie ale disidenței ruse: Zinoviev. E drept, o figură atât de atipică încât ne putem întreba dacă termenul de disident i se potrivește. După un prim și voluminos roman, *Înălțimile prăpăstioase*, care părea a ne dărui un Swift al comunismului, Zinoviev a devenit repetitiv până la obsesie. La început, ideile sale fixe păreau simple și tenace provocări. Ele s-au dovedit însă, cu o singură excepție, tulburări de-a dreptul psihiatrice. Excepția este afirmația stăruitoare și insolită că există cu adevărat un „om nou" dăltuit de comunism. Prima oară când a pretins-o, a părut o aberație, însă oricine a putut-o verifica din plin în ultimul deceniu. Elogiul lui Stalin, excrescență barocă, era în fond sincer. În cartea scrisă de Vladimir Bukovski după ce a consultat arhivele Comitetului Central, aflăm și cheia acestor excese. Lui Zinoviev, Andropov în persoană a insistat să i se dea drumul în Occident. Cumulând alcoolismul cu mania grandorii, ar fi riscat să fie internat într-un spital psihiatric din cauze strict medicale, transformându-se astfel pentru Occident într-un caz politic. Nu se știa până la această revelație că anomaliile psihice precedaseră disidența, se

presupunea invers. Că ceva nu mergea se constatase la apariția în Franța a celui de-al doilea roman al lui Zinoviev. Mă aflam și eu la conferința de presă unde Zinoviev a declarat, tensionat, că i-au fost răpite soția și fetița de către KGB. Senzație în sală, ploaie de întrebări, telefoane grăbite pe la redacții. Atașata de presă a editurii s-a străduit să-i calmeze pe cei de față: soția lui Zinoviev își luase fetița și se mutase cu ea, pe aceeași stradă, la niște vecini și prieteni, conviețuirea cu Zinoviev devenindu-i greu suportabilă din pricina stării lui de nervi.

Deci reîntoarcerea lui Zinoviev în Rusia nu ne poate aduce nici confirmarea, nici infirmarea unei situații la prima vedere ciudată: disidenții nu mai interesează pe nimeni: nici în Est, nici în Vest. Un eseist parizian se întreba chiar, încă din titlul unui text: „Unde ne sunt disidenții?" De fapt, de această dispariție de pe scena istoriei suntem cu toții de vină: și unii disidenți în flagrant delir de vanitate rănită sau, dimpotrivă, atinși de oportunisme circumstanțiale, dar și cei care le neagă rolul până la a pretinde că s-a rezistat eficient numai prin cultură. Mai poate fi pusă în cauză și o anumită intelectualitate de stânga din Occident, incapabilă să tragă concluziile ideologice din căderea zidului de la Berlin și bâlbâindu-se în stângisme și rememorări vinovate. Pentru această categorie din urmă, pilduitor s-a arătat unul dintre cei mai străluciți stiliști francezi, Régis Debray, care s-a pus cu un elan prea juvenil pentru vârsta lui în slujba propagandei lui Miloşevici, exact ca acum patruzeci de ani (dar atunci avea scuza adolescenței) când participa la lupte de gherilă alături de Che Guevara.

Suntem nevoiți să amintim o stare de fapt relativ recentă, dar răpusă de uitare: din 1970 și până în 1990, disidentul a reprezentat o figură centrală pentru revoltele tuturor celor care, de la stânga pornind, se lăsaseră seduși, sub o formă sau alta, de ideologia comunistă și ridicaseră în slăvi regimul din Uniunea Sovietică și din țările satelite. Parisul se metamorfozase din nou într-un centru intelectual făptuitor de istorie, iar exilurile din Est reveniseră spre rolul ce fusese al lor în 1848, purtând făclia libertății, cum ar fi exclamat Lamartine și alți revoluționari întru romantism. Când organizam pentru câte un disident amenințat campanii de semnături, nu șovăiau o clipă să și le pună pe ale lor intelectualii de vază de aici. Petiționarii își regăsiseră un rol la care visaseră în momentul Afacerii Dreyfus: să pună la adăpost victima, intimidând călăul. Caracteristică, din acest punct de vedere, este tocmai reacția șefului KGB-ului, Andropov, dând drumul spre Occident unui bolnav mental, spre a nu vedea Uniunea Sovietică încă o dată condamnată pentru represiunea psihiatrică.

De pe orizontul de așteptare al intelectualului de aici s-a șters figura disidentului, uitat de altminteri și la el acasă. Și uneori prim responsabil al acestei stări de fapt. Care nu mi-a fost de pildă uimirea participând la un colocviu de disidenți la Cracovia în septembrie 1991 și văzând cum în afară de Ana Blandiana, de Gabriel Liiceanu, de Virgil Ierunca și de mine, toți congresiștii erau vehement potrivnici unui „proces al comunismului" și indignați la perspectiva unei puneri în paralel a sistemului concentraționar nazist cu Gulagul comunist.

Semnele nu s-au rezumat la un colocviu. De pildă în Polonia, Michnik, care refuzase oferta de a fi scos din închisoare şi trimis în Occident în schimbul potolirii sale, se prezintă în postcomunism potolit de la sine. Rămâne stigmatizantă pentru mine emisiunea de la televiziunea franceză unde apărea de braţ cu Jaruzelski.

Michnik este directorul unui ziar ce se vinde cel mai bine în Polonia. Şi, din păcate, nu e de mirare. Polonia de azi îi seamănă.

Să nu cultivăm pesimisme prea sistematice. Există şi disidenţi care-şi joacă discret şi conştiincios mai departe rolul – de astă dată constructiv, dacă n-ar fi să ne referim decât la Havel.

În sfârşit, în mod voit, nu mi-am luat exemplele din disidenţa românească, cea mai redusă din Est.

Întrebarea „Unde ne sunt disidenţii?" mi se pare însă necesară, ea ar putea constitui un preludiu la o analiză serioasă a carenţelor actuale din lumea largă, şi nu numai a celor din estul Europei.

Scriitura infernală

Într-o „Diagonală" deplângeam absența studiilor despre mărturiile din Gulagul românesc. Mi-a replicat Ruxandra Cesereanu, foarte decent – și acum îmi dau seama cât de justificat –, reproșându-mi că nu țin seama de ceea ce a fost publicat și lăsându-mă să înțeleg că ea însăși scrisese pe această temă. Căutând, câtva timp după aceea, în bibliotecă o carte anume, care nu mi-a fost mirarea dând, în rafturile unde n-ar fi trebuit să se afle decât volumele deja citite, peste acest titlu, *Călătorie spre centrul infernului*. Eseul era semnat tocmai de Ruxandra Cesereanu și apăruse anul trecut.

Lectura lui a însemnat pentru mine o reală îmbărbătare. Obsedată de amnezia ce caracterizează în clipa de față largi sectoare ale societății românești, de moliciunea unei vieți literare ce întârzie să-și aşeze noile ierarhii și să despartă grâul de neghină, aveam în mâini un model de abordare a acestui nou gen literar.

Exemplar din mai multe motive. Demersul comparativ mai întâi. Luându-și drept subiect cărțile scrise despre Gulagul românesc, autoarea a început prin a merge la sursă: Siberia lui Soljenițîn și Șalamov, primul umanizând, creștinând într-un sens „planeta de putrefacție" care era

Kolîma pentru cel de-al doilea. Lui Soljeniţîn îi datorăm desigur în Apus revelaţia Gulagului prin *Arhipelagul* a cărui lectură este totuşi suportabilă deoarece câţiva deţinuţi reuşesc să-şi menţină o statură umană. Şalamov însă evacuează din viziunea sa şi eroii, şi victimele, condiţia umană de aici este paranormală, lui i-a fost dat să vadă ceva ce omul n-ar trebui să vadă, prin el, ne aminteşte şi André Glucksmann, Infernul este acela ce depune mărturie, iar scriitura ea însăşi devine infernală.

În felul de a se sluji de o bibliografie aproape exhaustivă, Ruxandra Cesereanu dă dovadă de o înclinaţie deosebită pentru frazele şi definiţiile cele mai semnificative. Hannah Arendt ori Glucksmann devin astfel companioni de lectură şi, pentru oricine a urmărit analizele lor, este clar că autoarea alege esenţialul.

Chiar titlul cărţii *Călătorie spre centrul infernului* trebuie citit alăturându-i-se sintagma „scriitură infernală", astfel scapă de monotonia repetitivă a comparaţiei cu Infernul lui Dante şi-şi dezvăluie unicitatea.

După ce părăseşte „scriitura infernală" a mărturiilor, Ruxandra Cesereanu se opreşte la antiutopii, aflând firesc în Zamiatin predecesorul mai tuturor antiutopiştilor, şi ajunge la alegorii, la parabole, la încifrările prin care scriitori încă nearestaţi încercaseră să comunice contemporanilor incomunicabilul.

Răsfrângerea modelului în memorialistica română nu se datorează în primul rând faptului că diverşii autori i-ar fi citit pe Soljeniţîn, pe Şalamov, pe Nadejda Mandelstam, pe Zinoviev etc., ci exportului de Gulag realizat datorită Armatei Roşii la sfârşitul celui de-al Doilea Război

Mondial. Aceleaşi metode creând aceleaşi condiţii, regăsim şi reacţii asemănătoare.

Din câte ne putem da seama, nu lipseşte la capitolul mărturiilor nici un titlu, bibliografia culminând firesc cu *Închisoarea noastră cea de toate zilele* a lui Ion Ioanid. Mărturiile sunt trecute în revistă şi analizate cu de-amănuntul chiar dacă n-au uneori nici o valoare estetică. În final, autoarea va face deosebirea dintre mărturiile ce aparţin literaturii şi cele – nu mai puţin valoroase din punct de vedere documentar şi etic – ce n-au cu literatura şi cu esteticul nici o graniţă. Ea evită însă ca judecata de valoare estetică să devină un criteriu. Şi aceasta în ciuda unei salubre severităţi critice, ca atunci când constată, cu notabile excepţii, că o bună parte a acestor texte a fost redactată fără talent „într-o limbă de lemn anti-concentraţionară".

Acolo unde opoziţia română nu mai răspunde modelului sovietic, în cazul rezistenţei înarmate din munţi, Ruxandra Cesereanu insistă cum se cuvine asupra acestei originalităţi „haiduceşti".

Altă originalitate, „neagră" de astă dată, experimentul de la Piteşti, este analizată îndelung.

În sfârşit, după ce a epuizat mărturiile sau chiar romanele (prioritar, ale lui Paul Goma) despre închisoare, ea trece la proza scrisă şi publicată oficial. E prima oară când sunt studiate metodic romanele „obsedantului deceniu", cele între „disidenţă şi oportunism". E o operaţie necesară pe care criticii români n-ar trebui să o lase doar în grija lui Gheorghe Grigurcu, ci să contribuie şi ei la această încâlcită operaţie de descifrare. Trăim, după un

deceniu de la revoluția ce-ar fi trebuit să schimbe totul, prefăcându-ne că ne-am revăzut ierarhiile literare, dar în fapt le consolidăm, la modul moale, dar perseverent prin manuale, comentarii și uneori... premii.

Ruxandra Cesereanu, care vede în romanul obsedantului deceniu coexistând o relativă disidență față de regimul comunist și o „indeniabilă impostură", socotește chiar că această categorie socio-politică ce „sfida comunismul, dar nu-l nega" ar fi făcut parte din strategiile comuniste de manipulare a conștiințelor spre a distrage atenția de la esențial. S-ar putea să n-o urmăm cel puțin pentru unele din aceste cărți cu „oglinda aburită", într-o acuzație atât de gravă.

Autoarea ne mărturisește, în încheiere, că a avut intenția cu acest eseu să obțină „o exorcizare a terorii comuniste din România". În ce privește „exorcizarea", cred că e prea devreme. Cum să exorcizăm ceva pentru care evităm să ne exersăm și memoria, și răspunderea?

Studiul Ruxandrei Cesereanu este excepțional și în măsura în care nu ține seama de această stare de spirit, propunându-și, dimpotrivă, să-și considere cititorii însuflețiți de dorința de a afla și înțelege ce s-a petrecut cu ei și ai lor timp de o jumătate de veac. Rămâne să sperăm că, luând-o drept ghid, mulți se vor avânta pe tărâmul „infernal" până în centrul căruia a explorat cu rigoare, pasiune și inteligență Ruxandra Cesereanu.

La cei şaizeci de ani ai lui Nicolae Manolescu

Mişcându-mă din copilărie printre oameni maturi – pe unii îi simţeam tot atât de prieteni ca pe puştii de-o seamă cu mine – am pierdut simţul vârstelor. Aş putea chiar adăuga că pierderea aceasta a fost definitivă. Ştiu fireşte să deosebesc un debutant de un bătrân, dar am mai totdeauna un şoc când aflu, printr-o împrejurare oarecare, vârsta reală a interlocutorului meu.

Aşa mi s-a întâmplat când în cursul unei convorbiri telefonice, zilele trecute, cu Nicolae Manolescu, pe cu totul alte teme, mi-a spus în trecere că împlineşte şaizeci de ani. Era să-l întreb cum îndrăzneşte să ne facă aşa ceva când pentru mine şi Virgil Ierunca rămăsese criticul tânăr cel mai ascultat din literele româneşti. Apoi mi-am venit în fire şi mi-am dat seama de ridicolul la care mă expuneam de două ori cu o astfel de replică. În primul rând, vârsta asta eu am depăşit-o mai de mult şi mi se pare acum a aparţine aproape juneţei. În al doilea, cum să reproşezi că îmbătrâneşte cuiva care a rămas acelaşi? M-am răzgândit deci şi în loc de reproşuri îi trimit, cum e normal, felicitările noastre.

Atât de meritate! Mulți promiteau din generația sa și nu-și țineau făgăduința, el însă a ținut tot ceea ce nu se grăbise să promită.

Din cronicar la un săptămânal literar – e drept, cel mai important al țării – a devenit Criticul prin excelență, cel care lansează, confirmă sau infirmă talentele. Și aceasta într-un peisaj critic unde era înconjurat de colegi de certă valoare.

Criticului i se poate însă aduce un reproș major. Îl repet (trebuie să servească și aniversările la ceva): a refuzat ca o culegere din aceste cronici* să stea lângă cărțile publicate: *Contradicția lui Maiorescu*, *Temele* sale, *Arca lui Noe*, *Istoria literaturii române*. Eu cred, cu încăpățânare, că meritau să alcătuiască un volum, ele au format, contra dogmelor oficiale, adevăratul gust literar și, chiar dacă nu împărtășesc părerea lui Nicolae Manolescu că la noi a fost de ajuns „rezistența prin cultură", au reprezentat și o formă de opoziție. Când românii se vor hotărî într-o zi să-și recupereze un trecut fără de care nu văd cum s-ar reconstrui țesutul social, vor putea regăsi în ele ceva din febra unei epoci de lupte camuflate, de victorii mereu amânate, de zvârcoliri intense.

Toate acestea se știu. Nu se mai spun deoarece s-a cam pierdut obiceiul de a se vorbi de bine când autorul însuși uită s-o facă. Or, Nicolae Manolescu o uită sistematic. La alții s-ar numi modestie. La el aș prefera să-i spun

---

* Aceste texte au fost deja publicate. Primele trei volume (*Literatura română postbelică. Lista lui Manolescu*, I, II, III) au apărut la Editura Aula, Brașov, 2001 (n.ed.).

pudoare. Ai zice într-adevăr că trece uşurel peste lucruri grele şi grave, salutându-le politicos, dar necomentând evidenţele. În orice caz, evitând să insiste asupra felului prea puţin banal cum s-a comportat cu ele în trecut.

La o trecere a lui prin Paris, discutam liniştit despre felul în care Securitatea cerea rapoarte scriitorilor asupra călătoriilor în străinătate. Mulţi ne povesteau de „ vizitele" la Securitate, sau acasă la ei, la o „cafeluţă", sau chiar la Uniunea Scriitorilor, în biroul preşedintelui. Ele păreau obligatorii, iar diverşii noştri interlocutori ni le descriau, complet decomplexaţi, ca pe un lucru firesc. Nicolae Manolescu a rectificat, ca şi cum ar fi fost vorba de o nimica toată, că aceste şedinţe cu oamenii Securităţii nu erau de fapt cu totul obligatorii, puteai să nu dezvălui pe cine ai văzut, cu cine ai discutat şi despre ce. Uite, el a refuzat să-i vadă şi nu i s-a întâmplat nimic. Cel mult, nu i s-a mai dat drumul pentru o călătorie ulterioară şi atâta tot. Alţii şi-ar fi împletit cunună de lauri dintr-un asemenea gest, dacă nu unic, sigur rarisim. El, nu.

Tot astfel, nu l-am auzit niciodată lăudându-se că nu s-a înscris în partidul comunist, condiţie *sine qua non* pentru o catedră universitară. Câţi ştiu că până la revoluţie Nicolae Manolescu, profesorul cel mai ascultat de la Litere, directorul Cenaclului de Luni, n-avea decât titlul de „lector" deoarece nu voia să facă parte din partidul comunist? În anii '80 o astfel de apartenenţă la partid devenise pentru cei mai mulţi o formalitate pe care mai nimeni nu se mai gândea s-o reproşeze semenului. Nicolae Manolescu nu s-a făli nici în această privinţă şi n-a postulat la titlul de excepţie.

Exigent față de el însuși, Nicolae Manolescu trece mai lesne (prea lesne?) cu vederea peste păcatele celorlalți. Îi înțelege parcă mai bine decât pe sine. În orice caz, cu ei e mai îngăduitor. Cutare? Da, e adevărat, acum scrie numai prostii, dar soția lui are cancer. Altul: Face o depresie, dacă l-ai vedea! Și așa din boală în fatalitate curg scuzele pentru cei din jur.

Când Nicolae Manolescu l-a condus la gară sau la aeroport pe disidentul Dorin Tudoran, era singur: nici un alt scriitor nu avusese acest curaj. Nu ne-a povestit scena niciodată. Dorin Tudoran ne-a descris-o.

Devenit om politic și șef de partid, Nicolae Manolescu s-a lipsit și de *bodyguarzi*, și de vilă în cartierul Primăverii, se purta ca totdeauna, obișnuit ca buzunarele să nu-i fie doldora de bani.

Cred că așa ceva trebuie să se sărbătorească într-un fel aparte deoarece acest tip de comportament este cu adevărat original în tranziția noastră.

2000

Anul 2000

Mă aflu pe pragul, atât de aşteptat, atât de temut, atât de sperat al unui Nou Ev. Şovăind: să împărtăşesc sau nu iluzia că pătrundem o dată cu anul 2000 într-un nou mileniu şi ne despărţim de secolul XX, deşi ni s-a atras stăruitor atenţia că şi mileniul, şi secolul nu pot începe înainte de 2001? Acum n-a început încă nimic. Magia ţine doar de cifra rotundă la care unii dintre noi nici nu credeau a ajunge vreodată: 2000. Atât de înfricoşătoare sau dătătoare de speranţă, încât desfide şi socotelile aritmetice elementare şi controversele datărilor istorice.

Poate că ne este necesară o pauză în reflecţii şi în fapte. Poate că ne trebuie acest răstimp pentru a cântări sinistra originalitate a secolului prin care am trecut şi care a combinat progresul cunoaşterii ştiinţifice cu barbaria, dându-i aspecte sofisticate sau menţinând-o la nivelul tribal. Între camera de gazare nazistă şi canibalismul descris în spaţiul concentraţionar comunist de un Martcenko, răul şi crima şi-au păstrat acelaşi statut sălbatic, dar, în acelaşi timp, au fost aduse la ceasul tehnologiei celei mai avansate. Tot astfel un tip nou de regim terorist, autoritar, represiv, mutilant a transformat în gheenă secolul XX: totalitarismul sub cele două forme ale sale, comunismul

şi nazismul, i-a fost semn şi destin. Diferenţa cu celelalte regimuri tiranice o dădea chiar numele: pentru prima oară sclavia se întindea, devorând-o, peste întreaga societate, mai mult, pătrundea în psihologia fiecărui individ, fisurând-o până la dispariţia tiparului originar. Totalitarismul – aşa cum a fost descris de Hannah Arendt, şi comentat de atâţia filozofi ai istoriei – stă în Ochiul lui Big Brother, de care nu scapi în nici o cămară a sufletului şi a minţii tale.

Bine – mi s-ar putea replica –, dar totalitarismul a dispărut de pe ecranul istoriei, cel nazist acum o jumătate de veac, cel comunist, *grosso modo*, în 1989. Atunci de ce această rememorare obligatorie, ce pare a anunţa o previziune de tip casandric? De ce să nu ne punem toate cuvintele de partea speranţei şi a Binelui pe care-l presupune?

Răspunsul mi se pare simplu chiar dacă pentru alţii nu va fi convingător. Răul, după cum insista şi André Glucksmann, într-o carte purtând drept titlu *Le Bien et le Mal*, trebuie privit în faţă, cu vigilenţă, atunci când se află în faza sa incipientă, spre a se lupta din timp împotriva lui. Binele, bijuteria noastră de gală şi zile mari, poate aştepta oricât, are rădăcini profunde în iluziile noastre din care oameni numiţi tocmai „de bine" îl extrag din când în când şi-l ridică la lumina faptei. Iluzia atotrăspândirii Binelui e pernicioasă dacă ne împiedică să veghem cu luciditate asupra Răului nostru cel de toate zilele.

Şi din toate timpurile. Prezenţa sa imemorială în lume desfide orice explicaţie cât de cât rezonabilă. Doar religiile au înţeles că trebuie să răspundă acestei enigme printr-una şi mai opacă, şi mai iraţională, fie că ia forma persecutării

nevinovatului Iov sau aceea a Naşterii lui Isus dintr-o Fecioară. Iar răul pândeşte nu numai pe Atrizii vechii Grecii, el ne ameninţă de pe frontispiciul catedralelor în care intrăm spre a-l înşela şi înlătura. Fără a mai pomeni de religiile care-l cultivă, împodobesc, răsfaţă, ca la aztecii ce par a-l fi preamărit. Nu-mi propun o listă a diferitelor credinţe religioase, mai toate au însă inteligenţa de a sataniza Răul şi a preveni că prilejul de a-l înfrunta nu va întârzia.

De ce am propus la început de an şi de ciclu un astfel de excurs de la piramidele Mexicului la catedralele Occidentului creştin şi am aşezat intolerabil pe primul plan Răul, când totul ne dovedeşte zi de zi că fără prezenţa Binelui şi uneori numai a iluziei sale nu se poate vieţui, nici clădi ceva? Pentru că, sub titlul *Crimele lui Elţîn*, unul dintre gazetarii şi politologii cei mai în vogă ai Parisului, Jean Daniel, directorul săptămânalului – şi el prestigios – *Le Nouvel Observateur*, a tras spre sfârşitul lui decembrie un semnal de alarmă. Intrăm – ne spunea el – în această nouă eră, transportând cu noi barbaria celei trecute. Cu atât mai intolerabilă cu cât între timp am iniţiat tribunale spre a judeca o crimă căreia de-abia în secolul XX i-am găsit un nume, „crimă împotriva umanităţii", şi încercăm să instalăm în moravurile diplomatice dreptul şi urgenţa intervenţiei. Or, metoda aceasta n-o punem în aplicare decât pentru ţările mici, intervenim în Kosovo, nu şi pe teritoriul fostelor puteri imperiale. Aşa că îi lăsăm pe ruşi, protestând doar cu sfert de gură, să distrugă pe ceceni şi să-şi continue tradiţionala politică a ţarilor. În 1943, o preluase şi Stalin, care deportase două sute de mii de ceceni

în Kazahstan în vagoane, firește, de vite, acum urmașii ruși, cu aceeași pornire șovină, vor să ucidă populația civilă din Groznîi. Bineînțeles, Jean Daniel n-are inocența de a cere irealizabilul: o intervenție occidentală. Doar o presiune sporită și scăderea ajutoarelor către Rusia i se par mijloacele minimale de care Apusul trebuie să se slujească, dacă nu vrea să înfrunte riscul de a-și vedea denunțată ipocrizia, ce-ar apărea atunci drept fundamentală.

„Trebuie spus calm, dar cu tărie – scrie Jean Daniel –, că acțiunile întreprinse de ruși pentru a lua drept ostatec o populație de patruzeci de mii de civili la Groznîi și a înfrânge rezistența cecenă înainte de data alegerilor rusești este o întreprindere insuportabilă și criminală care ar putea fi, dacă nu oprită, cel puțin încetinită, printr-o gigantică presiune a opiniilor publice și prin unele măsuri economice luate de instituțiile internaționale."

De când a fost scris acest editorial, au trecut și Crăciunul, și Anul Nou, și însuși Elțîn. Dar presiunea „morală" de anvergură dorită de Jean Daniel – și nu numai de el – a tot întârziat.

Pe mine Jean Daniel m-a convins însă că propria-i metamorfoză e autentică. La prima intervenție a lui Soljenițîn pe un platou francez de televiziune în anii '70, același Jean Daniel regretase absența gazetarilor comuniști francezi care să-i dea replica lui Soljenițîn și susținuse pe vietnamezi în lupta lor împotriva „imperialismului american". Soljenițîn îi dăduse întâlnire simbolic peste zece-douăzeci de ani, când va ieși la suprafață și Gulagul asiatic. Citind acest editorial mi-am spus că, asemenea mai multor intelectuali de stânga apuseni, Jean Daniel a venit,

înveşmântat ca pentru o sărbătoare, la întâlnirea, fie ea oricât de tardivă, cu adevărul.

N-ar fi rău dacă, în acest an al despărţirii de secolul XX, cei care îi mai simt ceaţa deformantă în minte şi în suflet ar ucenici la porţile Adevărului.

Yvonne Rossignon

În ciuda unor incontestabile progrese, cei care au continuat să scrie în româneşte în exil, netrecând – în parte tocmai din pricina fidelităţii faţă de limba lor de creaţie iniţială – în literaturile ţărilor lor de refugiu, îşi află cu greu un loc în literatura de „acasă". Parcă toată s-ar fi transformat într-un fel de cimitir Bellu cu locurile de odihnă desemnate dinainte. Totuşi, nu numai în cimitirul literaturii, dar şi în grădina ei, spaţiul ar trebui să fie nemăsurat: oricine a ţinut cu har o pană ar fi normal să-şi aibă numele înscris acolo.

Ştiind că nu e din păcate aşa, vreau să amintesc aici de Yvonne Rossignon. A murit în prima lună a anului 2000 la Roma şi tocmai din această pricină probabil că m-a dus gândul la un cimitir Bellu interzis scriitorilor români aruncaţi de Istorie peste hotare.

În ciuda numelui şi a originii ei franceze, Yvonne Rossignon era olteancă sadea. Părinţii ei se ocupau de moşiile Brătienilor. Din copilăria ei ştiu prea puţin (cu amintirile Yvonne era cam avară). Îmi povestea succint cum o zbughea deseori de acasă şi dispărea la o şatră ţigănească sau alta. Tatăl ei – îl adora – o bătea metodic în fiecare luni pentru ce avea să facă de-a lungul săptămânii

şi pentru toate „minciunile" pe care le va spune. Fireşte că Yvonne nu mințea. Imagina doar, neacordând faptului real un statut superior celui închipuit sau visat, dimpotrivă. Poeta de mai târziu îşi făcea gamele şi primea cu inimă uşoară pedeapsa necuvenită.

Nu ştiu cum din Oltenia a ajuns la studii la Cluj, unde a debutat în acelaşi timp cu Mihai Beniuc. Nu mi-a spus nici cu ce fel de bursă s-a dus în Italia, unde s-a căsătorit cu un domn Menchinelli, trezindu-se cu trei băieți şi o văduvie prematură.

Când am cunoscut-o la Roma în 1951 şi am locuit câteva zile, împreună cu Adriana Georgescu, la ea în Via Lisbona, îşi spunea „Vecchia Madre", cu ironie şi mândrie în acelaşi timp. Am fost izbită de înfățişarea ei de statuie. Bine înfiptă în pământ, masivă cu grație, Yvonne era de o vitalitate atât de nebună, încât nu-şi petrecea doar ziua lucrând din greu să-şi țină familia, dar îşi îngăduia – în timpul liber – să se ia la trântă cu Dumnezeu, cu care ducea discuții aprinse reproşându-i Răul de pe acest pământ. Pare pură ficțiune sau episod ridicol dacă adaug că prilvilegia pomii pentru astfel de trageri la răspundere. E adevărat şi nu e ridicol. Se cățăra, se aşeza pe o cracă şi sporovăia cu Divinul său Interlocutor.

Am mai povestit scenele când solidaritatea ei cu toți năpăstuiții o ducea în situații cel puțin inconfortabile sau cum era de problematic să te plimbi cu ea prin Roma, fără să se sărute cu o seamă de cerşetori.

Doi sunt oamenii pe care, privindu-i, am rămas neconsolată de incapacitatea mea de a crede şi de a avea o astfel de relație privilegiată cu Duhul Sfânt: ea şi N. Steinhardt.

Foarte diferiți unul de altul, necunoscându-se de altminteri, dar legați, fără s-o știe, de această familiaritate aducătoare de lumină și sens.

Firește, Yvonne era poetă. Aici lucrurile se complicau. La Roma, după ce publicase un volum în limba italiană, își alesese drept confesor un preot de la Vatican care, profitând de relațiile ei cotidiene cu Prea Înaltul, reușise să-i bage în cap că vanitatea de a publica vine de la Diavol, și nu există – deși nu s-a ținut seama de el în Decalog – păcat mai mare. Nu știu câte „Ave Maria" i-a recomandat pentru a o feri de tentație, dar poezia era respirația ei, nici ucazul divin n-o putea opri de la scris. Poemele însă nu trebuiau să apară. Știind că Virgil Ierunca voia s-o publice în revistele lui, ori de câte ori soseam la Roma, își ascundea poemele prin cele mai neînchipuite colțișoare și doar complicitatea noastră cu copiii ei ne ajuta să le dăm – uneori – de urmă. Din vina unui preot căruia îi cășunase pe literatură, nu i s-a putut alcătui Yvonnei, în exil, un volum de poeme și în românește. O singură dată a făcut o excepție: după Revoluția maghiară, și-a luat inima în dinți și, ignorându-și confesorul, ne-a trimis din proprie inițiativă un poem. După cât știu, dintre poeții români doar ea și Vasile Voiculescu au însoțit cu versurile lor ceea ce s-a petrecut la Budapesta în 1956.

Yvonne Rossignon se odihnește acum într-un cimitir din Roma. Mai rămâne să-i facem loc și în literatura română.

Orfanii lui Sartre

De mai bine de o lună Parisul intelectual de stânga (dar mai există altul?) pare a respira din nou având impresia că şi-a recucerit dreptul la dezbaterea ideologică. „Dezbatere" nu este de altminteri termenul cel mai just: în această reabilitare a lui Jean-Paul Sartre, la douăzeci de ani de la moartea sa, sunt mai ales mediatizate vocile conforme. Se veghează ca primejdia dubiului, a controversei, a discuţiei propriu-zise să pătrundă cât mai puţin pe platourile televiziunii sau în redacţiile revistelor.

Cei rămaşi după '89 fără ideologie salvatoare, înfricoşaţi de probabilitatea (destul de improbabilă în fond) să li se ceară într-o bună zi socoteală pentru lunga lor colaborare cu totalitarismul comunist, nemaiavând la orizont nici un mit salvator, sunt, natural, nostalgicii confortului moral din trecut, când îţi puteai executa adversarii cu simpla formulă magică de desfiinţare: „anticomunism primar". Formula bine-cunoscută a lui Sartre „un anticomunist este un câine" le trezeşte amintiri plăcute, era – nu-i aşa? – suficientă spre a spulbera toate argumentele despre existenţa Gulagului, mai ales că, sistemul concentraţionar comunist fiind situat la extrema stângă a eşichierului politic, negaţionismul şi toate revizionismele

erau şi sunt îngăduite. Nu şochează pe nimeni. Înşelaţi de Istoria pe care o îndumnezeiseră, aceşti văduviţi de sloganuri tânjeau după o prezenţă tutelară care să-i reinstaleze în buna conştiinţă de sine. Ceea ce s-a numit „purgatoriul" lui Sartre era departe de a atinge cotele de alarmă (din lungul său pasaj în tunelul posterităţii, Gide n-a ieşit nici azi, Breton a rămas fără descendenţă, iar Malraux riscă să fie redus la o figură pitorească a riscului). Nu Sartre, cu reputaţia intelectuală intactă, chiar dacă cea ideologică lăsa de dorit, avea de suferit de propria lui absenţă, ci „orfanii" lui, cei care sub scutul său se dedaseră la toate compromisurile cu dictatura de extremă stângă. Un purtător de cuvânt li se părea că au aflat în acest filozof care-şi ceda propriul sistem marxismului, vizita pe terorişti de extremă stângă, culegea de pe buzele lui Castro, în Cuba, mierea adevărului, iar, după ce jurase din pricina zdrobirii revoluţiei maghiare că nu va mai întinde niciodată mâna unui conducător sovietic, cum a ajuns la Moscova le-a strâns-o pe a tuturor. Tot el a făcut din refugiatul politic în piesa *Nekrassov* un personaj abject („le salaud" – prin excelenţă). În acelaşi timp, Sartre dispunea de o atare celebritate, încât de Gaulle replicase unui funcţionar de poliţie care îi cerea încuviinţarea să-l aresteze la o manifestaţie maoistă „Monsieur, on n'arrête pas Voltaire". Deci pe de o parte, străduinţa de terorizare semantică – nu se mai spune în stânga conformistă comunism, ci stalinism, acest termen din urmă tinzând să-l despartă pe înfierbântatul după libertate Lenin de odiosul Stalin şi să dezvinovăţească doctrina, idealistă şi universalistă, de punerea sa în aplicare criminală. Pe de altă parte,

readucerea lui Sartre în prim-planul unei actualități unde nu-şi mai găsise seamăn. Toate încercările lui Bourdieu de a-i lua locul şi asuma rolul au eşuat.

Mirarea nu stă în acest proiect, ci în personalitatea principalului său actor, Bernard-Henri Lévy, desemnat doar cu inițiale B.H.L., cel mai mediatizat şi invidiat dintre eseiştii francezi de primă mână. Faima lui B.H.L. s-a întemeiat pe anticonformismul său radical. Cu „noii filozofi" (el, Glucksmann, Benoist etc.) în anii '70 Parisul şi-a rectificat fulgerător viziunea istorică a întregului secol, termenul „stalinist" a dispărut din panoplia scuzelor, Lenin s-a văzut implicat în operele şi faptele lui complete, Marx a fost responsabilizat. Nimic nu i se va ierta lui B.H.L. Se va profita de un film al său prost şi pretențios pentru o campanie distrugătoare. B.H.L. se va retrage romantic, spre a scrie o carte de explicații, *Comédie*, ce nu va fi luată în seamă. Acum, cu *Secolul lui Sartre* i se întâmplă pentru prima oară în cariera lui să fie primit cu lauri, pâine, sare şi tot ritualul pentru fiul rătăcitor reîntors printre ai săi. Unii socotesc chiar că a fost din partea lui un calcul; mi s-ar părea greu de închipuit deoarece acest avantaj este însoțit de un sacrificiu, B.H.L. ştergând astfel cu buretele unica lui originalitate: de a fi creatorul singurului curent anticonformist câştigător în acest creuzet parizian unde dospesc ideile la modă. Fireşte, B.H.L. este prea avizat pentru a ascunde erorile lui Sartre (care s-a înşelat metodic în aprecierile istorice şi, teoretician al libertății, s-a instalat de-a stânga tiranilor). Aceleaşi păcate înfierate la Heidegger sunt sistematic scuzate la Sartre. Intențiile nu pot fi josnice decât la extrema dreaptă, cum

o rotim spre stânga, se modifică şi aparatul de măsură, scuza devenind principala figură de stil. Fost elev al lui Althusser care lansase la École Normale Supérieure formula „tăieturii epistemologice" ce desparte pe primul Marx, al scrierilor de tinereţe, de al doilea, al maturităţii, B.H.L. aplică aceeaşi formulă lui Sartre. Nu e unul, sunt doi Sartre: primul având cultul anarhic al libertăţii, al doilea al angajamentelor chiar greşite etc. E totuşi improbabil ca B.H.L. să devină şi el un obiect de nostalgii şi de studii: dar într-o astfel de eventualitate s-ar cuveni să i se aplice acelaşi sistem al dedublării: primul B.H.L. care lichidase dogma marxistă, al doilea care restabileşte climatul în care ea a înflorit, anulând astfel lucrarea primului.

Un detaliu – dar e unul? – la o dezbatere recent televizată, B.H.L., cel care şi-a petrecut zece-douăzeci de ani din viaţă dezvăluind caracterul totalitar al comunismului, a rostit şi el cuminţit (din oboseală, comoditate sau lehamite?) termenul atât de răsfăţat azi la Paris: „stalinism".

Cartea se intitulează *Le siècle de Sartre*. E inteligentă, strălucitor scrisă, cu bună şi rea-credinţă amestecate şi evident interesantă pe măsura subiectului cu toate că nu mai era de demonstrat că Sartre a fost o personalitate formatoare a acestui secol. Îi lipseşte doar un motto. Această apologie merita să fie pusă sub formula sfidătoare a tinerilor de prin anii '60 *Je préfère avoir tort avec Sartre que raison avec Aron* (Prefer să greşesc cu Sartre decât să am dreptate cu Aron). Parisul intelectual e mulţumit: are din nou libertatea de a greşi, Sartre s-a întors şi-l va absolvi.

Îmi rămâne să sper că nu va fi atât de simplu.

Marea paradă

Ultimele pagini din cartea devenită testamentară a lui François Furet, *Trecutul unei iluzii*, păreau adumbrite de o sumbră presimțire. După ce constata decesul ideologiei comuniste, istoricul francez se întreba cu tristețe câtă vreme intelectualii francezi de stânga vor putea trăi și funcționa fără nici o utopie la orizont. Cu alte cuvinte, cum vor învăța să poarte doliul comunismului? Ne-a fost dat să constatăm destul de rapid că au găsit o metodă cu totul neprevăzută: au refuzat, pur și simplu, să-l poarte. A trebuit însă așteptat Jean-François Revel cu al său eseu asupra „supraviețuirii utopiei socialiste", *La Grande Parade*[1], pentru a vedea descrisă tactica prin care *datoria de memorie* în cazul nazismului slujește și ca pretext pentru a ne impune *obligația uitării* în ce privește Gulagul. N-avem voie, cu alte cuvinte, să ne rememorăm că și el a reprezentat o crimă împotriva umanității.

De ce această prioritate acordată lui Revel, când au mai apărut în ziare sau volume studii pe marginea acestui subiect? Deoarece autorul *Ispitei totalitare* este printre foarte rarii (dacă nu singurul) care, renunțând să mai

1. Plon, Paris, 2000; Humanitas, București, 2002.

figureze în tabelul personalităților de prim-plan ale stângii, spune lucrurilor pe nume și până la capăt. Nu pare deloc stingherit de a fi taxat la dreapta. E prea cunoscut spre a putea deveni obiectul unor presiuni. E spre sfârșitul unei cariere excepționale, cu succes și de public, și de stimă. Nu i se mai poate lua nimic înapoi, nici organiza în juru-i cordonul sanitar al tăcerii. Dacă citim una după alta cartea lui și aceea a lui Furet, o evidență se impune: pentru a-și păstra rangul la stânga, Furet a dat dovadă de unele prudențe, în timp ce Revel, ca de obicei, intră vijelios în bătălie, confundând e drept uneori esențialul cu accesoriul. E însă prețul grabei ce-i îngăduie să nu lase în urmă nici o fărâmătură de dovadă. E drept că Revel cunoaște perfect terenul. A ales Parisul deoarece i se pare a fi un „laborator paradigmatic pentru studierea catastrofei comuniste".

Parisul intelectual, după ce și-a revenit din șocul implozieI comuniste a constatat că în nici una din țările europene eliberate de acest coșmar, nu i s-a intentat totalitarismul de stânga și nu i se va intenta în viitorul imediat vreun proces și că, dintre fruntași și torționari, mai nimeni nu va fi tras la răspundere. Același Paris intelectual de stânga a pus la punct un arsenal „ideologic stalinist" care și-a dat întreaga măsură în momentul publicării *Cărții negre a comunismului*, stârnind scandalul la care am asistat. Tactica de suprafață: a nu se nega *ororile* comunismului, dar a fi decretate *erori,* reprezentând o punere în practică greșită a unei doctrine nobile. Tactica de fond: a utiliza oroarea nazismului pentru a ocupa tot spațiul memoriei și a interzice comunismului să pătrundă acolo.

Revel a ales termenul „stalinist" nu ca pe o injurie, ci ca pe o realitate. Aflăm prin el detalii ce ne scăpaseră. La bine-cunoscuta emisiune a lui Bernard Pivot, consacrată *Cărții negre*, Nicolas Werth și Jean-Louis Margolin, care semnaseră capitole ale lucrării, din autori deveneau criticii propriului lor volum și mai ales ai prefeței lui Stéphane Courtois. Incredibil: pe linie universitară, fuseseră șantajați cu cariera lor dacă nu-și făceau public acest tip de autocritică.

Stéphane Courtois, nefiind sensibil la astfel de „argumente", s-a văzut, pe același platou de televiziune, tratat de antisemit deoarece n-a respectat statutul special al Holocaustului, susținând că tot o crimă împotriva umanității reprezintă și Gulagul unde au pierit între optzeci și o sută de milioane de nevinovați, deseori aleși după criterii colective (clasă socială, origine etnică). Revel se opreşte de mai multe ori la ceea ce el însuși numeşte „negaționismul de stânga" și scrie: „Nu văd de ce negaționismul și contestarea unor crime împotriva umanității ar reprezenta delicte când e vorba de crimele naziste, nu și de crimele comuniste."

Dincolo de rivalitatea în numărătoarea cadavrelor – în orice caz prea numeroase – din sinistra groapă comună a celor două totalitarisme, operație cvasiabjectă din punct de vedere moral, ne putem întreba cui serveşte o astfel de denegare? Revel răspunde convingător: unei anumite stângi căreia *Cartea neagră* i-a dovedit, o dată mai mult, că a fi fost comunist, chiar în Occident, chiar de departe, însemnase o participare morală la o crimă împotriva umanității. Parisul este din acest punct de vedere exemplar

în rău: nu aici un prim-ministru socialist s-a mândrit în Parlament cu comuniştii din guvern, şi nu aici partidul comunist francez şi-a păstrat titulatura cu sângele încrustat între litere?

În această lumină, fără a uita însă să ne referim şi la lucrarea Ilenei Vrancea[1] (rezumând totul încă din subtitlul ei), trebuie rânduită şi recenta campanie din *Les Temps Modernes* şi *Le Monde*, unde unii dintre autorii ei recunosc, după răspunsurile intelectualilor români publicate în *22*, că adevăratul criteriu după care şi-au ales „antisemiţii" dintre cei care dăduseră dovadă de contrariu fusese faptul că puneau pe acelaşi plan al grozăviei totalitare Gulagul şi Holocaustul.

Revel merge şi mai departe şi găseşte că nu numai în practică se pot măsura efectele celor două totalitarisme, asemănări existând şi în originile lor intelectuale.

*

În fiecare lucrare, demersul iniţial al lui Revel constă în a înfrânge tabuurile.

A devenit de pildă un loc comun în Franţa să pretinzi că nu s-a făcut dreptate decât de câţiva ani, când au fost – în sfârşit – judecaţi colaboratori ai Vichy-ului şi ai Gestapoului în politica de exterminare a evreilor din timpul ultimului război. Revel n-are nevoie de fraze pentru

1. „Coerenţa unui fals în desfăşurare (sau cum se fabrică antisemiţi din adversari activi ai antisemitismului şi cum se fabrică apărători ai evreilor din promotorii antisemitismului nazist şi comunist)", în *Dialog* nr. 215, 1999, reluat apoi în *România literară*.

a dovedi că nu-i aşa, îi sunt de-ajuns cifrele. Nici nu se mai oboseşte să dea marile nume ale proceselor imediat postbelice: Pétain, fireşte, condamnat la moarte, pedeapsă comutată, din pricina vârstei, în închisoare pe viaţă, Laval, executat, Robert Brasillach singurul scriitor executat, capetele de acuzare fiind tot colaborarea, ca şi conferinţele ţinute împotriva evreilor, alţi doi scriitori, Rebatet şi Bardèche, închisoare, în timp ce Céline cerea azil Danemarcei, care l-a primit... Într-o celulă de închisoare. (E drept că a scăpat astfel de un linşaj la Paris.) Revel se mulţumeşte deci cu cifrele:

„...Epurarea a fost o imensă afacere naţională. Au fost înregistrate între 1944 şi 1951 zeci de mii de procese, aproape şapte mii de condamnări la moarte, o bună parte, e adevărat, în contumacie, deoarece făptaşii fugiseră, se ascundeau. Mai trebuie adăugate cele vreo cinci mii de execuţii sumare imediat înainte şi în timpul Eliberării, fără a mai pune la socoteală cele cincizeci de mii de condamnări la nedemnitatea naţională, ce expulza pe condamnaţi din activitatea lor profesională."

Se mai poate spune că orice culpabilitate a fost ştearsă atunci cu buretele? – se întreabă Revel. Nici o îndoială asupra răspunsului, cu atât mai mult cu cât Revel n-are nici o obiecţie faţă de procesele mai recente, ci doar faţă de pretenţia că numai acum se pronunţă justiţia. Şi poate că nici acest punct din urmă nu i-ar fi reţinut atenţia dacă zgomotul făcut în jurul lor n-ar fi aruncat în tăcere crimele de aceeaşi natură ale unor căpetenii comuniste, mereu nepedepsite. Revel ar fi fost gata să aplaude de pildă la aventurile lui Pinochet în Anglia dacă, în chiar acea clipă,

în Spania – unde se cerea extrădarea – nu s-ar fi desfăşurat covorul roşu şi diplomatic pentru... Fidel Castro!

Cum Revel socoteşte, pe bună dreptate, că Parisul intelectual este laboratorul unde stânga îşi pregăteşte un nou proiect utopic, să ne oprim cu el la forma pe care a luat-o azi „stânga stângii" sau „stânga roşie". Cum, spre deosebire de modelele revoluţionare, fenomenul se desfăşoară departe de orice proletariat sau public vast, fiind rezervat unui grup răspândit în universităţi şi mass-media, Revel alege doi termeni antinomici pentru a o desemna: *elitismul populist. Elitist* prin cei cărora li se adresează, *populist* prin nivelul de gândire şi de exprimare, netrecând deasupra formulelor staliniste cele mai simpliste în ciuda faptului că cei care se servesc de ele şi le manipulează fac parte din ceea ce Revel numeşte „reţeaua Bourdieu". Or, Pierre Bourdieu, profesor la Collège de France, care trece, la ora actuală, drept cel mai de seamă sociolog francez, este înconjurat de aristocraţia intelectuală de la marile Şcoli, cei „privilegiaţi, invulnerabili, subvenţionaţi pe viaţă de către societatea pe care vor s-o distrugă". Cu o editură proprie, Bourdieu şi ai săi luptă împotriva liberalismului, capitalismului, pieţei libere cu argumentele-tip ale comunismului arhaic pe care îl propun mai departe ca formulă înnoitoare chiar după decesul, înmormântarea şi câteva parastase ale lui. Nu doar argumentele sunt demne de modelul stalinist, dar şi metodele. Astfel Revel constată că reţeaua a reuşit cu o „feroce eficacitate" să discrediteze *Le savant et la politique, essai sur le terrorisme sociologique de Pierre Bourdieu*, semnat de o cunoscută

specialistă în problemele comunismului, Jeannine Verdès-Leroux şi apărut în 1998.

Spre a reinstala comunismul în inocenţa din care l-au făcut să decadă omeneştile erori, s-a dus o luptă în Franţa pentru publicarea lucrării marxistului englez şi stalinist Eric Hobsbawm, care, şi după ce Gorbaciov a recunoscut că asasinarea ofiţerilor polonezi la Katîn a fost săvârşită de sovietici, refuză s-o admită şi scrie o întreagă carte pentru a o nega. Până la sfârşit, acest document tipic pentru negaţionismul de stânga a ieşit la o editură belgiană.

Revel constată, rezervându-i un întreg capitol, că Bourdieu procedează prin afirmaţii şi niciodată nu demonstrează, că realitatea îl lasă total indiferent, că, de fapt, el nu este un sociolog în accepţia ştiinţifică, ci pur şi simplu „un ideolog fanatic". În orice caz, ne putem întreba dacă ţine sau nu de hazard faptul că un sociolog de origine română care a fugit de dictatura lui Ceauşescu, Mihai Dinu Gheorghiu, pare a se regăsi atât de bine în cea a lui Bourdieu, de pe înălţimile căreia îşi îngăduie să dea lecţii de democraţie intelectualilor din România. Făcea oare să fugi dintr-o limbă moartă spre a ateriza într-o simplă copie a ei?

Atenţia lui Revel se concentrează pe stânga ajungând şi până la stânga stângii, ceea ce nu-l împiedică să găsească aceleaşi metehne şi la o parte din dreapta. Nu intelectuală (nu se prea manifestă), ci politică. E simptomatic că exemplele de servilism ideologic ale dreptei alese de el se referă la cuplul Ceauşescu. Ce încheiere mai la obiect am putea găsi? „Un om politic democrat-creştin, centrist, moderat, preşedinte al Senatului, Alain Poher [...] este acela care

a prefațat ediția franceză a operelor «geniului Carpaților», conducătorul Ceaușescu, un exemplu tipic de brută totalitară. Și numeroase universități occidentale i-au decernat titlul de *doctor honoris causa* nevestei sale, care voia să treacă drept o personalitate științifică de înalt nivel, când se știa prea bine cât e de analfabetă. De ce atâta servilism?" Întrebarea rămâne deschisă.

Privirea lui Big Brother

Cei care au sperat că posteritatea va face dreptate victimelor totalitarismului şi va şti cum să-i înfiereze pe marii vinovaţi – au mers de zece ani încoace din decepţie în decepţie. Nu mai reiau – casandric – lista gesturilor ce n-au fost făcute, frazelor ce n-au fost rostite, judecăţii ce n-a avut loc. Le ştim, le deplângem, stăruim a crede că, pe temelii atât de sordide şi pătate de un trecut inomabil strecurat în prezent, cu greu se poate clădi ceva care să nu se năruie în chiar clipa clădirii. Într-un astfel de cotidian al coşmarului, ştim totuşi că trebuie îndeplinite gesturile faste, ca şi cum realitatea nu ne-ar sabota sistematic elanul.

Aparent anodină, o coincidenţă a scos parcă şi mai în evidenţă distorsiunile posterităţii. Când s-au împlinit de curând douăzeci de ani de la moartea lui Sartre, ziarele, televiziunea, radioul au celebrat în Franţa momentul, au fost publicate şi cărţi. Mass-media a vibrat şi a pornit războiul undelor şi al imaginii de parcă cineva ar fi avut intenţia să-l scoată pe Sartre din literatura franceză din pricina erorilor sale ideologice. Nimic mai fals, locul lui Sartre rămâne privilegiat. În afara „operei" pe care nimeni niciodată nu i-a contestat-o, ideologul reprezintă modelul

negativ prin excelență al intelectualului francez rătăcit în utopia comunistă. De unde și durabilul său ecou. Cortegiul funerar al lui Sartre semăna cu cel al lui Victor Hugo. Ieșirea lui Sartre dintr-un tunel imaginar (nicicând n-a fost uitat), reinstaurarea lui săvârșită de cel care lansase curentul noilor filozofi și măturase moda marxistă de pe caldarâmul ideilor pariziene permit celor care au privit servil spre Moscova să nu-și mai facă probleme, să iasă onorabil din mica lor spaimă la căderea zidului de la Berlin. Nu vor avea să dea socoteală din moment ce, fără proces, s-a văzut nu doar achitat, ci și celebrat Sartre însuși.

În schimb, la cincizeci de ani de la moartea lui George Orwell, îi reapar, în ediție de buzunar, trei cărți, iar cele două ziare mai importante ale Parisului, *Le Monde* și *Le Figaro*, îi consacră fiecare câte un articol. Scurte și modeste amândouă. Disproporția e atât de mare, încât mi se pare a se înscrie printre cele mai semnificative semne negative ale postcomunismului.

Exemplar este și Orwell, dar la antipodul lui Sartre. Atât în operă cât și în viață, Orwell s-a situat, fără emfază, fără ostentație, însă cu riscuri permanente, de partea victimei. Orwell scrie cu violență împotriva nazismului încă din 1939, când lagărele de concentrare nu erau încă bine cunoscute. Tot el se angajează în brigăzile internaționale din Spania de partea anarhiștilor. Or, KGB-ul moscovit nu a intervenit în Spania spre a sprijini lupta antifascistă, ci pentru a tortura, judeca, lichida pe troțkiștii, anarhiștii sau independenții care se situau la stânga liniei staliniste. La Barcelona, Orwell asistă la această desfășurare de metode degradante: delațiunea, minciuna,

tortura, tot arsenalul marilor procese de la Moscova desfăşurându-se pe frontul Cataloniei unde sunt vânaţi nu atât fasciştii, cât antifasciştii neconformişti de care Stalin voia să se dezbare. Orwell, care are suprema eleganţă de a se afla mereu printre păguboşii Istoriei, observă deci din interior structura puterii sovietice. Primul dintre totalitarisme, nazismul, l-a presimţit doar de departe, pe acesta, comunismul, îl trăieşte în direct. E rănit pe front, repatriat clandestin. După ce cunoscuse mizeria la Londra şi la Paris (unde fusese spălător de vase într-un restaurant), se precizează şi boala ce nu-i mai lasă o îndelungată speranţă de viaţă. Îi va rămâne doar timpul scurt să scrie câteva cărţi – şi ele dintr-o răsuflare – printre care *1984* rămâne un clasic al întunecimii totalitare. Orwell îşi făcuse digitaţia pe *Ferma animalelor* în care ficţiunea animalieră permitea şi chiar cerea o peniţă a umorului. Orice urmă de umor, chiar negru, dispare însă din *1984* deoarece aici Orwell se măsoară cu esenţa însăşi a fenomenului totalitar. Când ecranul de pe care te urmăreşte privirea lui Big Brother mătură toată încăperea, când nu există colţ în care să te poţi ascunde de ea, înţelegi deodată că totalitarismul nu înseamnă doar genocid, etnic sau social, nu numai prigoana inocenţilor cărora li se impune sub tortură să inventeze crime imaginare, ci, în primul rând, luarea în posesie totală a fiecărui individ. Rolul privirii, în această cantată a nimicirii care este *1984*, l-am înţeles mai bine pe măsură ce soseau din ţară intelectuali de după marea teroare. Puţinii ce răzbeau prin anii '50 nu te priveau în ochi direct, lăsau pleoapele în jos, gest instinctiv pe care-l cultivaseră în ţară pentru ca privirea să nu

dezmintă spusul. Cei din anii '70 îşi ridicaseră pleoapele, mai bine decât orice propagandă era un semn că o oarecare liberalizare se instala în moravuri. Oamenilor le fusese atât de frică încât nici nu mai era nevoie să-i ameninţi ca să stea în colţul lor. Se păzeau singuri de ispitele libertăţii. Privirile nu mai aveau ce trăda. Se mai uitau la dreapta şi la stânga lor prin cafenele pariziene să vadă dacă nu-i ascultă vreun trimis al Bucureştiului, dar spaima era şi ea domesticită.

Eroul din *1984* se află înaintea acestui prag. E „ultimul om" nu care rezistă propriu-zis, ci doar speră că a găsit un refugiu, un adăpost, în iubire. Când ajunge să se umilească până dincolo de capăt, cerând ca în locul său să-i fie chinuită iubita, pavăza sa de până mai ieri, înţelegem că ultimul om a cedat, iar totalitarismul se întinde nestingherit peste tot şi toţi, mai ales *în* toţi.

Pot îndrăzni să mă întreb dacă tăcerea din jurul memoriei lui Orwell nu înseamnă că până azi reflexele privirii lui Big Brother au mai rămas în noi?

Jeanne Hersch

Cu o săptămână-două înainte de a muri, la începutul lui iunie, în ajunul celor 90 de ani ai săi ce urmau să fie sărbătoriți la Sorbona, Jeanne Hersch mai participa încă la dezbateri radiofonice în Elveția, vădindu-şi până în ultima clipă încrederea în virtuțile comunicării cu semenii. E bine ca dintr-o activitate intensă, prima ei lucrare tradusă în româneşte să fi avut la bază tot o serie de emisiuni radiofonice de-a lungul cărora Jeanne Hersch prezenta, din istoria filozofiei europene, momentele-cheie ale „mirării filozofice"[1]. Pe înțelesul şi al celor fără studii filozofice. Pe când conducea la sfârşitul anilor '60 secția de filozofie de la UNESCO, Jeanne Hersch publicase un mare volum antologic din filozofia europeană şi înțelepciunea orientală intitulat *Dreptul de a fi un om*. Pedagogia limpezimii, adoptată de ea, de aici provenea: pentru a fi „un om" trebuie să ştii a-ți pune întrebările dintâi.

În ciuda accesului său la un public nespecializat şi a unei cariere universitare de prestigiu, Jeanne Hersch n-a ocupat locul la care avea dreptul. Când, în 1936, publică

1. Jeanne Hersch, *Mirarea filozofică. Istoria filozofiei europene*, Humanitas, Bucureşti, 1994 şi 1997.

prima sa lucrare, *L'illusion philosophique*, Gabriel Marcel o remarcă imediat şi o invită pe tânăra de 25 de ani la una din discuţiile filozofice pe care le ţinea o dată pe săptămână, vineri seara, cu filozofi din Franţa şi din străinătate la el acasă. (Aici a fost discutat pentru prima oară şi Sartre.) În Omagiul ce i-a fost adus Jeannei Hersch în 1977, la încheierea ciclului său universitar de la Geneva, părintele Gaston Fessard – deţinând un loc de seamă în filozofia istoriei şi în dialectica iezuită – îşi aminteşte că a participat la această primă întâlnire unde fosta studentă a lui Jaspers îşi apăra tezele ferm, dacă nu tăios; având buna-cuviinţă a celor cu adevărat civilizaţi prin şi în cultură, ştia totuşi să asculte pe celălalt şi să ţină seama de argumentele lui. Gaston Fessard insistă în Omagiul amintit pe unitatea dintre lucrările sale de filozofie, de artă şi de literatură. Astfel, *L'Être et la Forme* (1946) îşi prelungeşte „mirările" pe tărâmul artei. Literatura e şi ea prezentă cu un unic roman, *Temps alternés* (1942). Jeanne Hersch nu evită nici critica ideologiilor (*Idéologies et réalités*, 1956). Dar dincolo de această „unitate" a măsurii de gândire, această carte din urmă, apărută în acelaşi timp cu *L'opium des intellectuels* de Raymond Aron, izbeşte prin anticonformismul ei, pe cât de absolut, pe atât de riscant. Aici constată Jeanne Hersch, ca şi Hannah Arendt, înrudirea dintre comunism şi fascism, amândouă ideologiile potrivnice individului şi libertăţii, amândouă la extrema dreaptă a eşichierului politic. Contra lor o singură opţiune, cea pentru democraţie, unica formă de putere ce-şi poate controla imperfecţiile. În cadrul ei, fără a pretinde la binele universal, se poate admite şi socialismul,

cu condiția să se întemeieze pe un ferm antimarxism. De când Hitler devenise stăpânul Germaniei, tânăra studentă înțelesese că, dacă nu te ocupi tu de politică, se va ocupa ea de tine. Își propusese atunci un tip de conviețuire cel mai adesea conflictuală cu Istoria, îmbinând pe Machiavelli (succesul) cu imperativul categoric al lui Kant (morala). Un răstimp petrecut la Paris în anii '50 îi îngăduie să ia contact direct cu mediile intelectuale și universitare franceze: revelația este cumplită. Punând comunismul pe același plan, în rău, intoleranță și chiar crimă, cu fascismul, știe ea oare că își semnează excluderea, că va coaliza împotrivă-i forțele – incalculabile – ale tăcerii cu care Parisul intelectual își pedepsește rebelii? Cu atât mai mult cu cât dogmaticii de atunci se răzbunau cu acest prilej și pe Raymond Aron, prea bine instalat pe harta culturală pentru a mai putea fi ignorat. Cele două cărți ale lor par a pune – cum o recunoaște și Raymond Aron într-o scrisoare către Jeanne Hersch din volumul omagial – aceeași întrebare: „De ce oare atâtea inimi generoase, atâtea spirite nobile se lasă seduse de o credință care naște și justifică teroarea, devenind chiar uneori o rutină a terorismului?"

Aparent, cariera Jeannei Hersch n-a fost alterată de acest sabotaj parizian: profesoară de filozofie la Universitatea din Geneva, conducând cum am mai spus Secția de filozofie, special înființată la UNESCO, prezentă cu studii în toate revistele și colocviile de prestigiu, ea s-a bucurat de cinstirea cuvenită. Dacă nu și-a mai reunit studiile într-un volum unitar e și din cauza ei, avea o disponibilitate rară pentru cauzele aparent pierdute. S-a dus,

de pildă, la procesul de la Poznan (părinții ei erau de origine poloneză, cunoștea limba). Într-o săptămână surprinsese mecanismele terorii, le descria modul de funcționare, învățam de la ea în câteva ceasuri cât din tratate, memorii și documente asupra totalitarismului în zeci de ani. Ne cunoscusem la Rainer Biemel, fratele lui Walter Biemel, el însuși filozof, și îndrăznesc să spun că ne împrietenisem chiar. „Socialismul" ei a fost singurul ce nu m-a stingherit niciodată, era atât de neconform, încât îi dispăreau nu numai trăsăturile negative, ci probabil și esența. Nu știu cum se va fi petrecut în Elveția, dar în Franța legăturile sale cu partidul socialist erau aproape nule. Era catalogată ca anticomunistă notorie tocmai pe vremea când Sartre decretase că orice anticomunist este „un șobolan vâscos" (*„un rat visqueux"*).

Mai avea și tendința de a-și exagera limitele. Nu era modestă, ci doar circumspectă asupra posibilităților sale. Acordând altora ceea ce-și refuza sieși. De pildă, Hannah Arendt făcea și ea parte din „prietenii" lui Karl Jaspers (de fapt discipolii săi). Când s-a decis traducerea operei lui Jaspers în franceză, Jeanne Hersch a luat-o asupra ei. Am întrebat-o de ce nu traduce și Hannah Arendt. Mi-a răspuns simplu și neașteptat: „Ea are propria sa operă de scris. Eu o pot sacrifica pe a mea, ipotetică. Ea, nu."

Așa și-a petrecut viața Jeanne Hersch. Dacă se risipea, era fiindcă acorda ființelor și faptelor mărunte tot atâta importanță ca și celor de primă mărime. Dumnezeul filozofilor i-a dăruit în schimb ani mulți pentru a putea propovădui nu numai „dreptul" de a fi un om, dar și întrebarea cu care începe și nu se mai sfârșește orice gândire.

Un rămas-bun

De pe malurile Pacificului am primit vara asta una din misivele cele mai stranii din toată existența mea. Nu era propriu-zis o scrisoare, mai curând un comunicat. De aceea îmi voi şi îngădui să citez din el deoarece e destinat tuturor prietenilor expeditoarei. În orice caz emițătoarea ar merita să aibă în România numai prieteni. Veți vedea imediat de ce.

O chema, când am cunoscut-o în adolescență, Luli August. Apoi s-a căsătorit şi a adăugat numelui ei, pe cel de Sturdza. Îşi semna picturile Luli August Sturdza. Semnătura ei o regăseai de fapt în felul ei de a picta, îmbinând desenul şi culoarea cu obiectele şi umorul. Exemplar din acest punct de vedere rămâne mai ales tabloul cu care figurează într-un dicționar al plasticienilor români. „Venus la Isarlîk". Referința la Ion Barbu defineşte destul de bine nu doar pictura, ci şi pe pictoriță, dezbărată de orice urmă de convenționalism. Îmi aduc aminte că în timp ce noi, mai toți tinerii în vacanță la Mangalia, stăteam prin pensiuni şi chiar şi la unicul hotel din stațiune, Delureanu, ea îşi instalase cortul în curte la Menarù (turcoaica noastră, prietena tuturor artiştilor, cărora le citea destine fabuloase în palme şi-n cafea). Luli vindea,

pentru a se întreține, cordoane din lemn pictat, la capul digului de la Mangalia, și părea (să fi fost un semn, în exil a stat la un moment dat chiar la Hollywood?) o imagine de film: tânără, suplă, sportivă, cu râsul cel autentic al lipsei de prejudecăți.

De la prima soție a lui Alecu Paleologu (Ina – azi Naumescu) am aflat că Luli trecuse apoi în rezistență împotriva comuniștilor făcând parte dintr-un grup, Zurăscu, și că o vreme o ascunseseră la ei acasă. Nu se lăudase niciodată în exil cu activitatea aceasta riscantă. Făcea parte din cei pentru care excepționalul constituie o datorie.

Nu-mi aduc precis aminte ce a proiectat-o într-un exil atât de îndepărtat ca cel de pe Oceanul Pacific, dar ori de câte ori sunt întrebată dacă termenul „exil" mai are un sens și de ce nu ne întoarcem cu toții, o revăd pe Luli venită tocmai din California ei de pripas, la Paris în luna ianuarie 1990. Ambasador la Paris fusese tocmai numit Alecu Paleologu. Spre el mai întâi s-a îndreptat Luli. Fabricase un drapel românesc, îl găurise și-l purta ca pe un șal, mereu pe umeri. La oricine altcineva ar fi fost ridicol, la ea nu. Sfidarea era atât de evidentă încât gluma sau surâsul ironic se chirceau pe buze și în minte. N-am întrebat-o, dar sunt sigură că nu-și luase bilet dus-întors. Viitoarea etapă urma pentru ea să fie Bucureștiul, numai să se ivească o pârtie, o posibilitate, un semn că am fi bine-veniți, că ar fi nevoie de noi. Nimeni nu ne-a chemat, așa că s-a întors și ea în California. Nu mai știu dacă a luat înapoi și drapelul găurit sau l-a lăsat la Paris, împreună cu iluziile. Aș sfătui însă pe oricine va

mai pune o asemenea întrebare unui fost sau prezent exilat, să-şi amintească exemplul de mai sus: spune mai tot.

Luli a trimis deci în văzduh un aviz de dispariţie. Redactat cu o grafie elegantă şi un suflet asemenea, merită să ajungă la destinatari.

„Prietenii mei, dragii mei,

Cutia în care e ambalată atâta dragoste de viaţă, de Univers, de toate cele – şi atâta căldură pentru voi –, s-a hodorogit.

Am purtat-o prin Timp, fără răgaz de odihnă. A fost o cutie de bună calitate: m-a slujit credincios, cu echilibru şi modestie. Am folosit-o dincolo de limită într-un ritm care de multe ori i-a uimit pe cei din jurul meu.

O cutie de ispravă care m-a slujit decade la rând prin grele încercări. Acum scârţâie. I s-a urât cu mine.

Mulţumesc fiecărui om al cărui drum s-a întâlnit vreodată cu al meu: de la fiecare am învăţat. Am învăţat de la grădinile pe care le-am îngrijit, de la animalele care au trăit în preajma mea. Am învăţat de la copacii sub care m-am odihnit. Câţiva, fiindcă de puţine ori mi-a fost dat să mă odihnesc.

Plec cu regretul de a nu fi adăugat decât câteva surâsuri prin asprimea vremilor de izbeliţte pe care le-am trăit. Am încercat să fiu un clown şi-am reuşit uneori. A fost unicul dar pe care un om sărac material toată viaţa l-a putut distribui cu generozitate.

Dacă veţi vrea să faceţi o pomană pentru mine, stropiţi o plantă însetată, hrăniţi un câine flămând şi învăţaţi copiii să se uite la stele. Bogdaproste."

Nu ştiam ce să cred. Trecea printr-o boală grea cu final iminent? Mai era încă în viaţă sau se şi stinsese? Nu cred că vreun text mi-a creat atâtea dificultăţi ca lungul şir de întrebări prin care îi răspundeam – totuşi.

„Eşti încă acolo şi mai poţi să-mi răspunzi cu scrisul tău – ce adăposteşte şi caligrafie rafinată, şi literatură de bună calitate – sau ţi-ai luat scrisul în serios şi ai plecat cu adevărat? Am dreptul să sper totuşi în minuni sau timpul lor a trecut definitiv? Ştiu, plecăm cu toţii, ne-a cam sosit vremea, dar supravieţuim încă în nesiguranţa momentului. Faptul că tu îi şi prevezi o dată m-a îngheţat."

Am trimis scrisoarea la 29 iulie. N-aveam să aflu decât pe 12 august că Luli se stinsese din viaţă tocmai sâmbătă 29 iulie la un spital din zona Los Angeles.

De la suprarealişti ştiu că nu există hazarduri nevinovate. Dar nu spre ele îmi îndrept nedumeririle, ci spre destinul lui Luli, solitară în exilul său californian şi în acelaşi timp exemplară tocmai prin acest exil. Nu cred că ne putem îngădui să nu ne gândim la ea, să n-o aducem, într-un fel sau altul, *acasă*. În sfârşit.

Intelectualii

Am consacrat multe pagini disputelor intelectuale de la Paris deoarece oraşul acesta mi se părea a fi rămas o capitală de prim-plan tocmai prin nivelul discuţiilor de idei. Avea dreptate cel care spusese – nu neapărat în glumă – că Germania lansează câte un gânditor, doi pe secol, iar francezii îi comentează încă pe atât. Prin Paris trebuia neapărat să treci pentru a te situa în centrul lumii literare şi artistice. De aici s-a descoperit, de pildă, un nou continent literar: America de Sud. Şi s-au preluat toate curentele de care se mai dezbate încă în America de Nord.

Am sosit după al Doilea Război Mondial într-o Franţă în care confirmarea îţi stătea la îndemână. Marea concentrare de scriitori, artişti, compozitori, interpreţi străini în acest oraş crea un climat de febrilitate aparte şi asigura dominaţia cafenelei pariziene asupra universului artistic. Nu tot ce era mai interesant se producea în Franţa, şi nu neapărat de către francezi, dar de aici îşi lua sau nu zborul spre celelalte capitale noul mesaj artistic. Nu ştiu data exactă când creaţia la Paris a părut a secătui. Mi-ar plăcea să situez momentul după mai '68, într-atât am impresia că data ţine de impostura malefică.

Probabil că nici n-a existat un moment precis. În timp ce ultimele mari figuri ne părăseau, noile apariții n-aveau proporțiile înaintașilor, nu aflai printre ei alergători de cursă lungă, ca și cum li s-ar fi tăiat munților piscurile. O geografie plată, câteva coline, nu mai aveai cu ce te mândri. De aproape un secol, limba franceză nu se mai vorbea în saloanele diplomatice. Va trebui să aștept 1990 și să merg la Varșovia ca să constat că nu mai este înțeleasă nici în marile hoteluri din străinătate.

Dar în timp ce filmele păleau (revăzute azi, peliculele „noului val" datează iremediabil), iar curentele literare se resemnau să-și celebreze aniversările, discuțiile de idei nu numai că-și păstraseră vivacitatea, dar se vădeau și creatoare de mode salutare: în anii '70 Parisul, îndeosebi prin „noii filozofi", s-a demarxizat fulgerător. Credeam că definitiv, însă după căderea zidului de la Berlin s-a arătat, paradoxal, că nostalgia utopică n-a pierit cu totul și caută cu și fără rușine o portiță de scăpare.

Toate acestea se știu prea bine și s-au scris în mai multe rânduri (și eu am făcut-o repetitiv). Mi se pare însă simptomatic că anul acesta a văzut revenind în prim-plan problema intelectualului. Nu e anormal. Invenția este franceză. Data de naștere: afacerea Dreyfus. Cea a decesului, nesemnalată încă, dar previzibilă.

Într-un număr din vară al revistei de la Gallimard *Le Débat*, istoricul Pierre Nora ne propune un bilanț al celor douăzeci de ani de la apariția publicației sale și nu se poate împiedica să constate încă din introducere că Occidentul se află în fața unei situații fără precedent: democrația nu mai are dușmani care să-și exprime opoziția pe față. Or,

această noutate radicală ce s-ar cere resimțită ca un triumf este trăită cel puțin cu perplexitate. Deoarece intelectualul s-a definit exclusiv în funcție de totalitarismele veacului şi cum scrie Nora:

„Pentru sau contra (totalitarismelor) au luptat în ruşine sau glorie, în laşitate ca şi în eroism, ziua şi noaptea."

Or, cei rămaşi în „ruşinea" colaborării cu gâdele n-au, firește, nici un interes ca să fie indus şi comunismul în categoria totalitarismului vinovat de crime împotriva umanității. De unde scandalul produs la Paris de *Cartea neagră a comunismului*.

Pentru toți intelectualii cu spiritul sartrian şi „mâinile murdare" s-a vădit salutară reactualizarea lui Sartre, cel „angajat" de-a-ndoaselea, luptând cot la cot cu ruşinea, fără s-o recunoască.

Alain Finkielkraut, în ultima sa carte, *Une voix vient de l'autre rive*, are dreptate să-i opună lui Sartre pe Camus şi pe René Char, amândoi impecabil de angajați în timpul războiului de partea „gloriei" – cum ar fi spus Pierre Nora. Camus a continuat şi după război, ducându-şi, în izolarea cvasi-generală, lupta antitotalitară şi împotriva comunismului, după ce o făcuse contra nazismului.

Conştiința încărcată propune în posteritate parcursuri cu totul deosebite revoltatului Camus şi „revoluționarului" Sartre, pe care, ostentativ, Soljenițîn a refuzat să-l vadă la Moscova.

Nu voi reface două biografii cunoscute de tot omul. Încerc doar să reconstitui ce-a putut însemna prezența în epocă a unui scriitor de puritatea morală a lui Camus, care, alături de alte câteva excepții, îndrăznea să spună că „Regele este gol".

Spre a redesena această deosebire între „ruşinea“ lui Sartre şi „gloria“ lui Camus mă voi mulţumi cu un citat. În timp ce Sartre vedea în orice anticomunist mai întâi un „câine“ şi apoi un „şobolan“, Camus scria încă din iulie 1956, după revolta muncitorească de la Poznan:

„Azi, mitul (naturii revoluţionare a regimurilor din Est, n.n.) se năruie sub ochii noştri. Adevărul, teribilul adevăr, a izbucnit, mitul a explodat. Ştim însă prea bine că el a pervertit ani de-a rândul conştiinţele şi inteligenţele. Chiar şi în plină zi, aceşti orbi vor spune că e noapte. Azi, după străfulgerarea de la Poznan, nu mai au acest drept. Nu mai există orbi, există doar complici.“

Din 1990 încoace tocmai această „complicitate“ s-ar vrea ascunsă. Intelectualul preferă, la rigoare, să iasă din scenă decât s-o recunoască. Cel puţin până acum.

Gramofonul ideologic

Într-un interviu de un anticonformism îmbărbătător, Alain Finkielkraut, ridicându-se împotriva clişeelor de gândire politică, cita pe Orwell. Autorul lui *1984* prevăzuse un viitor în care ideologia comunistă va fi răpusă, dar se temea de înlocuirea acestei „ortodoxii" printr-alta, chiar mai puţin nocivă, adevăratul duşman părându-i-se a fi „spiritul redus la stadiul de gramofon, oricare ar fi şlagărul momentului". Lipsa de opinie personală, de judecată proprie, repetarea conformistă a unei dogme, dură sau mai moale, reducerea răului din lume şi din secol numai la „rasism" i se par lui Finkielkraut reflexe antidemocratice.

Cum „gramofonul" pe care l-am numi „ideologic" a început să cânte şi pe plaiurile elitelor noastre şi tinere, şi intelectuale, cred că a venit momentul să punem unele concepte la punct. Începând cu acela de democraţie. Am ezitat o vreme deoarece nu suportam ideea de a da arme celor care nu vor ca România să se îndrepte spre singura soluţie de vieţuire: democraţia de tip occidental. În afara ei, n-o pândeşte decât mlaştina rusă.

Un articol din *Observator cultural* m-a îndemnat să pun capăt acestei şovăieli. Într-adevăr, chiar directorul

publicației cu care întreţin relaţii de bună vecinătate intelectuală, Ion Bogdan Lefter, manifestă un entuziasm de neînţeles pentru dogmele din campusurile americane, *corectitudinea politică* şi *multiculturalismul*, mirându-se că unii intelectuali, până acum animaţi de spirit democratic, le pot pune în chestiune. Ne propune şi un amalgam între un astfel de refuz al corectitudinii politice şi antisemitism. Ceea ce reprezintă dintru început un nonsens, dacă ne gândim, de exemplu, că liderul negru cel mai radical, Louis Farrakhan, a făcut şi cele mai înfocate declaraţii antisemite sau că pamfletul cel mai inspirat împotriva aberaţiilor multiculturalismului a fost cel semnat de criticul de artă Alan Bloom, el însuşi evreu.

Dar spre a putea cât de cât discuta, trebuie mai întâi lămurit ce înţelegem prin democraţie. Dacă democraţia de tip occidental reprezintă cel mai puţin nociv dintre toate sistemele politice este şi pentru că presupune propria sa critică. Prin această cerere şi ofertă a criticii e chiar unic de-a lungul timpului. De ce să refuzăm acest dar preţios şi original şi să-l înlocuim prin aria stricată de pe un gramofon şi el prea uzat de fostele sale mecanisme totalitare? Se mai cer repetate şi alte adevăruri elementare: pietrele de temelie ale democraţiei sunt legea majorităţii căreia îi revine sarcina să ofere aceleaşi drepturi minorităţilor şi să le ocrotească, primatul individului asupra grupului, pluralitatea partidelor politice, libertatea de opinie, ca şi, evident, libertatea pur şi simplu.

Fără a împărtăşi neapărat pesimismul gazetarului britanic Edward Behr de la publicaţia americană *Newsweek*,

care trage în studiul său *O Americă înfricoşătoare*[1] clopotul de alarmă, şi chiar neluând în tragic scenele din campusurile unor universităţi americane sau din sălile de tribunal, relatate de autorii citaţi de Edward Behr, nu putem să rămânem indiferenţi faţă de derivele la care a dus aşa-zisa corectitudine politică. Pentru un intelectual care a cunoscut cenzura comunistă, autocenzura pe care o presupune „corectitudinea politică" ce nu te ameninţa cu închisoarea, ci cu izolarea, cu anularea oricărei cariere universitare mi se pare una dintre cele mai grave. Tot astfel predominarea grupului etnic asupra individului, ca şi deresponsabilizarea acestuia din urmă pot avea cele mai grave consecinţe: o discriminare pozitivă riscă să se transforme într-una negativă. Istoria recentă ne-a arătat care-i pot fi consecinţele.

Relativ la ele, găsesc că este o ruşine, nu numai intelectuală, să faci din comparaţia între cele două sisteme concentraţionare ale veacului, Gulagul şi Holocaustul, un semn de antisemitism. Cum se va putea scrie istoria veacului al XX-lea interzicându-i-se istoricului instrumentul prin excelenţă care este comparaţia? Cu atât mai mult cu cât punerea în paralel datează din anii '40. Nu înţeleg cu ce drept este penalizat negaţionismul de dreapta dacă este îngăduit, chiar privilegiat, revizionismul de stânga. Pentru a ne restrânge la exemple locale, de ce este natural să nu pomeneşti de Cioran sau de Mircea Eliade, fără a înfiera, în trecere sau în substanţă, fascismul din tinereţe (cel care i-a înfierbântat câteva luni sau anotimpuri) şi,

1. Humanitas, Bucureşti, 1999.

în acelaşi timp, să nu-ţi rezervi decât lauda pentru cei care au colaborat cu totalitarismul comunist timp de decenii, străduindu-se să impună dogmele realist-socialiste? Când, de pildă, Gheorghe Grigurcu şi-a permis să amintească tinerilor care nu l-au cunoscut pe Ovid S. Crohmălniceanu decât în faza „desantistă" că acesta a fost unul dintre stareţii dogmei jdanoviste, a stârnit în juru-i indignare. Pe drept şi-a intitulat Crohmălniceanu cartea de memorii *Amintiri deghizate*, din moment ce n-a semnalat decât păcatele celorlalţi, camuflându-le pe ale sale. El, care, până la începutul anilor '60, vâna cosmopolitismul la „lacheii imperialismului american". Îmi pare rău că sunt nevoită să-i semnalez articolul (în acest sens şi cu aceşti termeni) împotriva mai vechii sale victime, E. Lovinescu, a cărei apărare a luat-o Ileana Vrancea în *Lupta de clasă*. Era în 1962. Şi fiindcă am numit-o, să amintim că într-un text capital, *Coerenţa unui fals în desfăşurare*, ea atrăgea atenţia asupra antecedentelor din vremea lui Ceauşescu. Azi, ca şi ieri, acest gen de campanie anti-antisemită constă în a acoperi cu păcate rasiste pe cei lipsiţi de astfel de apucături, pentru a spăla reputaţia adevăraţilor antisemiţi care se manifestă la lumina zilei şi a ziarelor primind sub domnia lui Iliescu, precum Vadim Tudor, un premiu al Ministerului de Interne. Luăm acest unic exemplu din pricina procentului din sondajele pentru alegerile prezidenţiale, ce nu par a nelinişti nici una din penitele cele mai „democratice" ale presei noastre culturale. De ce nu sunt puşi la curent gazetarii străini cu biografia publică a bardului care şi-a inaugurat cariera prin primul editorial antisemit de sub comunism? Era în *Săptămâna* din 1980.

Am scris atunci cu o indignare pe care o caut şi n-o găsesc la cei care azi nu par nici măcar interesaţi, dacă nu şi speriaţi de „Românііle mari“ şi dezonorate. În loc să se ducă o campanie eficace împotriva unora ca el, se inventează antisemiţi printre cei „suspecţi“, dimpotrivă, de filosemitism. E şi asta o metodă de a crea rasisme.

Încă un martor al Gulagului

Îl cheamă Jacques Rossi. Are 91 de ani. Din ei a petrecut douăzeci şi patru în Gulag. N-a revenit în Franţa decât în 1985 şi n-a aflat editor în ţara lui unde comunismul lăsase încă dâre vinovate. A aşteptat îndelung pentru a-şi achita această datorie. Titlul satiric al cărţii apărute recent explică deplin cazul său: *Qu'elle était belle cette utopie!* (*Ce frumoasă era această utopie!*)[1] În tinereţe, Jacques Rossi credea deci în utopia marxistă. Era gata să-i dedice existenţa şi să înfrunte toate riscurile. Nu doar pe cele din războiul civil spaniol, dar şi ca agent secret al Cominternului. Pe unul doar – cel mai mare şi, în definitiv, mai curent dintre toate – nu-l prevăzuse: Gulagul. Chemat din Spania la Moscova pe vremea Marii Terori, este arestat şi învinuit de toate spionajele posibile. Nu recunoaşte, firește. Crede că Partidul – care nu se înşală niciodată – va rectifica, îşi păstrează credinţa. Nu atât suferinţele personale, chiar extreme – foamea, frigul, epuizarea, tortura, bătaia etc. –, îi deschid ochii, cât faptul că este înconjurat de inocenţi. Arestaţi unii ca făcând parte dintr-o etnie ce trebuie distrusă (calmucii, de pildă, ca

1. Le Cherche Midi éditeur, Paris, 2000.

şi alte cinci republici imediat după război), alţii fiindcă întâlnindu-l pe cutare suspect a schimbat două vorbe cu el, al treilea ca aparţinând unei elite potenţial primejdioase, al patrulea tocmai fiindcă nu făcuse nimic. De altminteri, un alt zek care fusese torturat şi de Gestapo, şi de NKVD dă această replică ce face cât un tratat: „Naziştii te chinuie ca să le spui adevărul, comuniştii, ca să inventezi o minciună." Privind în juru-i, Jacques Rossi trage concluzia inevitabilă pe care şi-o repetă şi azi:

„Am colaborat deci la tot ce se petrece aici. E greu de admis, mă doare şi-mi este până azi ruşine."

Din acest sentiment de răspundere, din solidaritate cu victimele au fost scrise şi cele două cărţi ale sale, un *Manual al Gulagului*[1] (între dicţionar şi enciclopedie) şi aceste scurte schiţe de o mare sobrietate, lipsite de semne de exclamaţie, fără jelanie, semănând cu autorul pe care l-am văzut pe un platou de televiziune, slab, mai curând mărunt, timid în aparenţă, dar în clipa când ia cuvântul atât de ferm, încât simţi imediat că nimic nu-l poate face să renunţe. Dacă din 1961 când a fost eliberat definitiv a aşteptat până acum spre a fi publicat înseamnă că nu-şi putea încheia experienţa decât mărturisind-o.

Nu ne vom întreba ce mai putem afla nou după Soljeniţîn, Şalamov, Guinzburg sau Martcenko. De pildă, acesta din urmă produsese o certă senzaţie (dacă se poate întrebuinţa un termen cam publicitar într-un astfel de context), scriind despre canibalismul din Gulag. Dar Rossi are o experienţă directă peste care nu putem trece.

---

1. *Le manuel du Goulag*, Le Cherche Midi éditeur, 1997.

Era un prizonier recalcitrant, refuzând la anchetă să-şi recunoască vinovăţia imaginară. Aşa încât autorităţile lagărului au luat unele măsuri ieşite din comun.

Într-o noapte sunt introduşi în celula sa trei noi deţinuţi. El dormea, dar se trezeşte sub privirea lor. Una neomenească. De hienă. Închide ochii să n-o mai vadă. Se preface că doarme şi-i lasă să-i roadă infima lui rezervă de pâine mucegăită. A doua zi, la anchetă, comisarul îi dezvăluie că cei trei erau patru când au evadat. Odată rezervele alimentare terminate, cei trei l-au mâncat pe al patrulea. Simplu, practic. Şi conform tradiţiei. Criminalii (doar dreptul comun recurge la canibalism) hotărâţi să evadeze alegeau pe un novice mai fraged, denumit în limbajul Gulagului „vaca" sau „bagajul". Cum, în imensitatea tundrei, a-ţi aprinde un foc însemna să-ţi indici poziţia, te vedeai obligat ca din trupul victimei să nu consumi decât ceea ce poate fi băut sau devorat crud: sângele şi rinichii. Jacques Rossi el însuşi descoperise altă dată, în drum spre locul de muncă, un astfel de cadavru. Cu un gol în locul rinichilor. În rest, bine conservat de gerul din tundră: minus cincizeci de grade: omuleţul părea încă viu. Cu o singură gaură în tot trupul. În dreptul rinichilor.

Întorcându-ne spre celula unde Rossi este readus după interogatoriu, regăsim şi pe cei trei canibali cărora comisarul le promisese un supliment de tutun dacă „gustă" din el. Printr-un capriciu sau din mândria de a nu asculta de ordine, „canibalii" nu numai că nu-l mănâncă, dar îi mai dau şi o raţie de zahăr.

Rossi nu se mai miră de nimic. Se mulţumeşte de exemplu să reproducă într-o simplă notă adaosul comunist la

Jurământul lui Hipocrate care-i schimbă sensul. Expresia „în interesul pacientului" este completată cu „şi al societăţii". Or, cine dacă nu Partidul şi Poliţia politică ştiu care este interesul societăţii? Deci un doctor poate să asiste şi să colaboreze la şedinţe de tortură în conformitate cu noua variantă a Jurământului.

În loc de a înmulţi exemplele de foame, frig, tortură, bătaie şi iarăşi foame, frig, tortură şi bătaie, de permanentă primejdie şi neabătută umilire, ni se pare mai util să trecem la concluzia lui Jacques Rossi. Întrebat la o emisiune de televiziune dacă Gulagul poate fi pus pe acelaşi plan cu Holocaustul, Jacques Rossi, citat şi în *Le Nouvel Observateur*, răspunde fără ezitare:

„Naziştii voiau să producă omul nou. Sovieticii, la fel. Cele două regimuri disprețuiau democraţia. Proclamau şi acceptau violenţa. Naziştii au lăsat în urma lor cinci sau şase milioane de cadavre inocente. Sovieticii, care au funcţionat timp mai îndelungat, vreo optzeci sau o sută de milioane, n-au mai fost numărate. La ce bun să socoteşti munţi de cadavre? Aceste două regimuri sunt la fel de criminale."

Prezent pe platou, un alt fost comunist completează:

„E o mărturie din Infern şi între un infern şi altul nu se pot stabili ierarhii."

2001

Un secol neterminat

Iată-ne în sfârşit în secolul XXI! Ceea ce nu înseamnă însă că precedentul a luat sfârşit. Într-adevăr, suferim de sechelele unei tăceri vinovate. Dacă asupra uneia din cele două forme ale totalitarismului ce au îndoliat veacul – nazismul – s-a scris o întreagă bibliotecă şi sperăm să se mai scrie, comunismul continuă a fi scuzat şi camuflat. Tactica aceasta are cauze multiple. În Franţa partidul comunist – păstrându-şi apelaţia – nu se consideră deloc compromis şi participă la guvern. În Estul ieri satelizat, gradul de evoluţie spre democraţie depinde tocmai de exerciţiul rememorării. Dacă România trece acum prin tunelul tuturor întunecimilor, iar alegerile se confundă cu un traumatism este şi pentru că ţinerea de minte a fost sabotată.

Şi ajungem inevitabil la „procesul comunismului", sintagmă care, la noi, nu se înscrie decât drept titlu de colecţie la Editura Humanitas. Altfel nu se prea întrebuinţează. Recunosc că poate fi ambiguă când evocă un tribunal real, cu pedepse capitale, ca la Nürnberg. Acolo învingătorul judeca pe învins (de altminteri real culpabil). În plus, ambiguitatea era şi de ordin moral: o parte din judecători (cei sovietici) reprezentau un regim concentraţionar întru

nimic inferior în neagra-i eficacitate celui de care aveau să răspundă acuzații.

De Nürnberg nu poate deci fi vorba. Există însă mai multe moduri simbolice de a judeca şi de a lua măsuri profilactice. De exemplu, aplicarea punctului 8 de la Timişoara. Sau campanii de presă bine coordonate când (atât de rar) câte un gâde ajunge să fie judecat. Într-o mass-media dominată de faptele diverse s-a instalat pudoarea doar pentru crimele politice. Aşa cum a fost ciopârțită, legea dosarelor reține doar păcatul celui care a semnat pactul cu diavolul, iar nu pe diavolul însuşi. Securitatea a apărat de când se ştie România de... ea însăşi. Şi îşi propune s-o facă mai departe.

Siderați de ultimele alegeri şi de scorul dobândit de C. Vadim Tudor, intelectualii (mai ales cei din GDS) nu-şi iartă că n-au luat în serios fenomenul. De rezultatul alegerilor şi eu am fost uimită, dar n-am avut reproşuri să-mi fac la subcapitolul Vadim Tudor. L-am atacat de la primul său editorial antisemit din *Săptămâna* în 1980 şi apoi de-a lungul uceniciei sale, pe urmele lui Eugen Barbu, la Curtea național-comunistă a lui Ceauşescu. Unul dintre aceste texte citite la microfonul Europei Libere purta chiar titlul „Vadimita cronică". Dacă în loc de tăcerea disprețuitoare i s-ar fi amintit în detaliu trecutul acesta, poate că succesul său printre tinerii neinformați nici din manuale, nici din mass-media, nici de acasă ar fi fost mai limitat.

Acestea fiind spuse, culpabilizarea metodică a intelectualilor nu poate fi decât contra-productivă. Pot găsi oricând argumente în favoarea lor: România dispune de o elită

nu îndeajuns de apreciată acasă la ea, chiar dacă nu împărtăşesc entuziasmele bunului meu prieten, Nicolae Manolescu, care, într-un editorial relativ recent, ocupându-se cu „revizuirile", se arăta de un optimism surprinzător. Rareori n-am fost de acord cu Nicolae Manolescu, dar cum să-l urmez când găseşte că „procesul comunismului s-a făcut în România doar în literatură"? Procese literare au fost privilegiate prin reviste, dar numai împotriva unui Cioran sau unui Mircea Eliade, a căror operă ar fi rămas impregnată de fascismul interbelic chiar dacă nu trecuseră prin el decât într-o scurtă perioadă a tinereţii lor. Aşa pretindeau organizatorii acestor campanii. N-am văzut însă un scriitor „certat" de-a binelea pentru vreo jumătate de secol de minciună dirijată. În afară de Eugen Barbu, care a fost dat afară din Uniunea Scriitorilor în septembrie '90, nimeni nu s-a trezit dojenit în public. Reproşurile erau rezervate celor ce-şi îngăduiseră să-i critice. Lui Gheorghe Grigurcu, de preferinţă. A fost demn de o antologie de umor inevitabil negru episodul următor: Petru Dumitriu avea de gând să adauge o prefaţă la *Cronica de familie* reeditată spre a-şi comenta compromisul realist-socialist. I s-a explicat din dreapta şi din stânga că, fiind vorba de o capodoperă, nu e nevoie. De altminteri, un gazetar a decretat că şi romanul despre Canal ar fi o astfel de carte intangibilă. Felul în care cohorte scriitoriceşti au sărit în ajutorul lui Tudor Vianu sau al lui Crohmălniceanu atunci când le-a fost evocată colaborarea arată inapetenţa de fond a scriitorului român faţă de „procesul comunismului".

Nu cred nici că un criteriu etic a fost capital într-o revizuire ce n-a avut loc: nici cei mai înverşunaţi dintre „moralizatorii" printre care mă număr n-au pretins că opera nu e de judecat după criteriul estetic. Simptomatic, doar opera a dat, ca într-o fabulă cu morală, o astfel de sentinţă. De-a lungul anilor de servilism ideologic, foştii mari scriitori au compus cărţi prin care n-ar fi rămas probabil în literatură, ca *Mitrea Cocor*, *Cântare Omului* şi *Un om între oameni*. Sadoveanu, Arghezi sau Camil Petrescu stau pe primul plan al culturii noastre prin volumele lor dinainte de îngenuncherea realist-socialistă.

Nicolae Manolescu, unul dintre rarii scriitori – dacă nu singurul – care a stat alături de Dorin Tudoran când acesta făcea greva foamei şi era evitat ca un lepros de toţi colegii săi, a experimentat absenţa spiritului disident din breaslă. Acelaşi optimism stăruitor îl face însă să susţină că scriitorii au dat cel mai mare număr de disidenţi când drama României ale cărei consecinţe le plătim până în zilele noastre stă în contrariu: pe disidenţii noştri începând cu Paul Goma şi sfârşind cu Doina Cornea şi Mircea Dinescu îi numărai pe degele unei mâini, două.

Iată de ce, în climatul de sinistroză la care ne-a dus amnezia, pledez încă o dată pentru memorie. Adică pentru „Procesul comunismului". Altfel nu putem să rupem cu secolul XX şi riscăm să-l târâm după noi în ceea ce ne-a mai rămas ca destin istoric.

Drumul celor puțini

În timpul ultimului război, lansându-se într-o lectură participativă a evenimentelor, Simone Weil își propusese să studieze istoria așa cum ar fi putut fi scrisă de către învinși. Simone Weil îi detesta pe romani, considerându-i sovieticii Antichității. Deci dacă nu romanii, ci galii, dacă nu romanii, ci dacii ar fi scris în cartea învingătorilor, cum ar fi arătat ea? Întrebare năucitoare ce mi-a exaltat tinerețile.

Întrebare pe care o putem aplica oarecum trecutului românesc. Doi învinși scot din umbră și din tăcere două secvențe ale anilor '40–'50: unul, rolul aviației române în ultimul război și celălalt, soarta prizonierilor români în Gulag.

Unuia dintre piloții cei mai decorați atât pe frontul de răsărit cât și pe cel de apus, Tudor Greceanu, i-a fost publicată postum mărturia, *Drumul celor puțini. Amintirile unui aviator*, la Editura Eminescu. Părăsind cerul României pentru bezna temniței comuniste, Tudor Greceanu nu ne dăruiește doar amintirile unui aviator, ci – ne drămuim epitetele – și pe cele ale unui erou. Sunt într-adevăr puțini cei care – precum el – au încercat să evadeze de la Aiud spre a organiza în munți o rezistență

armată. Dacă ar fi fost numai atât şi volumul de faţă s-ar dovedi bine-venit. E însă mai mult.

Când l-am cunoscut pe la mijlocul anilor '90 pe Tudor Greceanu la Bucureşti, îi fusese amputat un picior, îi rămăsese doar pielea pe oase. Avea o minune de cap: inteligenţă, memorie şi ţinută în stare pură, incandescentă. Mi-am spus atunci că mărturia sa ar fi de neînlocuit. Nici nu ar fi fost nevoie s-o scrie, vorbea ca şi cum ar fi scris concis, semnificativ, evitând adjectivele şi metafora. Mi-a promis atunci că va alcătui o carte dintr-un interviu pe care-l va acorda nu unui gazetar, ci unui scriitor deschis acestui tip de problematică, şi el ispitit de „drumul celor puţini", dornic de modele dintr-un trecut prea avar cu ele. Vlad Zografi a publicat în revista *Memoria* paginile rezultate din cele câteva întrevederi. Tudor Greceanu a murit însă înainte de a-şi încheia ciclul.

Le regăsim acum în cartea de care s-a îngrijit sora lui, Martha Greceanu, carte alcătuită mai ales din fragmente de interviuri, dar şi din câteva texte scrise de autor. Ea ar trebui citită nu doar de specialişti, nu numai de istorici, ci şi de cei care pretind sau se lasă convinşi că modelul autohton se reduce la un inevitabil Mitică şi că băşcălia reprezintă singurul răspuns pe care un localnic balcanizat îl poate da Istoriei când îi iese în întâmpinare. Îi asigur pe cei care sunt ca mine, insensibili la arta aviatorilor şi la misterele avioanelor, că vor citi aceste pagini cu nesaţul unui suspans istoric. Şi că, la sfârşit, după ce se vor fi acumulat pe uniforma personajului principal toate decoraţiile (nici nu-mi vine să cred că le-a purtat vreodată), vor rămâne uimiţi de felul în care curajul fizic ce i-a îngăduit

să participe la cele mai primejdioase misiuni îl va însoți și în chinuiții ani ai detenției.

N-a ocolit nici o primejdie. Există în paginile consacrate luptelor aeriene o bucurie a riscului, care te face să crezi că singurul lucru ratat de el a fost propria-i moarte. Cred că ar fi vrut-o în cer, din moment ce i-a inspirat una din extrem de rarele fraze lirice:

„...dar vine momentul aproape inevitabil când cea mai măruntă imponderabilă îți este potrivnică și atunci o dâră lungă de fum și flăcări este ultimul drapel pe care îl întinzi ca un strigăt de adio, pe cerul iubit."

Atrocea lui experiență din închisorile comuniste l-a îndepărtat și de cer, și de singura moarte pe care și-o prevedea sau dorea. În toți acești ani de suferințe și mizerie a avut tot timpul să-și pună întrebări asupra destinului valah și capacității celulei românești de a suporta ciocnirea cu Istoria. Cartea lui Tudor Greceanu se încheie cu o pagină ucigător de profetică, pe care am citit-o și răscitit-o în timpul ultimelor alegeri cu impresia că a fost scrisă cu acel prilej. Nu pot să nu citez deoarece nimic nu înlocuiește simplitatea acestei sentințe:

„Cea mai importantă deosebire dintre patologia individuală și cea a popoarelor este că pentru indivizi sfârșitul stării de boală este sau însănătoșirea, sau moartea. La noroade, această alternativă nu există, iar poporul care nu reușește să se însănătoșească [...] devine un purtător de germeni care îi îmbolnăvește fără scrupule pe cei sănătoși și perpetuează, uneori pentru sute sau chiar mii de ani, virusul care i-a mâncat existența, i-a distrus progresul,

dăinuirea, libertatea, creativitatea, istoria şi viitorul. Totalitarismul este una din aceste boli."

După ce arată cum boala se manifestă prin minciună – lege supremă –, furt şi denunţ, înlocuind normalitatea şi declarându-i-se superioară ei, Tudor Greceanu continuă să descrie, din păcate, nu trecutul, ci, aşa cum ne temem, prezentul nostru:

„După câteva decenii, uneori multe, urmează cronicizarea bolii, stări acute şi crize succesive în care popoarele se imbecilizează; anormalul devine normă, reacţiile sunt anulate prin inutilitatea lor, iar societatea bolnavă acceptă delaţiunea, trădarea, furtul, ura, minciuna, falsul şi crima drept morală superioară de stat, iar adevărul, cinstea, bunăstarea şi corectitudinea drept prejudecăţi dăunătoare menite să ducă omenirea la pieire."

Convalescenţa – şi ea de decenii – e tot atât de primejdioasă ca boala, de-a lungul ei „popoarele pot dispărea ca istorie, ţări, rol social şi cultural".

Concluzia decurge de la sine: numai amintindu-ne ce-am fost, în excepţional ca şi în cotidian, în bine ca şi în foarte rău, numai recuperându-ne sistematic trecutul şi reconstituindu-ne modelele putem evita un astfel de diagnostic de-o luciditate de gheaţă.

Privirea clinică

În studiul său *Le Bien et le Mal*[1], André Glucksmann ne propune, spre a analiza Răul însămânțat de sistemele totalitare ale secolului XX, să ne slujim de ceea ce el numește o „privire clinică". Numai ea ne poate îngădui a descrie, înfruntându-le, crima, delațiunea, abjecția, tortura, alături de care punctele de exclamare și epitetele indignării pălesc. Pentru reușita acestui experiment al Răului în stare pură, schingiuitorii și teoreticienii lor negau condiția umană a victimelor, tratate ca viermi, șerpi, târâtoare, păduchi și așa mai departe, într-un bestiar al deriziunii. Spre a da seama despre tipul de anchetă-tortură la comuniști ca și la naziști, cuvintele se cer dezbărate de orice încărcătură stilistică. Doar o scriitură albă poate transcrie oroarea.

Doina Jela a izbutit (cu o extrem de rară îndârjire) să adopte „privirea clinică" pentru a ne propune în *Lexiconul negru*[2] cel mai deplin dicționar al ororii: peste 1 700 de portrete de anchetatori, gardieni, temniceri, torționari

1. Robert Laffont, Paris, 1997.

2. *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*, Humanitas, București, 2001.

care, timp de o jumătate de secol, au fost unelte ale represiunii comuniste. Spre deosebire de colegii lor întru crimă din Gestapo, ucenicii din România ai KGB-ului n-au fost însă prigoniți, arestați, judecați, pedepsiți.

Când mai exista speranța unei regenerări a societății româneşti, pe la începutul anilor '90, Drăghici se ascundea în spatele nevestei să nu-l poată filma Lucia Hossu Longin şi apoi se refugia în prea ocrotitoarea Ungarie, Nicolschi pretindea cu rânjetul său inimitabil în aceeaşi emisiune, *Memorialul durerii*, că „experimentul Piteşti e o invenție a lui... Ierunca".

Acest destul de inocent frison al fricii de răspundere a trecut la noi cu o viteză neînregistrată în nici una din țările supuse aceluiaşi tratament, iar biciul cel vechi a fost pregătit pentru obrăznicia cea nouă. Astfel un general ca Pleşiță poate la o emisiune de televiziune, mai în glumă, mai în serios, să mă amenințe cu un nou atentat dacă nu-mi bag mințile în cap, iar una dintre „uneltele" enumerate în *Lexicon* promite că *data viitoare* nu vor mai lăsa supraviețuitori din moment ce aceia care au scăpat cu viață, în ciuda mutilărilor, nu le sunt recunoscători.

Aşa riscă să se întâmple când sala de tribunal rămâne goală: martorii se văd nevoiți să se reunească aiurea pentru a transmite nespusul. În locul unei săli de judecată, o colecție adăpostită de Editura Humanitas, cu titlul „Procesul comunismului", unde apare şi acest *Lexicon*. Alte câteva inițiative la început individuale, *Memorialul durerii* deja numit al Luciei Hossu Longin, *Memorialul Sighet* datorat determinării Anei Blandiana şi a lui Romulus Rusan, revista *Memoria* etc. Aveam toate motivele să ne temem

că izvorul va seca, dar iată că în ultima vreme apar şi alte semne: Ruxandra Cesereanu a ţinut la Cluj un curs tocmai despre represiunea comunistă şi despre tortură. În lipsa unei dezgropări reale şi masive a trecutului, trebuie să ne agăţăm de nădejdea pe care ne-o creează aceste gesturi individuale, singurele în stare să se slujească de memoriile victimelor din ce în ce mai numeroase.

Din acest punct de vedere, Doina Jela este o remarcabilă recidivistă. A „debutat" cu un fel de roman non-fictiv despre procesul de la Canal organizat de comunişti, *Cazul Nichita Dumitru*. N-a ieşit din universul carceral comunist nici cu *Această dragoste care ne leagă*. A suportat chinuita confesiune a unui fost torţionar pe *Drumul Damascului*. În sfârşit, în volumul din urmă, autoarea intră direct în bolgie, îi numără, îi numeşte pe toţi aceşti agenţi ai Răului, ai zice că lasă cuvintele să se mire singure de ceea ce sunt puse să enunţe.

În cartea aceasta „plutesc fantome", după expresia fericită a lui Gabriel Liiceanu, care a adăugat că n-a citit, nici editat vreo carte „mai tristă". De altminteri printr-un fragment al jurnalului său publicat în *22* am putut şi noi participa la lansarea volumului lângă „groapa comună" în care fuseseră aruncate cadavrele deţinuţilor din Peninsula. Într-un sat numit simptomatic pe vremuri „Valea Neagră". Acum i se spune „Lumina". Parcă tocmai pentru a-şi merita noul nume, primarul satului a găzduit cu acest prilej pe autoare, pe editor, pe ziarişti la o astfel de ceremonie fără precedent. Din anonimatul gropii comune, morţilor li s-a redat mai întâi o identitate. Doina Jela a

ținut să citească cele 49 de nume ale victimelor. S-a implântat apoi o cruce, deci s-a creat un mormânt.

Cine va călca de-acum înainte pe acest colț de pământ nu va mai risca, ca în restul țării, să păşească pe oseminte nebănuite. Simbol al amneziei ce bântuie prin tranziția noastră, groapa comună, vestigiu al totalitarismului, a fost astfel metamorfozată în prilej de aducere-aminte. Lângă acel mormânt, luând cuvântul, Gabriel Liiceanu, ca pentru a da un sens inomabilului, convoca încă o dată un simbol, pe Cain ucigându-şi fratele şi introducând ura în lume.

Doina Jela a făcut mai mult decât „să dea socoteală victimelor" cum îşi propusese. Le-a regăsit nu doar celor din groapa comună de la Peninsula identitatea, ci şi pe aceea infinit mai bine ascunsă a călăilor, azi încă înfloritori. Cartea, ne spune ea cu prilejul aceleiaşi lansări de la Valea Neagră, a fost scrisă pentru ca oamenii să nu mai creadă că pot duce o viață firească într-un loc nefiresc. Nefiresc i se părea şi lui Soljenițîn, în mai multe rânduri citat de autoare, ca în acelaşi parc să se plimbe azi, ținând poate vreun nepot de mână, asemenea unor pensionari paşnici, fostul călău şi fosta victimă. Ce vor face? Se vor saluta? Vor evoca trecutul? Vor sigila uitarea lui? La limită, se va plânge călăul cât a avut de suferit din pricina victimei? Şi copiii, cum şi-i vor creşte? Laolaltă? În neştiință şi devălmăşie?

Ce li se poate întâmpla „uneltelor" după această carte? În orice caz măcar atât: să nu mai poată fi nenumite, să rămână fixate în mințile noastre datorită „privirii clinice" a autoarei.

Trecutul restituit

Precedentul deceniu nu-l mai evocăm decât prin păcatele lui acumulate: tranziție cvasiblocată, compromiterea clasei politice, corupție, dăinuirea vechilor structuri cu oamenii lor, sub o pojghiță de democrație etc. Uităm că de-a lungul lui ne-au fost puse la dispoziție mărturiile prin care vom putea reconstitui, când va sosi vremea aducerii-aminte, jumătatea de secol ce pare a ne fi desfigurat pe fiecare în parte și pe toți împreună.

Rămăseseră însă zone de umbră stăruitoare. Una dintre ele este redată acum istoriei cu o mărturie de o valoare indiscutabilă, atât prin memoria intactă a autorului, Radu Mărculescu, cât și prin calitatea sa nu doar umană, ci și intelectuală. Apărută la Editura Albatros și intitulată mai patetic decât tonul general al textului *Pătimiri și iluminări din captivitatea sovietică*, cartea reprezintă, după știința noastră, primul document de o atare amploare asupra soldaților și ofițerilor români, prizonieri de război în Uniunea Sovietică.

Raritate ce provine și din faptul că de-a lungul a vreo cincizeci de ani acest prizonierat urma să fie sau „potemkinizat", sau ascuns ca să nu-ți îngreuneze dosarul. „Potemkinii" în schimb vorbeau: erau aceia care, pentru a scăpa

mai repede, acceptau să se înscrie în Divizia „Tudor Vladimirescu" şi să se prefacă în comunişti convertiţi. În dispozitivul colonizării Europei Răsăritene, piesa aceasta de şah le păruse comuniştilor din conducere suficient de importantă pentru ca Ana Pauker să se deplaseze în persoană prin lagărele sovietice spre a promite, a porunci, a şantaja. Au fost totuşi numeroşi ireductibilii, ca Radu Mărculescu, care au refuzat să cedeze şi n-au obţinut repatrierea, decât după vreo nouă ani de lupte, greve şi solidaritate.

Deoarece una din revelaţiile cărţii de faţă stă tocmai în această solidaritate. În ciuda renumelui pe care noi românii îl avem printre străini şi uneori ni-l facem şi singuri – de a fi dezbinaţi, incapabili de o acţiune comună –, iată că în momente de cumpănă a existat şi această unire a forţelor. Paginile consacrate de autor grevei de la Oranki, unde sclavii au obţinut principiul repatrierii, ar trebui să poată consola pe toţi cei care au suferit o criză identitară în timpul ultimelor alegeri. „Cum poţi să fii român?", se tot întrebau. N-au decât să deschidă această carte ca să aibă cu ce se mândri. Nici un alt grup de prizonieri nu inventase pentru a lupta contra foamei un mijloc aparent atât de inadecvat ca greva foamei. În nici o altă colectivitate din lagăr nu se pusese la punct o tactică cu rezultate atât de imediate: când un grevist era dus ca pedeapsă la celular se vedea imediat înlocuit de un voluntar din grup care-i lua locul. Pentru a descrie această solidaritate mergând până la gesturile sacrificiale, autorul scrie că învăţaseră să se iubească unii pe alţii. Camaraderie din care nu erau excluşi nici neromânii, relaţiile de lagăr cu grupul

maghiar sunt dintre cele mai strânse, întâlnirea într-un „tren-bou" (astfel numește autorul vagoanele în care erau înghesuiți deținuții) cu țigani deportați din România se lasă cu gălăgie și bucurie, până și suferințele poporului rus sunt deplânse de Radu Mărculescu, căinându-l cu versurile lui Lermontov pe când poetul rus pleca în exil: „Adio, nespălata mea Rusie,/ Împărăție de stăpâni și de robi,/ Adio, vouă-albastrelor-chipie,/ Și ție, prea supusul lor norod!"

Autorul este un intelectual. Profesor de filozofie și de literatura română într-un liceu bucureștean, pare natural să afle un sprijin moral în cultură. Închisoarea transformată în universitate de către deținuți e un loc comun al mai tuturor mărturiilor carcerale. Păstrasem însă și amintirea celor spuse de un scriitor francez care plecase pe front cu Pascal în raniță. Pentru întâlnirea cu moartea. Pentru întrebările ultime. Poate pentru răspunsul fulgerător. Cartea i-a rămas în raniță. Nici nu s-a mai gândit s-o deschidă. Realitatea luptelor sfidase, prin cruzime și nonsens, litera scrisă. Nimic asemănător la Radu Mărculescu. Din fericire pentru el. Dimpotrivă, el își regăsește suflul, scrijelind pe zidul beciului NKVD-ist de la Marsank versuri de Vasile Voiculescu (pe cât de mare poet, pe atât de ocolit de condeiele critice, de parcă i s-ar reproșa că nu s-a ținut cuminte de esteticul pur și, din pricina intransigenței sale, de altminteri nedemonstrativă, a fost arestat la peste 70 de ani și s-a stins de pe urma celor suferite sub anchetă). Dar Radu Mărculescu, al cărui poet preferat este Voiculescu, nu citează doar din alții. Scrie și el basme, opere lirice, operete, reviste muzicale, până la sfârșit

improvizează şi un atelier de pictură. Îşi transformă prietenii în decoratori, costumieri, actori, în timp ce alt coleg scrie de unul singur în fiecare zi ziarul lagărului, *Hidra*, şi tot singur îl distribuie. Toată această activitate se desfăşoară nu în regim privilegiat, ci de înfometare, de Gulag cu tot ceea ce presupune el.

A fost prima descoperire a lui Radu Mărculescu în „trenul morţii": cultura poate să fie un remediu împotriva morţii. Oamenii erau aruncaţi în vagoane, fără apă, fără hrană, fără lumină, fără aer, unii peste alţii, lihniţi, atât de supţi de orice putere, încât nici să geamă nu le mai venea. Atunci se lăsau să moară: la fiecare oprire se aruncau cadavrele din tren. Deodată Radu Mărculescu are o intuiţie neaşteptată. Începe să povestească *Răscoala* lui Rebreanu. La viitoarea haltă, din vagonul lor, nici un cadavru. Nu mai moare nimeni, constată autorul.

Pe lângă talent (deoarece are şi talent literar), ţinută, demnitate, curaj şi tot ceea ce i-a trebuit spre a înfrunta nu doar prizonieratul din Rusia, dar şi, când a fost repatriat, închisoarea de acasă, Radu Mărculescu are şi o memorie stăpână pe timp. Graţie ei, zeci şi zeci de nume pierdute în anonimat redevin acum ceea ce au fost: personaje istorice.

Îţi vine să crezi că autorul-martor a uitat să îmbătrânească tocmai pentru a ne propune drept modele pe aceşti oameni care, în condiţii de o extremă vitregie, au „învăţat să-şi iubească" semenii. Şi asta unde? Într-un sistem represiv ca Gulagul întemeiat pe ură, trădare, delaţiune!

Timpul ce ni s-a luat

Pentru volumul ei de memorii publicat la Editura Vitruviu, Annie Bentoiu a ales un titlu într-adevăr frumos: *Timpul ce ni s-a dat*. Accentul este astfel pus cu măsură, cu grație, cu decență, asupra tragicei ireversibilități a acestui timp pe care generația autoarei l-a trăit sub comunism. Îl trăia (ce altceva putea face, altul nu i se dădea) și în același timp își amâna plenara viețuire pentru vremuri mai bune. Au sosit și ele, dar la sorocul bătrâneții, cam târziu pentru generația autoarei – care e aproximativ și a mea. Aceeași carte ar putea deci purta drept subtitlu *Timpul ce ni s-a luat*, ca unul trăit în absența celui adevărat.

Oricare ar fi titlul sau subtitlul, vreau să întâmpin cu recunoștință această carte fără lacrimi, fără puncte de exclamație, fără pretenții exhaustive sau teoretizante, fără nici un ego invadator, dar de neînlocuit. De ce cu recunoștință? Fiindcă pasiunea cu care unii, și din Occident, dar și de la noi, se străduiesc să scoată cu față curată comunismul capabil de erori, nicicând de crime, lăsând doar fascismului răspunderea Răului din secolul XX, pune semne de întrebare asupra receptării în viitor a adevărului istoric. În ciuda masei de documente, memorii, jurnale, din fericire destul de numeroase în ultimul deceniu al

secolului XX, şi în aşteptarea arhivelor cu care România este atât de avară, am constatat că se formează o mentalitate, gata să machieze tragedia acestei jumătăţi de veac în culori atenuate, blânde. Oricine a asistat la convulsiunile istoriei simte prea bine cauzele unei astfel de camuflări. Exigenţa „obiectivităţii" istorice este cea mai rară dintre calităţile istoricului contemporan. Unii, în Franţa, pretind că ea s-a stins odată cu Raymond Aron. Fără a împărtăşi un pesimism atât de radical, mi se întâmplă să mă îndoiesc de veracitatea multor versiuni retrospective ce vor fi propuse de-a lungul veacului de-abia deschis.

Pe această stare de spirit intervine întâlnirea mea cu cartea doamnei Bentoiu. De unde şi recunoştinţa: e scrisă cum îmi închipuiam că se va face mult mai târziu: fără patimă, fără complexe, cumpătat, cu toate nuanţele îndoielii, într-un cuvânt cu *bun-simţ*. Nu „bunul-simţ ca paradox" precum la Al. Paleologu, ci ca realitate şi regulă de viaţă, ca ancorare în normalitate. Cartea este destinată – cum ne mărturiseşte autoarea – generaţiilor viitoare ce se vor întreba cum de au suportat tinerii, imediat după război, instaurarea unui sistem ce a mutilat într-atâta societatea, încât ea nu se mai poate reconstitui. Amintirile se recompun bizuindu-se nu doar pe privirea naratoarei, ci şi pe alte mărturii şi uneori pe ziare din epocă.

Prezentată astfel, istoria trăită pierde poate din patetismul ei extravagant pentru noi toţi cei care am suportat-o, dar câştigă în credibilitate. Mai am un motiv să-i mulţumesc autoarei: mă bănuiam uneori vinovată de o uşoară idealizare a epocii interbelice coincizând pentru mine cu copilăria şi adolescenţa, două anotimpuri de aur.

Interbelicului, acoperit acuma de toate păcatele – şi nu numai de nostalgicii comunismului –, îmi era greu să-i strămut statutul dintr-un rai într-un purgatoriu incert. Or, văd că mă întâlnesc în priviri cu Annie Bentoiu, chiar dacă ea, răbdătoare, îşi motivează calm punctul de vedere, iar la mine un oarecare patos îmi ţine loc de argumente.

La urma urmei, ieşim din acelaşi Bucureşti, avem şi prieteni comuni. Ultima oară când i-am văzut pe supravieţuitori a fost tocmai la Opera din Bucureşti. Se relua *Hamlet* de Pascal Bentoiu, reprezentat prima oară în 1975. Regizor era George Teodorescu. El mi-a telefonat (mă aflam în mai 1996 la Bucureşti) pentru a ne invita la premieră.

Regăsesc câteva note de atunci:

„Nu doar spectacolul lui Ginel (George Teodorescu) şi muzica lui Pascal Bentoiu (deşi remarcabile) contează, ci... şi spectatorii. Când coborâm din maşină, sunt cuprinsă ca într-un vârtej de incertitudine asupra timpului în care mă aflu, «le tout Bucarest» pare pregătit să mă primească, răsfirat pe scara Operei. Începând cu Alecu în costum alb gen început de secol şi sfârşind cu Irina Eliade cam şchiopătând, dar cu trăsăturile neschimbate. Mă revăd şi pe mine pe toate scările de la toate teatrele bucureştene, la premiere ca azi, şi mă apucă o uşoară ameţeală «identitară» (cum s-ar spune acum). Dar ea nu mă priveşte atât pe mine, cât timpul în care se desfăşoară acţiunea. Sunt azi, sunt ieri? Sau într-o eternă zi a soarelui şi a binelui, în ceea ce ar fi putut să fie?"

După lectura acestei cărţi aş putea formula altfel întrebarea „Sunt în timpul ce ni s-a dat" sau în cel „ce ni s-a luat"? Firească, în amândouă suprapuse pe filele unei cărţi.

Am insistat atât de mult pe termeni ca obiectivitate, bun-simț, cumpătare, încât s-ar putea crea impresia unui text rece, unei priviri îndepărtate, nescăldate de emoție. Ar fi fals, emoția există. Reținută în general pe pragul unei lacrimi, proza autoarei poate da și tonul durerii uimite. Paginile privind abdicarea Regelui Mihai sunt grăitoare în acest sens. Ar trebui puse față-n față cu aplauzele și veselia unor grupuri de tineri progresiști ai epocii stârnite de proclamarea Republicii. Între ei și cea mai mare parte a populației ce-și presimțea nenorocirea s-a interpus Istoria cu fețetele ei răstălmăcite.

Pentru Regele Mihai, una din figurile cele mai tragice ale Istoriei noastre, Annie Bentoiu are cuvinte tremurate și cutremurate. Alte amintiri, ale Nicoletei Franck (*De la Iași la Geneva, de pe Bahlui pe Leman*, Fundația Academia Civică, Biblioteca Sighet), reînvie același tip de adolescență. În paginile sale îl aflăm personaj deloc secundar pe tragicul monarh. Tronul Regelui Mihai se află, de fapt, într-un raft de bibliotecă unde interviul pe care i l-a acordat Nicoletei Franck se alătură substanțialelor sale întrevederi cu Mircea Ciobanu.

Ele ne rămân până la urmă, cărțile. Pentru a le trimite spre incertul viitor din moment ce societatea românească pare incapabilă să-și inventeze prezentul.

Intelectualul terminal

Anul trecut s-a încheiat la Paris cu o nouă dispută în jurul rolului pe care-l mai are de jucat intelectualul francez în secolul XXI. Polemica renaşte periodic din cenuşa ei. Lista erorilor intelectualului de stânga în contribuţia adusă potemkiniadelor organizate de Kremlin a fost atât de des evocată, încât azi nu voi mai insista asupra ei.

Dar dacă intelectualul francez s-a compromis susţinând în general comunismul (cele câteva excepţii ale luciditătii critice, de la Raymond Aron la Koestler sau de la Camus la Alain Besançon, nefăcând decât să confirme regula), nu ne este îngăduit să uităm că tot lui îi datorăm demarxizarea galopantă din anii '70, sprijinul masiv adus disidenţei din Răsărit, transformarea într-o armă ideologică decisivă a Chartei drepturilor omului, deci în bună parte chiar implozia comunismului.

De ce mă opresc la Paris în loc să mă refer la intelectualul occidental în general? Fiindcă Parisul intelectual nu poate trăi fără discuţia de idei şi numai aici ea dobândeşte accente patetice, de negăsit aiurea. Evident că de când a dispărut Gulagul mental, Parisul, devenit mai cenuşiu, nu ştie cu ce să-şi populeze ringul. A fost deci mai mult decât bine-venit pamfletul lui Régis Debray,

intitulat enigmatic *I.F.*[1] (adică intelectualul francez), studiat în două ipostaze: I.O. Intelectualul „originar" (cel al afacerii Dreyfus) şi I.T. (Intelectualul „terminal"), căruia Régis Debray îi rezervă toate săgeţile sale. Atât de înveninate şi grăbite să-şi atingă ţinta, încât acest scriitor scânteietor în formule uită şi de stil, şi de inspiraţie şi îşi pune cuvintele în slujba invectivei. Când acelaşi Régis Debray se dezlănţuise în *Loués soient nos Seigneurs* împotriva lui Mitterrand, al cărui sfetnic fusese, stilul îi asigurase distanţa necesară pentru a rămâne în literatură. Acum, împotriva Intelectualului terminal, renunţă la cârjele esteticului.

Parisul a fost însă încântat, anul 2000 părea promiţător pentru polemică: trei pagini în *Le Monde*, alte trei în *Le Figaro Littéraire*, o execuţie capitală a lui Jacques Julliard în *Le Nouvel Observateur*, se aprinseră din nou lampioanele actualităţii.

Nu disputa repetitivă ni s-a părut însă demnă să reţină atenţia, cât cazul special al lui Régis Debray, care-şi schiţează o autobiografie succintă şi acidă, încadrându-se şi pe sine în categoria incriminată. Merită citat:

„Autorul acestor rânduri a fost fără tăgadă, între 1960 şi 1971, un I.T. În deplinul exerciţiu al facultăţilor sale mentale, mai ales în America Latină, deoarece nimic nu te face mai fericit decât să spui şi să faci tot ce-ţi trece mai prost şi mai rău prin cap. Cu începere din 1971, toxicitatea i-a mai scăzut, în ciuda câtorva noi căderi (atac la persoană, incursiuni mediatice, elanuri moralizatoare)."

1. *I.F., suite et fin*, Gallimard, Paris, 2000.

Apoi, Régis Debray comentează:

„Să mărturisim totul. Te țineai mândru mai-nainte, nu-i așa? Intelectual-francez-angajat. Pozai, se ținea seama de tine, erai pe toate listele. Dispuneai de rechizitoriu și de panegiric. Cenzurai, zgâriai, interpelai. Încălzeai sălile. Stăteai într-un palat, frecventai nobilimea, erai nobil. Până ce, consternat, stingherit, ți s-au deschis ochii. Cu patruzeci de ani întârziere, ai constatat că locuiai într-un bordei. Himerele trecutului fuseseră niște miraje."

E mai mult decât spusese Régis Debray în volume întregi asupra experienței sale. N-a fost în stare să se despartă lucid de un trecut pe care s-a mulțumit să-l ironizeze. Totdeauna aluziv, nicicând mărturisind până la capăt. Mereu nefericit, dar fără remușcări. A ajuns la stadii de umor involuntar chiar în această carte, unde citează ca exemplu de curaj moral ruptura lui Edgar Morin de stalinism, descrisă într-o carte devenită un model al genului, *Autocritique*. Gen neilustrat însă de Régis Debray. Neadmițând să se pună real în discuție, Régis Debray s-a singularizat într-o ciudată stare de ranchiună permanentă. Când reproșează intelectualului „terminal" petițiile și protestele sale, uită circumstanțial că datorită acestui tip de presiune au fost salvați atâția disidenți din Rusia și din Est. A batjocori, după bătălie, aceste gesturi salvatoare din anii '70 și '80 este lipsit nu doar de eleganță, ci și de orice logică.

Cheia acestui volum, *I.F., suite et fin* (*Intelectual francez, urmare și sfârșit*), se află în precedentul gest public al lui Debray, când a ridicat împotrivă-i pe mai toți

intelectualii, sprijinind de la Belgrad acțiunea lui Miloşevici în Kosovo.

De ce am stăruit atât asupra erorilor unui Régis Debray? Nu doar spre a-l critica. Mi se pare într-adevăr că lupta sa cu propriul trecut arată de ce acest tip de intelectual nu poate fi în nici un caz „terminal" şi „terminat" în lupta de idei din care e incapabil să dezerteze.

De vină este „interbelicul"

Pentru intelectualitatea de oarecare ținută doritoare ca România să intre (cum se spune) și în Europa, și în zodia unei democrații cât de cât demnă de acest nume, orizontul pare închis, alternativa opozițională nu mai are chip, nume sau partid. Nu i-ar mai rămâne de făcut acestui intelectual de bună-credință decât analiza stringentă a blocajului. Poate că studiind trecutul și cauzele ar sfârși prin a se desena și căile încă absconse ale unei soluții.

Or tocmai trecutul este mai ocultat ca oricând. Dezbaterile, așa cum reies din transcrierile în presă, privesc orice fel de trecut, numai cel comunist, nu. Că a durat vreo jumătate de secol și a avut tot timpul să ne dezechilibreze, dezinformeze, anihileze, să ne transforme în pocitanii nu pare a avea vreo importanță. Natura acestei operații chirurgicale ca și durata ei sunt trecute sub tăcere asemenea unei paranteze stingheritoare. Se descrie oare lunga ucenicie a artiștilor și scriitorilor la atelierul minciunii de stat și de partid? Dimpotrivă, se evită. Sunt evocate aspectele abisale și cotidiene pe care le-a luat supușenia sub comunism? Îndoitele coloane vertebrale? În nici un fel. Rafinamentele inchizitoriale prin care a fost atomizată societatea după ce îi fuseseră lichidate, cu sistem, elitele –

sunt şi ele supte de gurile tăcerii. Cât despre schizofrenizarea corpului social, despre domesticirea adevărului împodobit cu toate ornamentele falsului, despre modul în care a fost moral, psihic şi intelectual schilodit individul, măsură cu măsură şi tortură după tortură, aceeaşi tăcere. Stăruitoare.

În schimb, este la modă discuţia despre ce ar fi fost dacă n-ar fi fost ceea ce a fost. Se caută vinovaţii printre inocenţi. Tot forând într-un trecut mai îndepărtat, dinainte de comunism, poate dăm de vreun culpabil mai prezentabil. Astfel, asistăm în vremea din urmă, prin ziar interpus, la o dezbatere asupra interbelicului. Dacă anii '20 seamănă cu ceea ce se petrece azi. Acestei întrebări ce nu ar merita alt răspuns decât să ridici din umeri i se dedică pagini şi ore. Spre a sugera cea mai absurdă dintre ipoteze: nu comunismul e responsabil de păcatele şi deruta actuală. S-au comis doar câteva erori. Şi, pe acolo unde a fost aplicat, ceva victime. Nu cine ştie ce. Doar vreo sută de milioane. Pe când interbelicul, să vedeţi Dvs., interbelicul! Plin numai de fascişti. Nu contează că, în întreaga Europă, intelectualii cam respingeau în acele vremuri parlamentarismul şi se îngrămădeau spre extreme: stânga sau dreapta. De ce să ne încurcăm în context? Mai bine ne oprim la graniţele unei Românii întregite care – aflăm nu fără surprindere – suporta cu greu această situaţie visată de generaţii. Nu era această Românie plină doar de intelectuali de extremă dreaptă? Pentru a ajunge la acest rezultat matematic inexact se şterge cu buretele relei-credinţe toată intelectualitatea democrată (cum ar fi de pildă criticii literari, dar nu numai), se ignoră tirajele presei de

centru-stânga ca *Dimineața* și *Adevărul* spre a se reține doar publicațiile legionare, se suprimă din opera lui Mircea Eliade zeci și zeci de volume spre a se izola puținele articole din puținele luni ale deviației sale spre Garda de Fier, se ignoră negația blasfematorie a întregului univers cu creatorul său cu tot la Cioran, spre a se privilegia doar excesele pe același eșichier politic, se transformă în piesă de arhivă și act de acuzație cu valoare juridică *Jurnalul* lui Sebastian, devenit sursă de adevăr revelat, iar când Noica își inițiază discipolii din anii '70 în Platon sau în Kant, se cheamă că îi formează pentru un nou val de naționalism. Deoarece toată lumea știe, nu-i așa, că cei care l-au votat pe Corneliu Vadim Tudor nu s-au gândit la curtea lui Ceaușescu, ci au făcut-o în calitatea lor de cititori înveterați ai unui Hegel povestit de Noica, că adepții celuilalt bard ceaușist, Adrian Păunescu, își petrec timpul învățându-l pe dinafară pe Cioran sau practicând yoga după rețetele lui Mircea Eliade.

Pentru a instala acest tip de eroare fundamentală, este necesar să goleşti interbelicul de complexitatea sa și îndeosebi de existența polului democrat din cultura română (e de exemplu preferabil ca singura revistă citată să fie *Gândirea* – până și modernismul tot în filele ei trebuie căutat, și nu, Doamne ferește, la *Sburătorul*). Apoi să suprimi și contextul european fascizat sau pe cale de a deveni.

Și în sfârșit să eviți cu orice preț comparația cu ceilalți sateliți care au cunoscut experiența comunistă și, cu perspective ceva mai tonice de vindecare, au prezentat cam aceleași semne clinice.

Să fim cinstiți, acest tip de raționament nu e doar specific românesc. Îl regăsim sub forme de-abia deosebite și în Occident. În anii '90, la un colocviu asupra disidenței (termenul nu fusese încă aruncat la lada cu gunoi a istoriei), sovietologul Alain Besançon avea să ajungă cam la aceleași concluzii. Îi las în încheiere cuvântul, deoarece e neplăcut să fii obligat din pricina situației staționare în postcomunism să devii repetitiv în mânii. Cel puțin să-ți pui furia la plural. Iată deci ce spunea Alain Besançon la colocviul „De la disidență spre democrație" reprodus în volum[1]:

„Cea mai mare surpriză din postcomunism a fost că el n-a făcut obiectul unei *damnatio memoriae*. Nazismul, când a fost zdrobit, a provocat o reacție de oroare universală, perfect justificată, și care, încă în zilele noastre, își păstrează toată vigoarea. Trimitem mai departe la închisoare niște nonagenari inculpați pentru că au participat, deseori ca subalterni, la acțiuni mai mult sau mai puțin groaznice [...]. În același timp însă, pentru sistemul sovietic, Occidentul a cerut o amnistie, și nu doar Occidentul, ci și lumea sovietică. În toate țările din Est s-a invocat iertarea. Or iertarea nu poate fi acordată decât celor care au remușcări. Dacă nu sunt exprimate remușcările, iar iertarea e acordată unilateral, înseamnă că instalăm nedreptatea la temelia noilor structuri. E ceva groaznic: [...] De altminteri amnistia a fost imediat urmată de amnezie. E ceva cu totul extraordinar dacă ne gândim că experiența

1. *De la dissidence à la démocratie*, Édition du Rocher, Paris, 1996, pp. 147–148.

comunistă a făcut mai mulți morți decât nazismul, a zdrobit mai profund sufletele şi spiritele decât nazismul, a distrus mai fundamental societatea decât nazismul, a ruinat viața a zeci, sute de milioane de persoane. [...] Şi imediat s-a luat hotărârea ca totul să fie dat uitării. Pe drept cuvânt, nazismul apare azi celor mai mulți ca o monstruozitate morală excepțională, însă, în acest timp, comunismul s-ar zice că a fost un fel de accident meteorologic de care nimeni nu se consideră responsabil."

Am închis citatul, firește nu şi subiectul.

Dicționarul suferinței

În mai toate amintirile din spațiul concentrațional, victimele întrezăresc o minimă speranță atunci când unui deținut i se încheie anii de pedeapsă și se pregătește de eliberare. Așa cum citim în mărturii, toți ceilalți îl înconjoară, uneori îi dau din microscopicele lor rații alimentare, îi comunică adrese de rude, îi încredințează mesaje pentru cei de-acasă. Mai presus însă de orice interes imediat, ei îi împletesc de fapt celui destinat să se întoarcă în lumea fără sârmă ghimpată un fel de cunună împletită din suferința comună: aceea de martor. Singura licărire de sens ce mai există într-un astfel de univers al durerii absurde, gratuite, neîncetate, e ca cele întâmplate să fie spuse, descrise, cunoscute în exterior. Cei care se vor stinge în chinuri și în anonimatul gropilor comune ar dori măcar să fie pomeniți undeva. Firește, ei mai nădăjduiesc și că lumea aceea din afară, nesuportând suferința semenului, le va sări în ajutor, le va deschide porțile închisorilor, le va reda oxigenul libertății. Dar cu anii, dezamăgirea te obligă să fii lucid, trebuie renunțat la această rămășiță de basm pe un tărâm din care au fost alungate toate zânele. Singurul recurs rămâne martorul purtător al ultimelor iluzii.

Cred că am întârziat prea mult în a recunoaşte în Cicerone Ioniţoiu un astfel de martor. Poate şi pentru că era exemplar. Se identificase într-atât cu misiunea asumată, încât totul părea a decurge de la sine. Până şi faptul că, după ani de temniţă grea, acest om ruinat fizic nu de sine se ocupa, ci de strângerea datelor despre prizonierii din ţară, că nu de hrana lui de toate zilele se îngrijea, ci să găsească bani spre a-şi publica mărturiile (memorii, studii, dar şi dicţionare pentru care culegea date de la toţi cei cu rude prin închisorile României). De la manifestaţii în faţa Ambasadei Române de la Paris nu lipsea, firește, niciodată, era chiar singurul care sosea acolo cu lanţuri la picioare. Ni se părea natural ca el, ca şi un alt coleg de suferinţe mărturisitor, Remus Radina, să se afle acolo, după cum nu ne miram când cercetarea sa neobosită da roade, înlocuind arhivele secrete şi interzise. Iar atunci când poarta arhivelor s-a întredeschis, prin ea tot Cicerone Ioniţoiu pare a fi intrat cel dintâi. Ducem lipsă de istorici?

La noi interesul pentru victime se limitează la cei căzuţi în Decembrie '89. Acum ni se cere să-i uităm şi pe aceştia, amestecând într-un trecut comun, colegial, împăcat, senin, dacă se poate chiar zâmbitor, pe executanţi cu executaţi. O apă şi-un pământ, un fel de mâl primordial în care s-au amestecat răul cu binele şi care nu va mai da niciodată altceva decât roade putrede. Acceptând o astfel de siluire a minţii, câţi dintre noi îşi dau seama că-şi fură viitorul?

La prima mea călătorie în România, în primăvara lui 1990, m-am dus la Asociaţia Foştilor Deţinuţi Politici. Voiam să le dau dosarul mamei, dar în acelaşi timp să-i întreb câţi au fost închişi timp de o jumătate de veac

comunist. Nu ştiau. Întoarsă la Paris, i-am telefonat lui Cicerone Ioniţoiu. Bineînţeles, ştia. Cu certitudine, nu, cu aproximaţie, da.

Au mai trecut anii. Nici Cicerone Ioniţoiu n-a întinerit. A suportat şi operaţii grele de cord. Dar singurul semn de la el l-am primit în timpul din urmă nu spre a se jeli pe sine, ci spre a aminti din nou de victimele terorii comuniste. De data asta în condiţii optimizate, la o editură din ţară (Maşina de scris), într-o ediţie revizuită de profesorul universitar Florin Ştefănescu. Deocamdată literele A şi B, un volum din cele douăsprezece pe care ni le anunţă Alex Ştefănescu în postfaţa sa, atrăgându-ne atenţia asupra însemnătăţii acestui „instantaneu" (expresia fericită îi aparţine) al suferinţei îndurate. Volumul e intitulat *Victimele terorii comuniste* (*arestaţi, torturaţi, întemniţaţi, ucişi*). Desigur, pot fi şi lacune, după cum se vor fi strecurat poate şi inexactităţi. Dar pentru cercetătorii viitorului (suntem o cultură ce tablează numai pe viitor) va constitui o mină nesperată. Sau cum spune, cu măsură şi nepatetic, tot Alex Ştefănescu în postfaţa pomenită:

„Cele douăsprezece volume (însumând aproape cinci mii de pagini) pe care le va avea dicţionarul vor cuprinde referiri la aproximativ cincizeci de mii de oameni închişi sau asasinaţi fără vină de regimul comunist [din cele vreo două milioane de arestaţi – n.n.]. Cincizeci de mii, atât a mai rămas în memoria poporului român (ceea ce înseamnă în documente, dar şi în amintirea supravieţuitorilor). [...] Se va spune că este puţin. Dar cu fiecare zi care trece va fi şi mai puţin. [...] Documentele se umezesc, ard sau se fură, cei care au amintiri îmbătrânesc şi

mor. Dicționarul reprezintă un instantaneu a ceea ce se mai ştie în prezent despre victimele terorii comuniste. O încercare de a opri timpul, fie şi cu o întârziere regretabilă, din acțiunea sa distructivă."

Ar fi bine ca în comentariile (ce întârzie) volumul de față să fie pus în paralel cu *Lexiconul negru* al Doinei Jela, care s-a străduit să ne pună la dispoziție şi lista, firește incompletă, a celor care au aplicat represiunea. Ambele sunt instrumente de lucru. Numai că noi românii părem a avea cu totul altceva de făcut decât să ne îngropăm morții. Ducem lipsă de reflexul Antigona, chiar şi acum când, în principiu, nu mai avem obligația de a asculta admonestarea nici unui Creon. În orice caz, aceste două dicționare, unul al victimelor, al doilea al fărădelegii călăilor, ne stau la dispoziție pentru timpul memoriei ce va să vină.

Pe martorul prin excelență, Cicerone Ioniței, am ținut să-l omagiem astăzi deoarece reprezintă un caz deloc curent: s-a gândit, se gândeşte mereu la alții înainte de a se gândi la sine. Deşi ar avea la ce. Membru al conducerii tineretului țărănist în anii '40, Cicerone Ioniței a făcut vreo zece ani de închisoare din cei douăzeci şi şase la care era condamnat. Dârz, fără nici o concesie. De pus pe rănile – numeroase – ale conştiinței noastre nevindecate.

Acuzatul acuzator

Suntem probabil singura țară din Răsăritul comunizat (cu Rusia inclusă) în care o căpetenie comunistă a refuzat, cu prețul vieții și în ciuda torturilor îndurate, să-și joace rolul de trădător al cauzei sale și să-și recunoască o vinovăție imaginară. În locul ei, Pătrășcanu (de cine altcineva poate fi vorba?) a negat rolul de acuzat și l-a revendicat la proces pe cel de „acuzator", declarând că „scuipă" pe o asemenea farsă. În nici un pretoriu, nici la Moscova, nici cu prilejul reeditării marilor procese, la Varșovia sau Budapesta, astfel de sfidare n-ar fi fost de gândit. Ca să nu riște a se destrăma țesutul însuși al sistemului. În cadrul Terorii, piatra de temelie a comunismului, pusă de Lenin și vegheată de Stalin, o astfel de ceremonie contra firii era ea însăși fundamentală. Scenariul, pus la punct la Moscova, nu suferea modificări, fie ele de detaliu, pentru buna conformitate a aplicării torturii fizice și psihice, consilierii sovietici de la NKVD conduceau operațiile, iar declarațiile de la anchete erau traduse – toate – în limba rusă. Conformitatea și copyrightul ororii au fost respectate întocmai la Varșovia și Budapesta, la București le-a stat în cale un om: Pătrășcanu.

Stânga românească (dar nu doar stânga) ar fi trebuit să se fălească: o astfel de unicitate e remarcabilă pe plan istoric, dar noi, în general, nu ne mândrim decât atunci când n-avem cu ce...

Nu doar pentru mândrie, dar şi pentru justiţie, adevăr şi memorie cartea publicată de Lavinia Betea în colecţia „Procesul comunismului"[1] reprezintă un document de primă mână, o lucrare-probă, de meritorie acribie. Când aflăm că documentele anchetei şi procesului totalizează treizeci de mii de pagini, înţelegem poate mai bine din ce trudă s-a construit această carte.

Desigur, nu e primul document asupra procesului. Deşi a reprezentat primul mare eşec juridic al comunismului şi s-a evitat orice publicitate în jurul său, n-a putut fi înghiţit de uitare şi din pricină că Ceauşescu în 1968 şi-a făurit din revizuirea lui o platformă naţionalistă. Ea însăşi regizată dincolo de luminile rampei. Din culisele ei porneau însă semnale destul de evidente pentru a fi percepute de mai toată lumea. După '89, mărturia Lenei Constante, pe de o parte, pe de alta, cea a lui Belu Zilber (cel care supralicitase în absurditate scenariul acuzării spre a scăpa cu viaţă şi asupra căruia scuipase Pătrăşcanu la tribunal) ne-au îngăduit să trăim prin tortură interpusă cele suferite de nevinovaţii acuzaţi ai imaginarului lot.

Mai ales analizând ancheta reabilitării în cursul căreia anchetatorii, în frunte cu sinistrul Ioan Şoltuţiu, se străduiau să dea vina doar pe consilierii sovietici şi pe

1. *Lucreţiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist*, Humanitas, Bucureşti, 2001.

Gheorghiu-Dej, aflăm aşa-zise amănunte care fac cât un tratat de demonologie. Condamnarea – la moarte pentru Pătrăşcanu şi Kofler, pentru ceilalţi la ani grei de închisoare – era însoţită de confiscarea averii. Până aici nimic neobişnuit. Neagra originalitate intervine când aflăm ce intra în categoria averilor. Naziştii smulgeau dinţii de aur ai cadavrelor. Comuniştii din gura celor încă vii. Printre bunurile trimise spre valorificare Ministerului Finanţelor de către serviciul special de la MAI, autoarea semnalează „fragmente dentare placate cu aur şi platină".

„...Propaganda comunistă făcea apologia cărţilor publicate despre ororile regimului nazist învins de glorioasa Armată Roşie. Ample capitole erau consacrate lagărelor de exterminare şi monstruozităţilor săvârşite în incinta lor. Ca o culme a inumanului era prezentată practica de a scoate, pentru a fi valorificat, aurul conţinut de lucrările dentare ale deportaţilor gazaţi. Sub dictatura comunistă, după cum dovedesc asemenea documente, dinţii şi fragmentele dentare din aur ale condamnaţilor erau extrase spre valorificare înainte chiar de a fi murit posesorii lor."

Câteva amănunte:

„Astfel de la Belu Zilber a fost expediat un fragment dentar aur de cca 18 krt cu un dinte de porţelan gr. 2, de la Elena Pătrăşcanu, patru îmbrăcăminţi de dinţi metal gălbui, de la Emil Calmanovici o proteză la o măsea de aur."

Uneori nu e de ajuns să citeşti un text. Vă propun un exerciţiu de imaginaţie. Când ajungeţi la pagina 299 a acestei cărţi, opriţi-vă o clipă şi întrebaţi-vă cum au procedat zbirii pentru o astfel de „percheziţie dentară". Destul de degradant, pentru ca apoi nici un supravieţuitor să

nu pomenească de ea. A fost nevoie de ochiul exersat al unei observatoare obiective spre a surprinde oroarea acestui simplu gest, venind după torturile clasice şi mai puţin clasice.

Încă o caracteristică interesantă a acestui proces. Sfidându-şi, disprețuindu-şi acuzatorii, Pătrăşcanu n-a pronunțat decât fraze scurte, incisive, ca tot atâtea palme, el nu suferea de ceea ce am numit odată „schizofrenia fidelității", adică nu spăla partidul de crima comisă în numele ideologiei „generoase", cum a făcut-o un Arthur London, de pildă, nedescoperind crima atâta timp cât trimitea el nevinovați la închisoare, ci numai când a ajuns şi el după gratii. Nimeni nu poate şti care au fost ultimele gânduri ale lui Pătrăşcanu şi cum şi-a judecat propriul partid, dar, în orice caz, n-a găsit de cuviință să-l scuze. Ceea ce i-a întărit reputația, mai puțin proastă decât a celorlalți colegi de conducere şi teroare. Autoarea n-are dreptate să presupună că Adriana Georgescu a vrut să-şi facă publicitate declarând într-un săptămânal francez că grație lui Pătrăşcanu a putut scăpa din închisoare. Mai întâi că pentru mulți români Pătrăşcanu părea un moderat la care se putea interveni în numele justiției, apoi că Adriana Georgescu s-a ferit toată viața ei de celebritate, fiind, dimpotrivă de o discreție aproape bolnăvicioasă... E o critică măruntă, de detaliu, dar o datoram primei victime a lui Nicolschi şi uneia dintre cele mai dezinteresate rezistente ale generației mele. E un detaliu deoarece, în rest, studiul Laviniei Betea mi se pare o piesă esențială în procesul comunismului, în care Pătrăşcanu devine ceea ce a vrut, cu prețul vieții, să fie: acuzator.

Un document fără precedent: *Ultima carte*[1]

O mărturisire prealabilă: nu admir doar truda exemplară a Sandei Golopenția pentru a reda de-a lungul declarațiilor (tuturor declarațiilor) adevărul asupra arestării și anchetării tatălui său, Anton Golopenția, care urma să fie implicat în procesul Pătrășcanu. Merită toate laudele nu doar caracterul științific pe care-l dobândește, prin acribia ei, un material sfâșiat de durere, dar și curajul de a lucra trei ani de zile la o astfel de mărturie a coborârii în infern. Obiectivitatea ei, lipsa de epitete, înăbușirea reacțiilor afective, suprimarea indignării și a semnelor de exclamație reprezintă supremul omagiu adus unui om pentru care știința reprezenta un scop în viață și care a fost nevoit în plină ascensiune să renunțe la o operă ale cărei principale trăsături se și desenaseră. Mort la 41 de ani, de pe urma anchetei, fără să ajungă nici la condamnare, nici la proces, Anton Golopenția n-avea cum să spere că opera-i ciuntită va fi completată de fiica lui cu

1. *Ultima carte. Text integral al declarațiilor în anchetă ale lui Anton Golopenția aflate în Arhivele S.R.I.*, vol. editat cu introducere și anexă de Sanda Golopenția, Editura Enciclopedică, București, 2001.

această carte capitală, fără precedent atât prin proporții, cât și prin metodă.

Admirația îmi este cu atât mai deplină cu cât, pusă în fața unei situații cvasisimilare (moartea mamei mele în închisorile comuniste), aflându-mă în posesia dosarului ei de urmărire am fost incapabilă să-i suport simpla lectură, cu atât mai puțin să-l studiez. Există în limbajul securistic un atare amestec de vulgaritate, improprietate a termenilor, incultură, aberație pură, încât te apucă (în orice caz, așa mi s-a întâmplat mie) un fel de greață a minții, dominând impresia că, dacă vei continua, vei mânji tocmai memoria celei pe care vrei s-o cinstești. De cinstit, a cinstit-o Doina Jela, dacă n-ar fi fost ea, amintirea mamei ar fi fost pierdută.

Pe opt sute de pagini, în schimb, Sanda Golopenția reconstituie, doar prin declarațiile tatălui său în anchete, un parcurs și mai dureros, deoarece, torturat de singurătate, neputând crede în absurditatea acestei situații, obsedat de grija pentru familia rămasă fără rost, Anton Golopenția, spirit rațional, om de știință și de carte, pare incapabil să-și joace rolul în această farsă macabră și după luni de anchetă grea, în culisele căreia se strecoară și Nicolschi, inițiatorul experimentului Pitești, se lasă oarecum „reeducat" cu o naivitate ce aduce a agonie. „Oarecum" fiindcă se „denunță" doar pe el, nu și pe colegii de la Institutul de Statistică, pe care l-a condus cu un simț al organizării și al cinstei pe care toți subordonații și colegii i l-au recunoscut. Naivitatea cu care pare a se lăsa convins în cele din urmă că anchetatorul „cel bun" îi vrea binele și reabilitarea îl duce până pe tărâmul minat al încrederii.

Deşi la început a prevăzut că Pătrăşcanu va fi condamnat la moarte, deşi lucrând în medii majoritar de stânga suficient de la curent cu marile procese de la Moscova, el rosteşte – sau lasă să se declare în numele său – aceste incredibile cuvinte:

„Dacă se ştie, cum mi s-a spus, că pedeapsa corporală readuce în amintire faptele uitate, *rog să mi se aplice acest remediu, ca să ies din impas.*"

În clipa aceea, A.G. se afla desigur în faţa anchetatorului cel rău (cuplul de gealaţi funcţionând totdeauna alternativ). Nu ştia oare în ce puteau consta aceste „remedii"? Noi vom afla chiar din gura anchetatorilor la revizuirea procesului Pătrăşcanu din 1967–'68. Dar despre asta mai târziu. Deocamdată nu îndrăznim să ne întrebăm dacă „cererea" a rămas la faza retorică sau i s-a dat urmarea curentă în comunism. În orice caz, A.G. a mers atât de departe cu încrederea sa dobândită nu putem şti cu ce mijloace (tortură doar psihică sau şi fizică?), încât mai cere, în fraze atât de partinice, încât le putem crede dictate de anchetator, să fie trimis la Canal sau la orice muncă de jos spre a lua un contact adevărat cu clasa muncitoare. El, pentru care orice clipă furată operei sale ştiinţifice constituia timp irosit, deşi îndeplinea funcţii în legătură cu pregătirea sa (doctoratul de sociologie, în metodele căreia se iniţiase la şcoala profesorului Gusti, îl trecuse în Germania). Fusese printre altele directorul Institutului Social Român, apoi al Institutului Central de Statistică, condusese o echipă însărcinată în timpul războiului cu recensământul românilor de dincolo de Bug, fusese numit expert statistician la Conferinţa de Pace de la Paris. Cum

singur scrie: „...aş putea fi unul din stâlpii vieţii ştiinţifice româneşti."

S-ar mulţumi acum cu orice post, subaltern, chiar fără legătură cu vocaţia sa. Când ancheta privindu-l pe A.G. pare a se încheia (de partea sa Pătrăşcanu rezistând cum ştim, procesul său nu are încă loc), cel care se consideră „cel mai reeducat om din RPR" are inspiraţia de-a dreptul nebunească să mărturisească din proprie iniţiativă că ascunde la el acasă un „concept", adică nişte sugestii sumare de debolşevizare a ţării pentru anii 2000, când americanii vor ieşi victorioşi din încrâncenarea cu ruşii. De-abia după acest gest inexplicabil devine un mare suspect. La Conferinţa Păcii de la Paris nu l-a văzut el pe Sabin Manuilă? Nu i-a promis tocmai astfel de sugestii pentru ca exilul românesc să nu se piardă în retorisme facile, ci să înveţe a fi eficace? N-a primit, pentru un studiu, bani de la Brutus Coste? După ce îl sprijinise pe Pătrăşcanu la 23 august, nu trecuse de partea emigraţiei, nu se văzuse şi cu Cioran, Ionesco, Eliade? Toate aceste contacte inocente ţin de proiecte culturale, ca şi corespondenţa cu institutele străine de sociologie (pe care editoarea ne-o oferă în anexă). La ce bun? Securitatea e pusă să inventeze comploturi. Pe cel din jurul lui A.G. nu-l exploatează până la capăt deoarece procesul Pătrăşcanu nu se va deschide decât peste trei ani. În aşteptare, epuizat, bolnav, la capătul puterilor, A.G. moare, neîngrijit, într-un spital de închisoare, fără ca nimeni să se mai ocupe de soarta sa. Chemată la morgă, soţia sa nu poate dobândi nici cadavrul. Fetiţa de 11 ani plânge în casa de unde tatăl i-a dispărut.

Peste o jumătate de veac (A.G. a murit în luna septembrie 1950) ea va fi aceea care îi va reda ființă și sens. Dar *Ultima carte* nu este doar a lui A.G. Ea este și Cartea Anchetatorilor comuniști din România.

*

„Gata schingiuit". Expresia aparține anchetatorului-șef în procesul Pătrășcanu, Ioan Șoltuțiu, tras la răspundere în 1967–'68 numai pentru că N. Ceaușescu căuta să-și dobândească o nouă identitate prin filiația cu sacrificatul Pătrășcanu. Întrebat: „Dta ai schingiuit?", el a răspuns: „La mine veneau gata schingiuiți." Simplu. Ca o evidență fără rușine și fără sânge. Chiar dacă n-am fi știut nimic despre metodele comuniste de anchetă, *Ultima carte* ne poate pe deplin lămuri. Cele peste opt sute de pagini ale volumului cuprind nu numai declarațiile lui Anton Golopența, ci și ale anchetatorilor din procesul Pătrășcanu chemați să dea – foarte limitat – socoteală. După ce Șoltuțiu aruncă orice răspundere pe Gheorghiu-Dej și pe consilierii sovietici și rostește fraza memorabilă de mai sus, alți securiști se plâng de el, unii dezvăluind și câteva din torturile mai frecvente la care li se dedau colegii.

Legea dosarelor nu ne-a furnizat până acum decât reprobabilele delațiuni ale unor foști prizonieri politici. Nici unul dintre cei care îi duseseră prin teroare fizică și psihologică până pe acest prag al „colaborării" nu se vede implicat. Alături de Biserică, fosta Securitate pare a fi instituția cea mai „sănătoasă" de care a avut parte în secolul XX România. Și harnică. Știam și din alte surse tot ceea ce a fost în stare să facă pentru a reduce omul la câteva

instincte malefice. Mai cunoşteam şi câteva din succesele pe care, inspirându-se din KGB, le-a obţinut, dar în afară de un torţionar, Ţandără – simplă unealtă –, gâtuit de remuşcări, un fel de personaj dostoievskian rar în peisajul românesc (tot Doina Jela i-a consacrat o carte, *Drumul Damascului*[1]), torţionarii nu se mărturisiseră. În cartea sa despre Pătrăşcanu, Livia Betea[2] menţionează tipurile de represiune fizică suferite de victimele din acest lot. Cum diverşii anchetatori se ceartă între ei pentru decoraţii, recompense, posturi şi case în Capitală, din acuzaţiile unora aflăm adevărul despre ceilalţi. Sanda Golopenţia are buna inspiraţie de a le da cuvântul. Ceea ce vom face şi noi. Pe cei citaţi de ea îi găsim inventariaţi şi în *Lexiconul negru*. Astfel, Mircea Anghel, în declaraţia din 28. 4. 1957:

„...Într-o zi la auzul unor ţipete înfiorătoare ce veneau din camera de anchetă alăturată unde ancheta Micle m-am dus să văd ce s-a întâmplat. Când am intrat, El. Constante ţipa înnebunită de durere cu o declaraţie în faţă iar Micle o trăgea de păr disperat că nu vrea să semneze. Când a fost lăsată El. Constante ţipând mi-a arătat un smoc gros de păr din capul ei smuls de Micle şi aruncat pe covor. [...] De asemenea am văzut când Micle a smuls începând de la urechi mai bine de 1/3 din părul alb al lui Kofler."

„[...] Într-o noapte, Kalmanovici a fost scos la anchetă – lucru obişnuit – apoi i s-a cerut să se dezbrace până

1. Humanitas, Bucureşti, 1999.

2. *Lucreţiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist*, Humanitas, Bucureşti, 2001.

la indispensabili, după care, cu ochelari opaci sub amenințarea că va fi împuşcat dacă nu recunoaşte activitatea sa criminală dusă în complicitate cu L. Pătrăşcanu, a fost dus în beciul bucătăriei închisorii B.J. Aici a fost dezbrăcat la pielea goală şi bătut până la sânge. [...] L-am văzut pe Kalmanovici când după circa trei ore de tortură era adus de cei amintiți, abia ținându-se pe picioare. Era cu carnea ruptă şi plin de sânge şi urla cât îl ținea gura."

Aceste metode au fost premiate:

„Pentru colaborarea lor «disciplinată» în afară de decorațiile mari ce le-au fost acordate, Micle, Vînătoru, Moraru şi Weiss au mai primit şi alte avantaje."

Cu alte cuvinte, case şi avansări în funcție.

Cât despre cel care-şi recepționa deținuții „gata schingiuiți", Şoltuțiu, el dă vina pe făptaşii indicați de puterea zilei. În speță Gheorghiu-Dej şi consilierii sovietici. După termenii înşişi ai lui Şoltuțiu, Gheorghiu-Dej era „expresia principală". Deci el poate fi „cu conştiința împăcată" (da, a pronunțat şi acest cuvânt „conştiință"!). De fapt „de la el n-a pornit nimic".

Cât despre consilierii sovietici, fireşte că ai noştri aveau ce învăța de la ei. De n-ar exista decât volumul lui Vitali Şentalinski *Cuvântul reînviat în arhivele KGB*, unde sunt studiate metodele de anchetă la care au fost supuşi Babel, Pilniak, Mandelstam, şi e de-ajuns pentru a confirma prioritatea poliției politice sovietice în arta torturii. Ajunge, din întregul volum, să citeşti scrisoarea adresată de Meyerhold lui Molotov pentru ca să contempli întreaga panoplie a ororii.

Mai puțin încrezător în capacitatea viitorului cititor de a descifra corect o astfel de anchetă, spre deosebire de Sanda Golopenția, care nu intervine decât pentru note concise şi profesionale indispensabile, Şentalinski comentează fiecare declarație surprinzând cu precizie momentele în care anchetatorul loveşte.

Demersul Sandei Golopenția e mai prețios pentru istorici şi specialişti, al lui Şentalinski, pentru cititorul de rând, care riscă să nu mai posede cheile deschizând subteranele terorii.

De fapt, până şi cei care azi ar putea dispune lesne de ele n-au nici o tragere de inimă s-o facă. Unul din argumentele des repetate este că nu mai putem învia pe nimeni.

Nici măcar nu este adevărat. Sanda Golopenția şi-a reînviat tatăl oferindu-i nu ultima, ci prima carte veridică a existenței sale sacrificate.

Indice de nume proprii

Aba Geffen 83
Adler, Alexandre 61, 62, 64
Aldulescu, Radu 128
Alexandrescu, Sorin 183, 185, 186
Althusser, Louis 124, 216
Andricu, Mihail 113
Andropov, Iuri Vladimirovici 14-16, 191, 193
Anghel, Mircea 295
Anghel, Paul 83
Antonescu, Ion 6, 82, 185, 186
Antonesei, Liviu 31, 33
Aragon, Louis 75, 77
Arcade, Leonid M. 122
Arendt, Hannah 80, 102, 162, 166, 184, 196, 206, 230, 232
Arghezi, Tudor 135, 256
Aron, Raymond 26, 73, 75, 137, 140, 230, 231, 270, 273
Ash, Timothy Garton 137, 139
August Sturdza, Luli 233-236
Aury, Dominique 170
Axionov, Vasili 21, 22, 169

Baader 74
Babel, Isaac 49, 94, 296
Barbie, Klaus 104
Barbu, Eugen 80, 145, 254, 255
Barbu, Ion 117, 233
Barbu, Petre 128
Bardèche, Maurice 221
Bartošek, Karel 6-68, 101, 103
Bataille, Georges 38
Baudelaire, Charles 147, 148
Bălăcioiu-Lovinescu, Ecaterina 107, 112
Bănulescu, Daniel 128
Beauvoir, Simone de 70
Becker, Jean-Jacques 64
Behr, Edward 242, 243
Benda, Julien 30
Beniuc, Mihai 211
Benoist, Jean-Marie 215
Bentoiu, Annie 269-272

Bentoiu, Pascal 271
Bérard, Victor 35
Berdiaev, Nikolai 94
Berindei, Mihnea 147, 154
Besançon, Alain 73, 99, 100, 137-140, 143, 184, 280
Betea, Lavinia 287, 289, 295
Biberi, Ion 20
Biemel, Rainer 181, 232
Biemel, Walter 232
Blandiana, Ana 95, 193, 262
Bloom, Alan 242
Blum, Léon 143
Bogza, Geo 135
Bonner, Elena 16
Bordeianu, N. 164
Bourdieu, Pierre 215, 222, 223
Brasillach, Pierre 221
Brătianu (fam.) 6, 210
Brătianu, Constantin 160
Brătianu, Gheorghe 160
Brâncuşi, Constantin 151
Brecht, Bertold 41
Brejnev, Leonid Ilici 16
Breton, André 214
Brueghel 165
Brucan, Silviu 83, 135
Brunetière, Ferdinand 36
Buharin, Nicolai Ivanovici 46
Bukovski, Vladimir 11–18, 67, 137–138, 140, 144, 174, 191
Bulgakov, Mihail 48, 94
Bunin, Ivan 46
Buzilă, Boris 117
Buzura, Augustin 147

Caillois, Roger 38
Calmanovici (Kalmanovici), Emil 288, 295, 296
Camus, Albert 30, 239, 240, 273
Cangeopol, Liviu 33
Caranfil, Nae 129
Caravia, Paul 166
Carol II, rege al României 185
Castro Ruz, Fidel 74, 214, 222
Călinescu, Al. 33
Călinescu, G. 26, 78, 135
Cărtărescu, Mircea 128
Ceauşescu, Nicolae 6, 33, 81-83, 88, 91, 104, 110, 116, 134, 146, 153, 185, 186, 190, 223, 224, 244, 279, 287, 294
Celan, Paul 151
Céline, Louis-Ferdinand 52, 221
Cesereanu, Ruxandra 196, 198, 263
Cesianu, Constantin 25
Char, René 239
Chateaubriand 52, 179
Chirac, Jacques 78
Chişinevschi, Iosif 135
Churchill, Winston 79

Ciobanu, Mircea 272
Ciolpan, Vasile 160, 161
Cioran, Emil 6, 78, 118, 151, 243, 255, 279, 293
Clemenceau, Georges 35
Cocea, Dina 26
Cohen, Jean 84
Comarnescu, Petru 122
Conquest, Robert 181, 182
Constante, Lena 47, 287, 295
Constantinescu, Emil 110, 162
Cornea, Doina 256
Corvalán, Luis 11
Coste, Brutus 293
Courtois, Stéphane 65, 101-103, 143, 219
Crohmălniceanu, Ovid S. 135, 244, 255
Custine, marchiz de 184
Cuza, Alexandru C. 82

Daneliuc, Mircea 127, 129-131
Daniel, Jean 102, 104, 207-208
Dante, Alighieri 196
Debray, Régis 123-126, 273-275
Dietrich, Marlene 41
Dimitrov, Gheorghi Mihailovici 40
Dinescu, Mircea 147, 256
Doinaş, Ştefan Augustin 147
Dos Passos, John 41
Drăgan, Iosif Constantin 83
Drăghici, Alexandru 262
Dreyfus, Alfred 35, 193, 238, 274
Dumitrescu, C. 164
Dumitrescu, Constantin Ticu 95, 159
Dumitriu, Petru 26, 255
Dumitru, Nichita 23, 263

Eco, Umberto 22
Ehrenburg, Ilia Grigorievici 45
Eliade, Christinel 119-122
Eliade, Irina 271
Eliade, Mircea 22, 118-120, 122, 146, 151, 167-170, 255, 279
Elţîn, Boris 12, 207, 208
Enescu, George 151
Enghien, duce de 179

Fernandez, Dominique 149-152
Farrakhan, Louis 242
Ferranti, Ferrante 149
Fessard, Gaston 230
Filderman, Wilhelm 84
Finkielkraut, Alain 28, 29, 98, 239, 241
Florea, Varvara 108
Florenski, Pavel 48
Florescu, Eugen 148
Fontaine, André 141

Ford, Gerald 176
France, Anatol 50
Franck, Nicoleta 272
Franco, Francisco 173
Frossard, André 90
Funar, Gheorghe 188
Furet, François 41, 42, 62, 79, 102, 103, 139, 163, 217, 218

Gafiţa, Mihai 117
Gaulle, Charles de 54, 60, 74, 97, 214
Gavras, Costa 63
Gavrilă-Ogoranu, Ion 24, 31, 32
George, Alexandru 147
Georgescu, Adriana 211, 289
Georgescu, Paul 116, 135
Georgescu, Vlad 155
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 6, 114, 134, 186, 288, 294, 296
Gheorghiu, Mihai Dinu 223
Gide, André 40, 45, 46, 143, 172, 214
Glucksmann, André 27, 171, 196, 206, 215, 261
Goebbels, Joseph Paul 7, 40
Goga, Octavian 82
Golopenţia, Anton 290, 291, 294
Golopenţia, Sanda 290, 291, 295, 297
Goma, Paul 85, 197, 256
Gorbaciov, Mihail Sergheievici 16, 17, 62, 156, 223
Gorki, Maxim 44-46
Gracq, Julien 125
Greceanu, Martha 258
Greceanu, Tudor 257-260
Grigurcu, Gheorghe 110, 147, 197, 244, 255
Guetta, Bernard 66
Guevara, Che 124, 192
Gulea, Stere 129
Gusti, Dimitrie 292

Habsburg, dinastia de 190
Hasdeu, Bogdan-Petriceicu 117
Havel, Václav 155, 194
Hegel, G.W.F. 279
Heidegger, Martin 215
Hemingway, Ernest 41
Henegariu, Nicolae 47
Herbart, Pierre 45, 46
Hersch, Jeanne 229-232
Hipocrate 249
Hirţe, Anca 163, 165
Hitler, Adolf 7, 40, 42, 83, 139, 231
Hobsbawm, Eric 223
Horasangian, Bedros 128
Horváth, Pálóczi 49
Hossu Longin, Lucia 161, 262
Hruşciov, Nikita Sergheievici 16, 184
Hugo, Victor 30, 52, 58, 226
Huntington, Samuel P. 190

Iagoda, Ghenrih 44
Ierunca, Virgil 103, 121, 135, 145, 163, 164, 193, 199, 262
Ignotus 49
Iliescu, Ion 80, 83, 84, 189, 244
Ioan Paul al II-lea 89-91
Ioanid, Ion 25, 85-88, 197
Ionesco, Eugène 6, 151, 293
Ionesco, Marie-France 129
Ioniță, Nicolae 166
Ioniţoiu, Cicerone 283-285
Iorga, Nicolae 117
Iosifescu, Silvian 135
Istrati, Panait 143, 151, 172, 180
Ivan cel Groaznic 184

Jaruzelski, Wojciech 13, 14, 194
Jaspers, Karl 230, 232
Jela, Doina 23, 24, 26, 107, 108, 112, 116, 128, 261, 263, 264, 285, 291, 295
Jens, Walter 184
Joliot-Curie, Frédéric 74
Jospin, Lionel 103
Joyce, James 169
Julliard, Jacques 274

Kant, Immanuel 231, 279
Kanters, Robert 170
Katz, Otto 40
Kim Ir Sen 185
Kissinger, Henry 173
Koch, Stephen 37, 39, 41-43, 48
Koestler, Arthur 116, 139, 273
Kofler, Remus 288, 295
Kołakowski, Leszek 139, 140
Kolţov, Mihail Efimovici 45
Kriegel, Annie 64, 67, 139
Kristeva, Julia 78

Lacan, Jacques 75
Lamartine, Alphonse de 193
Langevin, Paul 74
Laval, Pierre 221
Le Bon, Gustave 176
Lefaux, Jean 163, 165
Lefter, Ion Bogdan 242
Lenin, V.I. 36, 44, 65, 94, 139, 142, 214, 215, 286
Le Pen, Jean-Marie 64
Lermontov, Mihail 267
Le Roy Ladurie, Emmanuel 73
Lévy, Bernard-Henri 27, 28, 30, 51, 215, 216
Liiceanu, Gabriel 95, 113, 193, 263, 264
London, Arthur 63, 64, 289
Lossky, Véronique 94
Lovinescu, Eugen 60, 244
Luca, Vasile 6
Lyotard, Jean-François 51-53, 57-60

Machiavelli, Niccolò 231
Maiorescu, Titu 117
Malia, Martin 138, 140
Malraux, André 29, 30, 40, 49, 51-54, 57-60, 126, 180, 214
Mandelstam, Nadejda 94, 196
Mandelstam, Ossip 48, 49, 94, 296
Maniu, Iuliu 6, 160
Mann, Thomas 41
Manolescu, Nicolae 147, 148, 189, 199-202, 255, 256
Manoliu, Petru 114
Manuilă, Sabin 293
Mao, Zedong 54, 74, 139, 142
Marcel, Gabriel 180, 230
Marchiş, Iustin 152
Marcou, Lily 62
Margolin, Jena-Louis 101, 219
Martcenko, Anatoli 205, 247
Martinescu, Pericle 26, 116, 117, 132-135
Marx, Karl 114, 124, 215, 216
Maulnier, Thierry 68, 164
Mălăncioiu, Ileana 147
Mărculescu, Radu 265-268
Menarù 233
Menchinelli 211
Menuhin, Yehudi 99
Merişcă, Costin 165, 166
Meyerhold, Vsevolod 49, 94, 296
Michelet, Jules 52
Michnik, Adam 14, 194,
Micle, Teodor 295, 296
Mihai I, rege al României 110, 272
Mihail, Dan 161
Mihăilescu, Dan C. 78
Miłosz, Czesław 185
Miloşevici, Slobodan 29, 185, 192, 276
Mindszenty, cardinal 68
Mitterrand, François 28, 74, 125, 274

Nadeau, Maurice 77
Naumescu, Ina 234
Nedelcovici, Bujor 117, 147
Nero 179
Nicodim, Dumitru 128
Nicolaescu, Sergiu 130
Nicolschi, Alexandru 161, 163, 164, 262, 289, 291
Noica, Constantin 113-115, 279
Nora, Pierre 51, 238, 239
Novicov, Mihai 135

Orwell, George 77, 184, 226-228, 241

Paczkowski, Andrzej 101
Paleologu, Alexandru (Alecu) 34, 234, 270

Paléologue, Maurice 35
Panné, Jean-Louis 101, 182
Papadat-Bengescu, Hortensia 117
Papon, Maurice 97, 98
Parhon, Constantin I. 26
Paruit, Alain 19
Pascal, Blaise 52, 267
Patapievici, Horia-Roman 189
Pauker, Ana 6, 7, 186, 266
Pătrăşcanu, Elena 230
Pătrăşcanu, Lucreţiu 47, 49, 115, 286-290, 292-296,
Păunescu, Adrian 83, 146, 279
Péguy, Charles 73
Perlea, Ionel 122
Perlea, Lisette 97
Pétain, Philippe 97, 221
Petraşcu, Miliţa 113
Petrescu, Camil 21, 256
Petrescu, Dan 33
Pillat, Ion 111, 113, 115
Pilniak, Boris 48, 94, 296
Pinochet, Augusto 221
Pintilie, Lucian 129, 130
Pipes, Richard 138, 142
Piţu, Luca 33
Pivot, Bernard 62, 219
Platon 279
Platonov, Andrei 48, 94
Pleşiţă, Nicolae 262
Podhoretz, Norman 143
Poher, Alain 223
Pol Pot 104, 142
Popescu, D.R. 147
Proust, Marcel 35

Radina, Remus 283
Rădulescu, Banu 47
Rădulescu, Mihai 114
Răutu, Leonte 114, 116, 135
Rebatet, Lucien 221
Rebérioux, Madeleine 142
Rebreanu, Liviu 268
Reichmann, Edgar 145
Revel, Jean-François 69, 70-75, 141-144, 217-223
Rivera, Diego 75
Rolland, Romain 45
Roman, Petre 80, 83, 189
Rosen, Moses 81-83
Rossi, Jacques 246-249
Rossignon, Yvonne 210-212
Rousset, David 143
Rupnik, Jacques 190
Rusan, Romulus 262

Sadoveanu, Mihail 26, 78, 134, 135, 256
Saharov, Andrei 16, 155
Sartre, Jean-Paul 29, 38, 52, 74, 143, 213-216, 225, 226, 230, 232, 239, 240
Sebastian, Mihail 117, 279
Serge, Victor 143
Shakespeare, William 189
Silone, Ignazio 139

Simion, Eugen 147
Siniavski, Andrei 17, 173
Siquieros, David Alfaro 75
Slansky, Rudolf 63
Solacolu, Ion 80
Soljeniţîn, Aleksandr 11, 16, 17, 27, 102, 125, 171-179, 195, 196, 208, 239, 247, 264
Sorel, Georges 35
Souvarine, Boris 139, 143, 179-182
Spina, George 132
Stalin, I.V. 42, 44, 45, 62, 116, 134, 135, 139, 142, 153, 179-186, 191, 207, 214, 227, 286
Stancu, Zaharia 145
Steinhardt, N. 33, 85, 111, 211
Stoica, Valeriu 95
Swift, Jonathan 191

Şafran, Alexandru 84
Şalamov, Varlaam 195, 196, 247
Şendrea (fam.) 122
Şentalinski, Vitali 48, 50, 93, 94, 296, 297
Şerbulescu, Andrei (pseud. B. Zilber) 115, 287, 288
Şoltuţiu, Ioan 287, 294, 296
Ştefan cel Mare 122
Ştefănescu, Alex 284

Tacit 179, 182,
Tănase, Stelian 34, 111, 112, 114, 115, 128
Teoctist, patriarh al B.O.R. 91, 110
Teodorescu, George 271
Tertulian, N. 116, 135
Todd, Emmanuel 78
Tőkés, László 188
Tolstoi, Lev N. 94
Toma, A. 117
Troţki, Lev Davidovici 60, 75
Tudor, Corneliu Vadim 84, 189, 244, 254, 279
Tudoran, Dorin 147, 189, 202, 256
Tuhacevski, Mihail Nicolaevici 41

Ţandără, Franţ 295
Ţugui, Pavel 114
Ţurcanu, Eugen 163, 164
Ţvetaeva, Marina 94

Ungheanu, Mihai 80
Ursu, Gheorghe 132

Verdès-Leroux, Jeannine 223
Vianu, Tudor 117, 118, 255
Vitner, Ion 116
Vînătoru, Victor 296
Voiculescu, Alice 112, 116
Voiculescu, Vasile 110, 117, 212, 267
Volovici, Leon 83

Voltaire 214
Vrancea, Ileana 81-84, 189, 220, 244
Vultur, Smaranda 26

Wajda, Andrzej 129, 182
Weil, Nicolas 93
Weil, Simone 32, 33, 181, 257
Weiss, Ludovic 296
Werth, Nicolas 65, 101, 143, 219
Zamfirescu, Dan 83
Zamiatin, Evgheni 196
Zand, Nicole 48
Zilber, Belu v. Şerbulescu, Andrei
Zinoviev, Aleksandr 16, 31, 191, 192, 196
Zissu, A.L. 84
Zografi, Vlad 258
Zurăscu (grup) 234

Cuprins

Cuvânt înainte 5

1996

Istoria cu arhive sau fără 11
Alte revelații 15
Lumina ce s-a stins 19
Reconstituirea 23
Crinul și cenușa 27
Fibra bolnavă 31
A fi sau a nu fi... intelectual 35
Sfârșitul inocenței 39
Tot despre „inocenți" 43
Arhivele și adevărul 47
Toamna Malraux 51

1997

Semnat Malraux 57
Nepocăiții 61
Arhivele mărturisesc 65
Revel sau imperfectul subjonctivului 69
Până și Orwell... 77
Închisoarea-muzeu 85
Urmașul lui Petru 89
Sindromul amânării 93
Procese și procese 97
Cartea neagră a comunismului 101

1998

Reabilitare? 107
Restituiri 111
Nu e momentul? 115
Christinel Eliade 119
Un premiu inadecvat 123
Un cineast-scriitor: Mircea Daneliuc 127
Memorialist al Apocalipsului 132
Asimetria indulgenței 137
Negaționiștii de stânga 141
Clandestinii 145
Un strop de miere... 149
Acum un deceniu... 153

1999

Torționarul decorat 159
Treptele căderii 163
Demnitatea narațiunii 167
Exilul și Rusia lui Soljenițîn 171
Cui îi este frică de... Tacit? 179
„Paradoxul român"? 183
Deficitul democratic 187
Unde ne sunt disidenții? 191
Scriitura infernală 195
La cei șaizeci de ani
ai lui Nicolae Manolescu 199

2000

Anul 2000 205
Yvonne Rossignon 210
Orfanii lui Sartre 213
Marea paradă 217
Privirea lui Big Brother 225
Jeanne Hersch 229
Un rămas-bun 233

Intelectualii 237
Gramofonul ideologic 241
Încă un martor al Gulagului 246

2001
Un secol neterminat 253
Drumul celor puțini 257
Privirea clinică 261
Trecutul restituit 265
Timpul ce ni s-a luat 269
Intelectualul terminal 273
De vină este „interbelicul" 277
Dicționarul suferinței 282
Acuzatul acuzator 286
Un document fără precedent: *Ultima carte* 290

Indice de nume proprii 299

La preţul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentând valoarea timbrului
literar ce se virează
Uniunii Scriitorilor din România,
cont nr. RO44 RNCB 5101 0000 0171 0001,
B.C.R. Unirea, Bucureşti.

20 DE ANI
ÎN 20 DE CĂRȚI

EMIL CIORAN Îndreptar pătimaș | MONICA LOVINESCU Diagonale | CONSTANTIN NOICA Rugați-vă pentru fratele Alexandru | EUGÈNE IONESCO Cântăreața cheală Lecția Scaunele. Regele moare | ANA BLANDIANA Spaima de literatură | MIRCEA ELIADE Jurnalul portughez | Povestea ELISABETEI RIZEA din Nucșoara | PETRU CREȚIA Oglinzile | ALEXANDRU DRAGOMIR Crase banalități metafizice | ANDREI PLEȘU Despre îngeri | IOANA PÂRVULESCU În intimitatea secolului 19 | NEAGU DJUVARA O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri | ANIȚA NANORIȘ-CUDLA 20 de ani în Siberia | LUCIAN BOIA Istorie și mit în conștiința românească | MIRCEA CĂRTĂRESCU Travesti | HORIA-ROMAN PATAPIEVICI Zbor în bătaia săgeții | ANDRÉ SCRIMA Timpul rugului aprins | RADU PARASCHIVESCU Cu inima smulsă din piept | GABRIEL LIICEANU Despre limită | VIRGIL IERUNCA Fenomenul Pitești